

Наталія ПРИТУЛИК

**ПРАКТИКУМ
З ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ
ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ**

Н.В. ПРИТУЛИК

**ПРАКТИКУМ
З ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИХОВАННЯ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

Чернігів 2016
Міністерство освіти і науки України
Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка

Н.В. ПРИТУЛИК

ПРАКТИКУМ
З ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИХОВАННЯ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Навчально-методичний посібник

Чернігів
Видавець Лозовий В.М.
2016

УДК 373.3.091.2(076)
ББК Ч 421.331.1

*Друкується за ухвалою вченої ради Чернігівського
національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка
(Протокол № 10 від 27.04.16р.)*

Р е ц е н з е н т и:

В.І. Бондар, дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор;

Т.О. Дороніна, доктор педагогічних наук, професор (Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний педагогічний університет»).

Притулик Н.В.

П 77   Практикум з теорії та методики виховання молодших школярів : навчально-методичний посібник / Н.В. Притулик. – Чернігів : Видавець Лозовий В.М., 2016. – 248 с.

У навчально-методичному посібнику представлено практикум, який містить плани практичних занять із допоміжними матеріалами і завданнями для самостійного опрацювання з метою набуття студентами фахової компетентності. Запропоновані практичні завдання є різнорівневими (репродуктивні, продуктивні, проблемні, дослідницькі, творчі); містять важливі фрагменти текстів першоджерел; передбачають роботу з нормативними документами, рефлексивну діяльність студентів.

Для фахової підготовки вчителів початкової школи, викладачів вищих навчальних закладів.

**УДК 373.3.091.2(076)
ББК Ч 421.331.1**

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ.....	7
<i>Тема 1</i> : Виховання як суспільно-історичний феномен.....	7
<i>Тема 2</i> : Закономірності та принципи процесу виховання. Проектно-технологічний підхід до виховання особистості.....	25
<i>Тема 3</i> : Мета і зміст виховання.....	33
<i>Тема 4</i> : Загальні методи виховання.....	53
<i>Тема 5</i> : Форми організації процесу виховання.....	84
<i>Тема 6</i> : Розумове виховання та формування світогляду учнів початкових класів.....	94
<i>Тема 7</i> : Моральне виховання молодших школярів.....	102
<i>Тема 8</i> : Національно-патріотичне виховання молодших школярів.....	119
<i>Тема 9</i> : Трудове, фізичне, екологічне, естетичне, гендерне, економічне виховання учнів початкових класів.....	124
<i>Тема 10</i> : Формування особистості молодшого школяра у процесі роботи педагога з учнівським колективом.....	131
<i>Тема 11</i> : Зміст і організація педагогічної взаємодії класовода з батьками вихованців.....	153
<i>Тема 12</i> : Самовиховання особистості.....	173
<i>Тема 13</i> : Виховна робота в літніх оздоровчих таборах.....	181
ДОДАТКИ.....	187
<i>Додаток А</i> . Список рекомендованої літератури та електронних джерел до курсу «Теорія та методика виховання».....	187
<i>Додаток Б</i> . Концепція національно-патріотичного	

виховання дітей та молоді (Додаток до наказу МОН України від 16.06.2015 № 641).....	196
<i>Додаток В.</i> Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів (Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 31.10.2011 №1243).....	205
<i>Додаток Г.</i> Орієнтовна тематика студентських наукових робіт з теорії та методики виховання.....	215
<i>Додаток Д.</i> Термінологічний словник з теорії та методики виховання.....	217

ПЕРЕДМОВА

Навчальний курс «Теорія та методика виховання» є складовою нормативної навчальної дисципліни «Педагогіка», передбаченої навчальним планом для підготовки бакалаврів за напрямом 6.010102 Початкова освіта.

Метою курсу є підготовка майбутніх учителів початкових класів до практичної діяльності, спрямованої на виховання всебічно розвинутої особистості кожного члена учнівського колективу, а саме:

- оволодіння науковими основами організації процесу виховання в школі, закономірностями, принципами, змістом, методами і прийомами, формами і засобами виховання;

- набуття компетентності використовувати нові педагогічні підходи до організації виховного процесу, адаптувати їх до учнів конкретного класу і закладу, визначати навчально-виховані завдання з урахуванням виховних цілей, вікових та індивідуальних особливостей особистості, добирати ефективні форми і методи керівництва навчально-пізнавальною діяльністю учнів, які сприяють підвищенню рівня вихованості, а також різні види виховного впливу на дітей у позакласній роботі з метою виховання в них ціннісного ставлення до держави і суспільства, людей, праці, природи, мистецтва, самого себе тощо;

- ефективне здійснення керівництва колективом молодших школярів з урахуванням стадій його розвитку, спрямоване на розкриття можливостей формування особистості кожного з членів цього колективу;

- використання різноманітних форм і засобів забезпечення зв'язку між сім'єю, школою і громадськістю з метою виховання підростаючого покоління;

- формування вмінь планувати виховну діяльність з

урахуванням характеру впливу родини.

У змісті навчальної дисципліни простежуються міждисциплінарні зв'язки з іншими галузями педагогіки (історією педагогіки, етнопедогогікою, окремими методиками), філософією, психологією, етикою та естетикою, екологією, соціологією.

Виклад основного матеріалу, оволодіння відповідними компетенціями з курсу передбачені на лекційних і практичних заняттях, а також у процесі самостійної підготовки студентів.

Практикум призначений для підготовки студентів до практичних занять з теорії та методики виховання і організації самостійної роботи.

Весь навчальний матеріал з курсу систематизовано в 13 тем. Його основна частина містить плани практичних занять з кожної теми, перелік педагогічних понять до неї, методичні рекомендації для опрацювання винесених на обговорення питань, а також контрольні запитання та завдання.

Виконання практичних вправ, долучених до тем, передбачається як у процесі самостійної підготовки до практичних занять, так і на самих заняттях – колективно або індивідуально. Наприкінці методичних рекомендацій указано номери практичних завдань, які студентам обов'язково слід виконати вдома, оскільки це потребує часових затрат, а компетенції, сформовані в процесі їх підготовки, будуть принагідними вже на занятті.

Посібник уміщує також додаткову частину, в якій пропонуються допоміжні матеріали, які можуть стати в нагоді студентам у процесі опанування навчального курсу «Теорія та методика виховання», а також сприятимуть поглибленню і розширенню знань із нього: перелік бібліографічних та Інтернет-джерел, освітні документи. Термінологічний словник містить дефініції ключових понять з кожної теми, які будуть необхідні студентові у процесі підготовки до практичних занять.

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1: *ВИХОВАННЯ ЯК СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ ФЕНОМЕН*

Мета: Поглибити уявлення про сутність процесу виховання, його особливості; прослідкувати вплив різних чинників на виховання особистості; розкрити суперечності процесу виховання; визначити роль особистості вчителя у виховному процесі; усвідомити необхідність комплексного впливу на свідомість і почуття вихованця з метою формування в нього почуттів і переконань, вироблення звичок і навичок правильної поведінки у процесі виховання.

Питання, винесені на обговорення:

1. Зіставлення сутності різних значень поняття «виховання» та інших суміжних педагогічних понять.
2. Урахування педагогом особливостей процесу виховання як суспільно-історичного феномену.
3. Аналіз чинників впливу на процес виховання.
4. Розкриття діалектики та рушійних сил процесу виховання.
5. Суб'єкт-суб'єктний характер відносин між учасниками процесу виховання. Значення особистості вчителя в ньому.
6. Характеристика структури процесу виховання.

Педагогічні поняття з теми: процес виховання; багатофакторність, цілеспрямованість, неперервність, віддаленість у часі результатів виховного впливу; суб'єктивні та об'єктивні чинники процесу виховання; зовнішні і внутрішні суперечності процесу виховання; суб'єкт-суб'єктні відносини між педагогом і вихованцем;

виховний простір; цільовий, стимуляційно-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний, контрольно-регулятивний, оцінно-результативний етапи процесу виховання; свідомість, почуття, звички та навички поведінки.

Методичні рекомендації:

Практичне заняття передбачає теоретичний аналіз отриманої на лекції інформації з відповідної теми з метою її глибокого усвідомлення, включає елементи рефлексивного тренінгу.

У межах обговорення *першого питання* слід з'ясувати сутність поняття «виховання».

Слід мати на увазі, що слово «виховання» етимологічно походить від «ховати» (заховати, прихистити від негативного, злого). Очевидно, в давні часи під ним розумілося, в першу чергу, вигодовування молодшого покоління.

Сутність поняття «виховання» залежала від історичної епохи, панівного світогляду, суспільних потреб (авторитаризм в епоху середньовіччя, гуманізм як основна ціль за Я.-А. Коменським, виховання джентльмена в педагогічній теорії Дж. Локка, «теорія природного виховання» Ж.-Ж.Руссо та ін.).

У педагогіці існують різні підходи до визначення поняття «виховання»: його розглядають як «суспільно-історичний феномен», «явище», «процес», «діяльність», «педагогічний вплив», «систему педагогічних заходів», «взаємодію двох учасників», «співробітництво» (А.С. Макаренко, Ш.О. Амонашвілі), «засіб становлення та реалізації життєтворчості особистості» (І.Г. Єрмаков) тощо.

Студенти повинні знати, що на сучасному етапі поняття «виховання» розглядається в кількох значеннях:

- в широкому соціальному – йдеться про виховний вплив на людину всього суспільства і всієї дійсності, яка містить в собі не лише позитивну спрямованість, а й

конфлікти та протиріччя, внаслідок чого може відбуватися не лише формування, але й деформування особистості (К.Д. Ушинський, Л.С. Виготський, Т.О. Ільїна та ін.);

- в широкому педагогічному – мається на увазі виховання в діяльності шкіл, коледжів, університетів;

- у вузькому педагогічному – виховання розглядається як цілеспрямована діяльність педагога (Ю.К. Бабанський);

- у гранично вузькому – педагог або батьки розв'язують певну індивідуальну проблему виховання або перевиховання, наприклад, у дитини прагнуть виховати дисципліну (Т.І.Огородніков, М.Г. Стельмахович).

Варто зупинитися конкретних педагогічних визначеннях поняття «виховання», співвіднести із поняттями «навчання», «розвиток», «формування», «соціалізація».

У зв'язку із цим студентам також пропонується прокоментувати цитату В.О. Сухомлинського¹ «Навчання –

---

¹ *Сухомлинський Василь Олександрович* – (28.09.1918, с. Омельник (нині Онуфріївський район Кіровоградської області) – 2.09.1970) – український радянський педагог (Заслужений учитель УРСР) публіцист, письменник, поет, член-кореспондент АПН СРСР. Навчався на факультеті мови і літератури Кременчуцького педінституту (не закінчив з причини хвороби). В 17 років розпочав практичну педагогічну роботу: 1935-1938 рр. – вчитель української мови і літератури у Василівській та Зибківській семирічних школах Онуфріївського району. 1936 р. – навчання в Полтавському педагогічному інституті. З 1938 р. працював в Онуфріївській середній школі вчителем української словесності, завідувачем навчальною частиною школи. Воював у Великій Вітчизняній війні, дістав поранення. 1942-1944 р. – працював директором середньої школи і вчителем російської мови і літератури у селищі Уфа Удмуртської АРСР. 1944 р. – завідувач районного відділу народної освіти, шкільний учитель в Україні. Друкувався в пресі на педагогічні теми. 1948 р. призначений директором Павлівської середньої школи, в якій розгорнув широкомасштабну науково-дослідну педагогічну діяльність. 1955 р. захистив кандидатську дисертацію «Директор школи – керівник навчально-виховної роботи». Автор книг, статей, художніх творів для дітей та юнацтва. До найгрунтовніших праць належать: «Як ми виховали мужнє покоління», «Духовний світ школяра», «Праця і моральне виховання», «Моральний ідеал молодого покоління», «Сто порад учителям», «Листи до сина», «Батьківська педагогіка», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості», «Павлівська середня школа», «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина», «Методика виховання колективу», «Розмова з молодим

лише одна пелюстка тієї квітки, яка називається вихованням.»²

Друге питання передбачає розкриття основних особливостей процесу виховання: *цілеспрямованості, віддаленості в часі результатів виховного впливу, неперервності, багатofакторності*. Кожну з них слід розкрити з позиції актуальності її врахування педагогом у процесі виховання дітей.

Так, наприклад, цілеспрямованість – передбачає постановку конкретних виховних цілей про те, яку саме особистість він повинен формувати, добір відповідних їх досягненню методів, послідовність і систематичність у реалізації програми виховання, неухильність від мети, неприпустимість епізодичності виховних впливів (їх зміна – «сьогодні дорослий дозволив, завтра – ні», «сьогодні він один приклад демонструє, завтра – інший» – призводить до лукавості вихованця, несерйозного сприймання вимог дорослого в подальшому). Цілеспрямованість вимагає систематичності і послідовності у вихованні, а також єдиного напрямку всіх виховних впливів (висуненні однакових вимог до вихованця).

Студент повинен мати на увазі, що процес виховання спрямований на майбутнє, його результат виявляється не відразу, а, як правило, – лише через тривалий час, і може бути малопомітним для зовнішнього сприйняття, відтак у педагога може виникнути хибне відчуття, що виховання відбувається неефективно. Тому класовод повинен постійно спостерігати за динамікою змін в особистості вихованця, вивчати їх, не втрачаючи віри в успіх виховання.

Аналогічно слід розкрити інші особливості процесу виховання.

директором школи», «Як виховати справжню Людину», «Листи до сина», «Про виховання».

² Омеляненко В.Л. Педагогічна мудрість віків : навчальний посібник / В.Л. Омеляненко, А.І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2009. – С.93.

Відповідь на перше питання рекомендується супроводжувати прикладами.

Детального розгляду вимагає *третє питання* практичного заняття, присвячене впливу різноманітних чинників (сім'я, засоби масової інформації, середовище, політика та інші) на процес формування особистості, його наслідкам.

Варто окремо зупинитися на впливі *об'єктивних* чинників, до яких належать суспільно-політичні, соціально-економічні процеси; події культурного життя; вплив природного середовища; особливості розбудови держави загалом та системи освіти і виховання зокрема; утвердження в економіці ринкових засад; розвиток соціальної сфери; відродження національних традицій, звичаїв, обрядів, народної педагогіки; розширення меж спілкування з іноземними громадянами, і *суб'єктивних чинників* – соціально-педагогічної діяльності сім'ї та громадських організацій; навчально-виховної роботи працівників закладів освіти; впливу засобів масової інформації; заходів культурних, позашкільних установ, молодіжних об'єднань та діяльності релігійних організацій.

Майбутній педагог повинен усвідомлювати, що ефективність процесу виховання залежить від одномоментного комплексного впливу всіх чинників – організованих і стихійних – на особистість, зумовлюючи в ній зміни. Все це зумовлює спосіб життя дитини, її ставлення до інших і довкілля. Доцільно на практичному занятті поміркувати над питанням: як можна мінімізувати негативні виховні впливи на молодших школярів.

Студентам пропонується здійснити ретроспективну рефлексію: проаналізувати власне життя з точки зору виховних впливів на особистість з метою усвідомлення результативності й сили дії позитивних і негативних чинників.

Процес виховання носить суперечливий характер, чим зумовлені його рушійні сили. Отже, *наступне, четверте*

завдання практичного заняття спрямоване на усвідомлення діалектики процесу виховання і його рушійних сил.

Слід пояснити, що *діалектика* процесу виховання полягає в єдності і боротьбі протилежностей: суспільна система цінностей – сімейна; приватна – державна, національна – загальнолюдська тощо.

Саме сукупність *внутрішніх* (між соціально значущими завданнями, які потрібно виконати вихованцю, і чинниками, що заважають його зусиллям; зовнішніми впливами і внутрішніми прагненнями вихованця) і *зовнішніх* (між виховними впливами сім'ї і закладу освіти; організованим виховним процесом закладу освіти і стихійним впливом на вихованців навколишнього середовища; різними вимогами вихователів; деякими вихованцями, які мають досвід негативної поведінки, і педагогами, однокласниками, батьками) суперечностей сприяє поступу виховних зрушень, саме вони і відіграють роль рушійних сил процесу виховання.

На занятті важливо поміркувати про способи зниження негативного впливу зовнішніх суперечностей і взяти їх до уваги.

На етапі розгляду *п'ятого питання* практичного заняття необхідно зрозуміти оптимальність суб'єкт-суб'єктних відносин між учасниками процесу виховання – вихователем і вихованцем – для його ефективності. Студенти повинні замислитися над розуміння процесу виховання В.О.Сухомлинським, як «багатогранного процесу постійного духовного збагачення і оновлення тих, хто виховується, і тих, хто виховує». Зокрема слід розглянути такі аспекти:

- вчитель як суб'єкт удосконалення учня та себе – власних людських і професійних якостей у процесі виховання учнів;

- учень як суб'єкт (усвідомлення потреби особистісного вдосконалення, відповідальності за свою загальну культурну спрямованість, яка визначає якість

майбутнього життя, здатність до самопізнання, самоаналізу, самовиховання, активної життєтворчості).

Студент повинен усвідомити, що виховання не може відбуватися в умовах примусу («Можна привести коня до водопою, але змусити пити – неможливо»), оскільки поведінка людини завжди тісно пов'язана з її свідомістю, переконаннями, власним моральним вибором. Особистість треба виховувати, формуючи свідомість, а для цього їй треба давати можливість вибору – лише так формується відповідальність за результати морального вибору перед собою.

У межах цього питання окремо слід зупинитися на значенні особистості педагога у процесі виховання, його авторитету (умов формування та збереження). А.С. Макаренко³ зазначав, що «виховує все: люди, речі, явища, але передусім і найбільше – люди. З них на першому місці – батьки і педагоги»⁴.

Потреба виховувати інших вимагає від учителя, батьків пильної уваги до своєї поведінки, пред'явлення високих вимог до себе, прагнення до високої моральності. Педагог має відповідати тим нормам, дотримання яких вимагає від вихованців. Вихователь, який «говорить вздовж, робить – уперек», не має авторитету в дітей. У той час, як його наявність є умовою здатності впливати на вихованців, здійснювати виховання.

3

Макаренко

Антон

Семенович (нар. 1 (13).03.1888, Білопілля, Харківська губернія - 1.04.1939, Голіцино) – український радянський педагог і письменник, один із засновників системи дитячо-підліткового виховання. Здійснив у педагогічній практиці дослід масового перевиховання дітей-правопорушників у трудовій колонії ім. М. Горького (1920-1928, під Полтавою, з 1926 в Куряжі поблизу Харкова) і дитячій комуні ім. Ф. Е. Дзержинського (1927-35, в передмісті Харкова). Розробляв теорію і методику виховання в колективі, теорію сімейного виховання. Основні праці «Педагогічна поема» (1935), «Книга для батьків» (1937), «Прапори на баштах» (1938).

⁴ Омеляненко В.Л. Педагогічна мудрість віків : навчальний посібник / В.Л. Омеляненко, А.І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2009. – С. 28.

М.І. Пирогов⁵ зазначав, що «...щирість викликається тільки щирістю, ось чому не тільки у вихованця, а й у вихователя цілковита щирість душі є єдиною міцною запорукою справжнього, а не примарного успіху виховання <...> нехай кожен із нас пригадає, коли він почав здаватися не тим, ким він є»⁶. Учитель повинен бути прикладом для своїх вихованців, а отже – носієм тих якостей, які прагне сформувати в учнів, сповідувати відповідні цінності – «бути» зразком, а не «видаватися» ним. Він має являти собою приклад власної активної життєтворчості, самореалізації, самовдосконалення.

У процесі виховання іншого педагог покликаний виявляти риси такі, як-от: толерантність, терпимість, гуманність, емоційну стриманість, що також сприяє змінам особистості вчителя у процесі виховання.

Цей процес має здійснюватися *на паритетній основі* (гуманізм, повага до гідності вихованця, його думки).

Далі слід розглянути можливі причини відсутності злагоди між вихователем і вихованцем, пояснити механізм їх впливу, а саме:

- культивування значної міжособистісної дистанції, перебування педагога «над вихованцями» («по той бік»),

⁵ **Пирогов Микола Іванович** (13 (25).11. 1810, Москва - 23.11 (5.12)1881, Вінниця) – російський хірург, анатом і педагог. Засновник атласу топографічної анатомії людини, військово-польової хірургії, започаткував використання анестезії при оперативних утручаннях. Член-кореспондент Петербурзької академії наук. Упродовж 1858-1861 рр. обіймав посаду попечителя Київського навчального округу. Свої погляди на освіту й виховання М. Пирогов висловив у низці публікацій і намагався реалізувати у своїй практичній діяльності. 1856 р. надрукував у журналі «Морской сборник» статтю «Питання життя», в якій розглядає питання сімейного і суспільного виховання дітей, обґрунтовує свій ідеал високоморальної людини та доводить необхідність моральної освіти для всіх людей. Сприяв організації недільних шкіл для дорослих у Києві (1859) та створенню Новоросійського університету в Одесі (1863).

⁶ Ушинский К. Д. Педагогические соч. Н. И. Пирогова /К.Д. Ушинский // Ушинський К. Д. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. - М., 1974. – Т.1. – С. 166.

нерозуміння проблем дітей; формування образу педагога як «недосяжного ідеалу»);

- недостатня морально-духовна зрілість вихователя, особливо в цінностях, які він прагне прищепити вихованцям;

- регламентування поведінки вихователя виключно професійною діяльністю (у школі лише «грає» соціальну роль);

- перебільшення педагогом труднощів у процесі виховання, зневіра у власній здатності до їх подолання, відсутність віри в дитину.

Важливе завдання сучасної виховної практики – створення *виховного простору* – не тільки середовища, а й духовного простору учня і педагога, простору культури, що впливає на розвиток особистості; динамічної системи взаємопов'язаних педагогічних подій, які становлять основу життєдіяльності школи, спрямованих на особистісний розвиток учня, становлення його життєвої компетенції, життєвого проектування.

У процесі ретроспективної рефлексії майбутнім педагогам запропоновано проаналізувати власні стосунки з педагогами шкільних років і визначити особистісні і професійні якості тих із них, які були авторитетними і мали позитивний вплив на виховання особистості.

Спираючись на дібрані у процесі підготовки до практичного заняття цитати видатних вітчизняних і зарубіжних педагогів щодо професійних рис особистості педагога-вихователя, розуміння характеру гуманістичних взаємовідносин між педагогом і вихованцем, а також емпіричні відчуття, отримані в результаті ретроспективної рефлексії, слід виявити оптимальні умови спілкування між учасниками процесу виховання.

На основі колективно складеної на практичному занятті професіограми педагога як суб'єкта виховної взаємодії студенти мають проаналізувати власну особистість і виявити необхідні для здійснення виховної

діяльності якості, формуванню яких їм слід приділити особливу увагу в процесі самовиховання.

Розглядаючи *шосте питання*, слід усвідомити поетапність здійснення процесу виховання, його механізм. Зокрема варто прокоментувати такі етапи:

- *формування свідомості особистості*, що передбачає оволодіння правилами і нормами поведінки (оскільки в молодших школярів ще недостатньо розвинена антиципація – здатність передбачати наслідки подій, їм необхідно аргументувати, пояснювати, чому слід чинити так, а не інакше, до яких наслідків призведе їхня поведінка, наводити приклади з життя);

- *формування ставлення*, у якому значну роль відіграють *почуття* (вимагають емоційного позитивного відгуку на прояви поведінки, дотримання норм – похвала, стимул, музика, література) та *переконання* (відбувається стійке прийняття норм моралі до власного кодексу особистості);

- *формування звичок і навичок поведінки*, яке відбувається в результаті набуття досвіду, багаторазової участі в різних життєвих ситуаціях морального вибору.

Розкриваючи структуру процесу виховання, важливо навести дефініції таких психологічних і педагогічних термінів: свідомість, почуття, звички, навички поведінки.

Слід обґрунтувати необхідність приділення педагогом уваги у процесі організації виховання кожному компоненту його структури.

До практичного заняття самостійно виконати завдання: 2, 4-8.

Література:

Основна:

Бех В.П. Виховання особистості : підручник / І.Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – С. 33-62, 88-95.

Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навчальний

посібник / С.Г. Карпенчук. – К. : Вища школа, 2005. – С. 45-51.

Матвієнко О.В. Виховання молодших школярів : теорія і технологія / О.В. Матвієнко. – К. : Стило, 2006 – С. 28-50.

Мойсеюк Н.Є. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н.Є. Мойсеюк. – [5-е вид., доповнене і переробл.] – К. : [б. и.], 2007. – С. 378-785.

Омеляненко В.Л. Теорія та методика виховання : навчально-методичний посібник / В.Л. Омеляненко, А.І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2008. – С. 13-38, 169-170.

Подласый И.П. Педагогика (новый курс) : в 2 кн. / И.П. Подласый. – М. : Владос, 2001. – Книга 2. Процесс воспитания. – С. 7-16.

Фіцула М.М. Педагогіка : навчальний посібник / М.М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2009. – С. 237-253.

Ярошук Л. Г. Методика виховної роботи : навчально-методичний комплекс / Л. Г. Ярошук ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України. – К. : Слово, 2012. – С. 28-46.

Допоміжна:

Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике / Ш. А. Амонашвили. – М. : ИД Шалвы Амонашвили, 1996. – 494 с.

Баженов В. Воспитание педагогически запущенных подростков / В. Баженов. – К. : Радянська школа, 1986. – 129 с.

Бех І. Д. Виховні приписи у становленні особистості / І. Д. Бех // Початкова школа. – 2004. – № 1. – С.1-4.

Бойко А.М. Оновлена парадигма виховання : шляхи реалізації / А.М. Бойко. – К. : ІЗМН, 1996. – 232 с.

Єрмаков І. Г. Педагогіка життєтворчості // Школа життєтворчості особистості / За ред. І.Г. Єрмакова. – К., 1995. – С. 3-11.

Корчак Я. Как любить ребенка / Я. Корчак. – М. : Книга, 1980. – 63 с.

Омеляненко В. Л. Педагогічна мудрість віків : навчальний посібник / В. Л. Омеляненко, А. І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2009. – С. 130-141.

Якобсон П. Почему надо воспитывать чувства детей / П. Якобсон. – М. : Просвещение, 1964. – 78 с.

Контрольні питання:

1. Зіставте за змістовою сутністю поняття «виховання», «навчання», «розвиток», «формування»; «соціалізація».

2. Охарактеризуйте особливості процесу виховання.

3. Назвіть об'єктивні і суб'єктивні чинники процесу виховання.

4. Охарактеризуйте рушійні сили процесу виховання, спираючись на діалектику цього процесу. Визначте рекомендації для вчителів у зв'язку з цим.

5. Розкрийте роль особистості вчителя у процесі виховання молодших школярів.

6. Розкрийте характер педагогічної взаємодії між педагогом і вихованцем в умовах гуманістичного підходу у сфері освіти.

7. Обґрунтуйте потребу здійснення процесу спілкування з вихованцями на паритетній основі.

8. Визначте умови успішного для виховання спілкування між вихованцями і педагогом.

9. На чому ґрунтується авторитет вихователя? Яке значення він відіграє у процесі виховання дітей?

10. Розкрийте суперечності процесу виховання і зазначте, як саме вони здатні впливати на його результат.

11. Чи можна протидіяти впливу вулиці на виховання дітей? Як саме?

12. У чому виявляється деморалізувальний вплив реклами через засоби масової інформації на дітей? Як мінімізувати негативний вплив ЗМІ на вихованців?

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Оберіть серед поданих понять ті, які характеризують особливості процесу виховання:

1) тривалість у часі; 2) масовість; 3) опора на позитивне в людині; 4) цілеспрямованість; 5) культуровідповідність; 6) складність процесу; 7) безперервність; 8) економічність; 9) багатофакторність; 10) природовідповідність.

2. Визначте, які особливості процесу виховання ілюструють подані цитати учених:

1) «Я продовжую ще вчитися, моє виховання ще не завершено. Коли ж воно завершиться? Коли я більше не буду здатен до нього? Після моєї смерті. Все моє життя і є, власне, тривалим вихованням»⁷ (К.А. Гельвецій⁸).

2) «Ваша власна поведінка – вирішальна річ. Не думайте, що виховуєте дитину тільки тоді, коли з нею розмовляєте або повчаєте її, або показуєте їй. Ви виховуєте її в кожен момент вашого життя: <...> як ви одягаєтеся, як ви розмовляєте з іншими людьми і про інших людей, як ви радієте або сумуєте, як ви поводитися з друзями і ворогами, як ви смієтеся, читаєте газету – все це має для дитини велике значення. Найменші зміни в тоні дитина бачить або відчуває, всі повороти вашої думки доходять до неї невідомими шляхами, ви їх не помічаєте»⁹ (А.С. Макаренко).

3) «Що б Ви сказали про архітектора, який, закладаючи новий будинок, не зумів би вам відповісти на питання, що він хоче будувати, – храм, що присвячений богу істини, любові й правди чи просто дім <...>, готель <...>, кухню <...>, музей <...> чи, нарешті, хлів для складання туди різного, нікому не потрібного мотлоху? Те ж саме повинні ви сказати і про вихователя, який не зуміє ясно і точно визначити вам мету своєї виховної діяльності. Доручаючи вихователю чисті і вразливі душі дітей для того, щоб він привив у них перші, і тому найглибші риси, ми маємо право спитати вихователя: яку мету він буде переслідувати у своїй діяльності, і вимагати на це питання

⁷ Гельвецій К. А. Про людину, її розумові здібності та її виховання /К.А. Гельвецій. – М. : Соцекгіз, 1937. – С.10.

⁸ *Клод Адріан Гельвецій* (31.01.1715, Париж – 26.12.1771, Париж) – французький літератор і філософ – матеріаліст утилітарного напрямку; ідеолог французької буржуазії епохи Просвітництва. Був прихильником учення про вирішальну роль середовища у формуванні особистості, вважав пристрасті людини головною рушійною силою суспільного розвитку.

⁹ Омелянко В.Л. Педагогічна мудрість віків : навчальний посібник / В.Л. Омелянко, А.І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2009. – С.29.

ясної і категоричної відповіді»¹⁰ (К.Д. Ушинський¹¹).

4) «Ткач уже через годину бачить плоди своєї праці; сталевар через декілька годин радіє вогненному потоку металу; орач, сіяч, хлібороб через кілька місяців милуються колоссям і зерном, вирощеним у полі <...>. Учителю потрібно трудитися роки й роки, щоб побачити предмет своєї творчості; буває, що проходять десятиріччя і ледве починає виділятися те, що замислив; ніхто частіше від учителя не буває незадоволеним; ні в якій праці помилки і невдачі не приводять до таких важких наслідків, як в учительській...»¹² (В.О. Сухомлинський).

---

¹⁰ Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання : спроба педагогічної антропології / К.Д. Ушинський. // Твори : в 4 т./ К.Д. Ушинський – К. : Радянська школа, 1952. – Т.4. – С. 25.

¹¹ **Ушинський** **Костянтин** **Дмитрович**
(19.02 (2.03) 1824, Тула, Російська імперія – 22.12.1870 (3.01.1871), Одеса, Херсонська губернія, Російська імперія) – освітній діяч Російської імперії, педагог, кандидат юриспруденції і правознавець, один із засновників педагогічної науки та народної школи в Російській імперії, автор праць з теорії й історії педагогіки, підручників для початкового навчання і статей з педагогіки. Працював на різних посадах у Демидовському юридичному ліцеї, Гатчинському сирітському інституті та Смольному інституті шляхетних дівчат. Також працював редактором і писав статті у виданнях: «Современник», «Библиотека для чтения», «Журнал для воспитания», «Журнал Министерства народного просвещения» та ін.

У педагогічній системі важливе місце посідало вчення про мету виховання, що визначалося як підготовка людини до життя та праці як формування в людини почуття обов'язку перед народом та виховання патріотизму. У вихованні дітей надавав значне місце сім'ї та вважав украй необхідним родинне виховання. Обстоював думку, що кожий народ має право мати школу рідною мовою, засуджував царизм за заборону вивчення української мови у школах на українських землях. Визначив основні шляхи й засоби розвивального навчання, був поборником класно-урочної системи, врахування вікових і психологічних особливостей дітей. Надавав важливого значення праці у психологічному та фізичному розвитку людини. Уклав підручники для початкового навчання «Дитячий світ і Хрестоматія» та «Рідне слово». Фундаментальною працею вважається психолого-педагогічний та філософський тритомний твір – «Людина як предмет виховання».

¹² Омеляненко В.Л. Педагогічна мудрість віків : навчальний посібник / В.Л. Омеляненко, А.І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2009. – С.42.

3. Який аспект процесу виховання (із запропонованих до обговорення на практичному занятті) розглядається в нижченаведеній цитаті Я. Корчака¹³ з книги «Як любити дитину»:

«Наказувати кому-небудь продукувати потрібні тобі думки – те саме, що доручити сторонній жінці народити твою дитину. Існує категорія думок, які потрібно народжувати самому, в муках, вони і є найціннішими.»¹⁴

4. Ознайомтеся з нижченаведеними цитатами видатних людей, зміст яких відображає якості, необхідні вихователю. Випишіть ці якості, обміркуйте їх.

Згадайте своїх учителів шкільних років, педагогічний досвід яких, на Ваш погляд, виявився оптимальним для виховання, проаналізуйте їхні особистісні якості. Продовжте на основі цих рефлексивних міркувань наведений нижче список афоризмів, у яких відображено «еталонні» для вчителя якості, ще кількома новими, власними.

1) «Пам'ятайте, що перед тим, як узятися за

---

¹³ **Януш Корчак** (автонім Генрик Гольдшмідт) (22.07. 1878 або 1879, Варшава – 6.11.1942, Треблінка, Польща) – польський лікар, педагог, письменник, публіцист, громадський діяч, офіцер російської та польської армій. Педагог-новатор, автор праць із теорії й практики виховання. Зачинатель діяльності на захист прав дитини і повної рівноправності дітей. Підкреслював необхідність діалогу з дітьми. Публікував і читав лекції на теми виховання дітей і педагогіки. Досвід роботи з дітьми здобував спершу як релетитор, пізніше – як громадський діяч, а потім – як директор Дому Сиріт. У міжвоєнний період викладав у польських вишах, зокрема у Державному інституті спеціальної педагогіки, Державній семінарії вчителів Віри Мойсеєвої, Державному вчительському інституті. Був одним із піонерів досліджень у галузі розвитку й психології дитини, а також виховної діагностики. Педагог свідомо і героїчно пішов на смерть, хоча мав можливість врятуватися, і загинув разом зі своїми вихованцями у гітлерівському таборі смерті у Треблінці.

¹⁴ Омелянко В.Л. Педагогічна мудрість віків : навчальний посібник / В.Л. Омелянко, А.І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2009. – С.148.

виховання людини, треба самому зробитися людиною, треба, щоб у вас самих склався той взірець, який повинна наслідувати людина»¹⁵ (Ж.-Ж. Руссо¹⁶).

2) «Мені здається, що справжній сучасний педагог – це не той, хто підштовхує своїх вихованців до того, до чого сам уже не має надії бути причетним, а той, хто «прибув» з майбутнього, щоб надихнути і повести за собою в це майбутнє, навчити їх утверджувати ідеали майбутнього»¹⁷ (Ш.О. Амонашвілі¹⁸).

3) «Перше місце, зрозуміло, займає любов до справи й учнів, потім стоїть суворе виконання обов'язків і точність навіть у дрібницях; далі – справедливість. Віра учнів у безсторонню справедливість вчителя повинна становити першу умову, необхідну для впливу на дітей-школярів, відповідно до їхніх індивідуальностей і умов виховання»¹⁹ (Т.Г. Лубенець²⁰).

---

¹⁵ Омеляненко В.Л. Педагогічна мудрість віків : навчальний посібник / В.Л. Омеляненко, А.І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2009. – С.38.

¹⁶ **Жан-Жак Руссо** (28.06.1712, Женева - 2.07.1778, Ерменонвіль, Франція) – французький філософ-просвітник, письменник, композитор. У романі-трактаті «Еміль чи про виховання» висловив ідею про самостійність і самодіяльність дитини в історії природного виховання.

¹⁷ Особистість учителя у висловлюваннях представників вітчизняної та зарубіжної педагогіки, діячів науки, культури // Педагогіка : хрестоматія /уклад. А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – 2 вид., стер. – К. : Знання-Прес, 2006. – С.19.

¹⁸ **Амонашвілі Шалва Олександрович** (нар. 8.03.1931, Тбілісі, Грузія) – грузинський педагог, доктор психологічних наук, професор, академік РАО. Закінчив Тбіліський державний університет, факультет сходознавства. Педагог-новатор, розробник педагогіки співробітництва. Автор праць з проблем ролі оцінки у педагогічному процесі, гуманістичного підходу у вихованні. Основні праці: «Навчання», «Оцінка» (1970), «Здрастуйте, діти!» (1983), «Як живе, діти?» (1986), «До школи з шести років» (1986), «Єдність мети» (1987) та ін.

¹⁹ Особистість учителя у висловлюваннях представників вітчизняної та зарубіжної педагогіки, діячів науки, культури // Педагогіка : хрестоматія /уклад. А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – 2 вид., стер. – К. : Знання-Прес, 2006. – С.21.

4) «Я повинен бути естетично виразним, тому я жодного разу не вийшов з нечищеними чобітьми або без пояса. Я теж повинен мати якийсь блиск, в міру сили та змоги, звичайно. Я теж повинен бути радісним, як колектив. Я ніколи не дозволяв собі мати сумне обличчя. Навіть, коли в мене були неприємності, коли я хворий, я повинен уміти не виявляти цього перед дітьми»²¹ (А.С. Макаренко).

5) «Так званий педагогічний такт, без якого вихователь, хоч би як і вивчав він теорію педагогіки, ніколи не буде добрим вихователем-практиком, є по суті не більше, як такт психологічний, потрібний педагогові такою ж мірою, як і літераторові, поетові, ораторові, акторові, політикові, проповідникові, і, словом, всім тим особам, які так чи інакше думають впливати на душу інших людей»²² (К.Д. Ушинський).

²⁰ *Лубенець Тимофій Григорович* (21.02.1855, м. Кролевець, нині Сумської області – 14.04.1936) – український педагог і діяч народної школи. Послідовник К.Д. Ушинського. 1873 року закінчив Чернігівську земську вчительську семінарію. Був учителем початкової школи, початкового училища, інспектором народних училищ при Управлінні Київського навчального округу, експертом науково-навчального відділу Всеросійської художньо-промислової виставки в Нижньому Новгороді. У 1883-1889 рр. викладав російську мову та арифметику у 1-й Київській гімназії. Від 1889 р. – інспектор народних училищ при управлінні Київського навчального округу, потім – директор народних училищ Київської губернії. Виступав за проведення загального обов'язкового початкового навчання, а також за навчання рідною мовою, зв'язок школи з життям. Велику увагу приділяв проблемі народного вчителя. Автор наукових праць і посібників із питань початкової освіти, навчання рідною мовою: «Книга для первонаочального читання в школі и дома» (1889)²³; «Зёрнышко» (Санкт-Петербург, 1910–1912); «Краткая русская грамматика» (Київ, 1911); «О наглядном преподавании» (Київ, 1911); «Педагогические беседы» (Санкт-Петербург, 1913); «Русский букварь» (Київ, 1917); «Як батьки повинні поводитися з дітьми» (Харків, 1931); «Читанка» (1883, 1917).

²¹ Макаренко А. С. Методика организации воспитательного процесса / А.С. Макаренко. / Педагогические сочинения : в 8 т. / [ред. М. И. Кондаков]. – М. : Педагогика, 1983-1986. – Т. 1. – С.269.

²² Омелянко В.Л. Педагогічна мудрість віків : навчальний посібник / В.Л. Омелянко, А.І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2009. – С.55.

б) «Діти люблять того, в чю силу духу вони беззастережно вірять. Дитячі підкорення авторитету вчителя (те саме – батька, матері) – це визнання вашої ясності, цільності, неподільності, я сказав би, нерозривності у вашому образі вимогливого і справедливого наставника і вірного друга, ровесника, якому довірено всі таємниці, секрети, витівки; визнання мудрого знавця багатьох невідомих їм речей, що вічно пізнає, вічно дивується світу, безперервно відкриває перед вами, як і перед ними, вашими вихованцями, мільйони своїх граней; стійкого охоронця особистих душевних таємниць, що пильно оберігає світ від стороннього втручання, і людини з ясною відкритою душею, що не вміє нічого тримати за душею; мислителя і витівника, що вміє повеселитись і порадіти, непримиренного до підлоти, дволичності, хамства – і терпимого до звичайних людських слабостей»²³ (В.О. Сухомлинський).

5. Відшукайте в першоджерелах з теорії та методики виховання «Розмова з молодим директором школи» та «Народження громадянина» погляди В.О. Сухомлинського на нижченаведені запитання. Висловіть власну думку з цього ж приводу.

- 1) Чи треба учневі знати, що його виховують?
- 2) Чи має право вчитель ображатися на учня?
- 3) Чи можлива дружба педагога з вихованцями? В якому розумінні значення цього слова?
- 4) Чи може вчитель дозволити собі підвищувати тон голосу (кричати) на вихованця, який порушує норми поведінки?

---

23 Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину / В.О. Сухомлинський. //Вибрані твори : в 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 2. – С. 343.

6. *Творче завдання.* Видатні люди у своїх афоризмах, бажаючи підкреслити значення вчительської праці, висловлювали метафоричні назви педагога. Наприклад, учитель – це: «сонце» (А. Дістерверг²⁴), «сіль» (О.В. Духнович²⁵), «скульптор» (В.О. Сухомлинський). Поміркуйте над цими метафорами і спробуйте передбачити, який саме зміст педагога вкладали в них, згодом – перевірте свої припущення, зіставивши їх із контекстом в оригінальних цитатах, наведених нижче.

Запропонуйте власні метафори, які б якнайточніше відображали: а) роль особистості вчителя у вихованні особистості учня; б) значення авторитету вчителя у вихованні; в) вплив вчителя, який дозволяє собі підвищення тону голосу у вихованні, на особистість учня.

Цитати:

1) «Учитель для школи – те саме, що сонце для всесвіту. Він – джерело тієї сили, яка надає руху всій машині. Остання заіржавіє у мертвому заціпенінні, якщо він не зуміє вдихнути в неї життя і рух»²⁶ (А. Дістерверг).

24

Фрідріх Адольф Вільгельм Дістерверг (29.10.1790, Зіген – 7.07.1866, Берлін, Німеччина) – видатний німецький педагог-демократ, послідовник Песталоцці. Автор підручників і посібників з математики, німецької мови, природознавства, географії, астрономії. Найбільш відома праця – «Керівництво до освіти німецьких вчителів» (1835). Розробив дидактику розвивального навчання, сформулював її 33 закони і правила.

25

Духнович Олександр Васильович (24 квітня 1803, с. Тополя на Пряшівщині, Словаччина – 30 березня 1865, Пряшів) – греко-католицький священник, україноруський письменник, педагог, поет, культурний діяч. Обґрунтовуючи необхідність дотримування у вихованні принципу народності, виступав за викладання навчальних предметів рідною мовою, створення системи виховання з урахуванням історичних та національних традицій народу. Особливим засобом виховання вважав народну пісню, яка пробуджує любов до рідного краю. Розвиваючи на професійній основі принципи народності, демократизму та гуманізму в освіті, був палким прихильником масової освіти населення на західноукраїнських землях.

26

Омелянко В.Л. Педагогічна мудрість віків : навчальний посібник / В.Л. Омелянко, А.І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2009. – С.20.

2) «Учителі! Ви є сіль, ви є просвітителі народу – народу донині обділеного, народу, який освіти вимагає! Вам віддають батьки найдорожчий свій скарб, вам віддає Уряд, вся громадськість, аби вашим піклуванням, вашим спрямуванням знищилося зло, а доброчесності процвітали»²⁷ (О.В. Духнович).

3) «У наших руках найбільша з усіх цінностей світу – Людина. Ми творимо людину, як скульптор творить свою статую з безформного шматка мармуру: десь у глибині цієї мертвої брили лежать прекрасні риси, які потрібно добути, очистити від усього зайвого»²⁸ (В.О. Сухомлинський).

7. Ретроспективна рефлексія.

1) Проаналізуйте власне життя з точки зору виховних впливів на формування власної особистості: які чинники (і як саме) найбільше позначилися на вашому становленні?

2) Згадайте педагога, погляди якого оптимально вплинули на Ваше виховання. Замисліться над причинами вибору вами саме цього вчителя, проаналізуйте його професійні та особистісні якості.

8. Перспективна рефлексія.

Уявіть себе педагогом у майбутньому, розгляньте себе «ніби зі сторони». Поспостерігайте за власним педагогічним стилем у різних ситуаціях спілкування з майбутніми учнями. Спробуйте передбачити свої реакції на їхні витівки. Продумайте оптимальний спосіб реакції педагога на них. Уявіть себе таким педагогом.

---

²⁷ Особистість учителя у висловлюваннях представників вітчизняної та зарубіжної педагогіки, діячів науки, культури // Педагогіка : хрестоматія /уклад. А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – 2 вид., стер. – К. : Знання-Прес, 2006. – С.17.

²⁸ Омеляненко В.Л. Педагогічна мудрість віків : навчальний посібник / В.Л. Омеляненко, А.І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2009. – С.52.

**Тема 2: ЗАКОНОМІРНОСТІ І ПРИНЦИПИ
ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ. ПРОЕКТНО-
ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИХОВАННЯ
ОСОБИСТОСТІ**

Мета: Ознайомитися із закономірностями та принципами виховання; усвідомити їх актуальність для практики виховання учнів; взяти до уваги поради педагогів-класиків щодо реалізації конкретних принципів виховання; усвідомити сутність проектно-технологічного підходу до виховання особистості.

Питання, винесені на обговорення:

1. Розкриття закономірностей процесу виховання.
2. Характеристика принципів виховного процесу.
3. Погляди видатних педагогів на реалізацію принципів виховання.
4. Проектно-технологічний підхід до виховання особистості.

Педагогічні поняття з теми: закономірності виховання, принципи виховання; принципи культуровідповідності, демократизації, гуманізації, цілеспрямованості, опори на позитивне в дитині, наступності у вихованні, єдності вимог школи, сім'ї та громадськості, комплексності, єдності свідомості й поведінки, виховання в праці, виховання особистості в колективі, індивідуального підходу, поєднання вимогливості з повагою до особистості, поєднання

педагогічного керівництва з активністю та ініціативністю вихованців; превентивності, технологізації, цілісності, особистісної орієнтації, су'єкт-суб'єктної взаємодії, акмеологічний принцип; життєві компетенції, життєтворчість особистості, проектно-технологічний підхід до виховання, виховний простір.

Методичні рекомендації:

Перше питання присвячено розкриттю законів і закономірностей виховання. У процесі його розкриття слід навести визначення поняття «закономірності виховання», обґрунтувати важливість урахування конкретних законів і закономірностей, а саме:

1. Процес виховання пов'язаний із суспільними потребами і умовами. Чим більш гармонійними є відносини особистості і соціуму (в тому числі, учнівського колективу), чим більше він сприяє розвитку особистості, вияву її творчості, тим успішніше особистість виявлятиме себе в реалізації культурно-гуманістичної функції.

2. Найбільш успішно перебіг процесу виховання відбувається в природному для нього національному руслі з урахуванням національного менталітету вихованця.

3. Результати виховання є залежними від виховного впливу на внутрішній світ дитини, зокрема на формування її думок, поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій, емоційну сферу.

4. Ефективність виховання залежить від залучення вихованців до діяльності – навчальної, ігрової, трудової тощо та спілкування, які є визначальними чинниками єдності свідомості і поведінки.

5. Виховання залежить від авторитету вихователя для вихованця.

У процесі розгляду *другого питання* слід зупинитися на категорії принципів виховання, ознайомити з конкретними принципами, сутністю кожного з них.

На занятті розглядаються такі принципи виховання:

1. *Цілеспрямованість* передбачає підпорядкованість усієї виховної роботи загальній меті, нетерпимість до стихійності у вихованні, проектування особистості вихованців, наявність перспективи.

2. *Зв'язок виховання з життям* полягає у вихованні особистісних рис, які вихованець закріплює у процесі життєдіяльності: участі в реальних життєвих відносинах, різних видах суспільно корисної праці, вияві громадянської активності.

3. *Єдність свідомості і поведінки* – правильне співвідношення методів формування свідомості і суспільної поведінки, попередження відхилень у свідомості та поведінці учнів, вироблення несприйнятливості до будь-яких негативних впливів, готовності вести проти них боротьбу.

4. *Виховання в праці*. Праця – чинник усебічного розвитку особистості, сумлінне ставлення до праці – важлива риса людини: працюючи, людина вчиться долати труднощі, розвиває цілеспрямованість, витривалість, відповідальність за результат, вчиться ставитися з повагою до створеного іншими.

5. *Комплексний підхід* – єдність мети, завдань і змісту виховання; форм методів і прийомів виховання; виховних впливів школи, сім'ї та громадськості, засобів масової інформації, вулиці; врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів у вихованні; єдність виховання і самовиховання; постійне вивчення вихованості учнів і внесення коректив у виховну роботу.

6. *Виховання особистості в колективі*. Колектив – могутній засіб виховання, певні риси особистості формуються тільки в ньому. Надзвичайно важливим є значення згуртованості колективу і його громадської думки, участь школярів у самоврядуванні для їх виховання.

7. *Поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю* учнів. Педагогічне

керівництво зумовлюється відсутністю життєвого досвіду в учнів; виховання творчої особистості можливе, якщо створюються умови для вияву їх самостійності і творчості, схвалюються прояви ініціативи і самодіяльності.

8. *Повага до особистості вихованця з розумною вимогливістю до нього* передбачає єдність вимог до вихованців з боку педагогів, контроль за поведінкою, гуманне ставлення до учнів, повага до їхньої думки.

9. *Індивідуальний підхід* – вимагає врахування у виховній роботі індивідуальних відмінностей школярів, знання психіки кожного учня, орієнтація на індивідуальний рівень вихованості дитини.

10. *Наступність* – передбачає врахування попереднього рівня вихованості кожної дитини при переході від однієї ланки до іншої: дошкілля – початкова школа – середня – старша; гармонійне поєднання виховання на уроках і в позакласній виховній роботі.

11. *Єдність педагогічних вимог школи, сім'ї і громадськості* – вимагає взаємного інформаційного обміну між учасниками виховного процесу про результати виховних впливів з метою їх урахування задля забезпечення ефективності виховних впливів.

12. *Природовідповідність* – урахування багатогранної і цілісної природи людини, вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів, їх анатомічних, фізіологічних, психологічних, національних та релігійних особливостей.

13. *Гуманізація* – створення умов для формування кращих якостей дитини (виховання гуманної особистості – щирої, людяної, доброзичливої, милосердної), джерел її життєвих сил; гуманізація взаємин між вихователями та вихованцями, повага до особистості, розуміння її запитів, інтересів, гідності, довіра до неї.

15. *Демократизація* – усунення авторитарного стилю виховання, сприйняття особистості вихованця як вищої

соціальної цінності, визначення його права на свободу, розвиток здібностей і виявлення індивідуальності; формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеалами свободи, правами людини і громадською відповідальністю.

Умови і потреби сьогодення вимагають використання і таких нових у теорії виховання принципів: *національної спрямованості, культуровідповідності, цілісності, адекватності виховання до психологічних умов розвитку особистості (природовідповідності), особистісної орієнтації, превентивності, технологізації, су'єкт-суб'єктної взаємодії, акмеологічного принципу*. Ці принципи обґрунтовано в «Основних орієнтирах виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів» (Додаток В).

Студенти повинні знати, що серед принципів немає основних другорядних і лише врахування всіх їх у комплексі здатне забезпечити ефективність виховання.

Третє питання передбачає взаємообмін і обговорення самостійно підготовленої студентами інформації щодо поглядів на реалізацію принципів виховання педагогів-класиків – К.Д. Ушинського, В.О. Сухомлинського, А.С. Макаренка та сучасників.

Четверте питання покликане допомогти в ознайомленні із сучасним проектно-технологічним підходом до виховання, визначеним в «Основних орієнтирах виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів». Студенти мають охарактеризувати його в зіставленні з традиційною «педагогікою заходів», розкрити переваги, зокрема можливість індивідуалізації та особистісної орієнтації процесу виховання, його планування, контролю та прогнозування результатів, спрямованість на життєтворчість особистості, чого вимагає принцип акмеологізації. Студенту також необхідно знати компоненти цього підходу і бути здатними розкрити поняття «життєтворчість особистості», «життєві

компетенції» з проектуванням їх змісту на молодший шкільний вік.

До практичного заняття виконати самостійно завдання: 1, 3, 5, 6.

Література:

Основна:

Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України №1243 від 31.10.2011.

Зайченко І.В. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / І.В. Зайченко. – К. : Освіта України, 2006. – С. 291-306.

Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навчальний посібник / С. Г. Карпенчук. – К. : Вища школа, 2005. – С. 45-51.

Матвієнко О.В. Виховання молодших школярів : теорія і технологія / О.В. Матвієнко. – К. : Стило, 2006 – С. 85-99.

Мойсеюк Н.Є. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н.Є. Мойсеюк. – [5-е вид., доповнене і переробл.] – К. : [б. и.], 2007. – С. 386-390.

Омеляненко В. Л. Теорія та методика виховання : навчально-методичний посібник / В. Л. Омеляненко, А. І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2008. – С. 180-195.

Подласый И.П. Педагогика (новый курс) : в 2 кн. / И.П. Подласый. – М. : Владос, 2001. – Книга 2. Процесс воспитания. – С. 7-16. – С. 22-26, 39-58.

Фіцула М. М. Педагогіка : навчальний посібник / М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2009. – С. 257-263.

Допоміжна:

Єрмаков І.Г. Життєвий проект особистості : від теорії до практики : практико зорієнтований посібник / І.Г. Єрмаков, Д.О. Пузіков. – К. : Освіта України, 2007. – 210 с.

Макаренко А. С. Методика організації виховного процесу / А. С. Макаренко ; за ред. Г. С. Макаренка. – К. : Радянська школа, 1951. – 100 с.

Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. – К. : Радянська школа, 1976. – Т.1. – С. 284.

Ушинский К. Д. О народности в общественном воспитании // Педагогические сочинения в 6 т. /Сост. С. Ф. Егоров /К. Д.Ушинский. – М. : Педагогика, 1990. – Т. 1. – 416 с.

Контрольні питання:

1. Розкрийте сутність поняття «закономірності виховання». Наведіть приклади закономірностей.
2. Охарактеризуйте принципи виховання. Обґрунтуйте необхідність урахування педагогом конкретних принципів виховання.
3. Сформулюйте правила реалізації конкретних принципів виховання на практиці.

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Опрацюйте наукову статтю І.Д. Беха²⁹ «Особистісно зорієнтоване навчання: стратегія проєктування»³⁰. На основі її змісту дайте відповіді на такі запитання:

- 1) Як розглядає вчений поняття «внутрішній мотиваційний конфлікт»? У чому вбачає його причини?
- 2) У чому полягає альтернатива директивному підходу до виховання?
- 3) Яку суть вкладає І.Д. Бех у поняття «особистісно зорієнтоване навчання»? Які шляхи його забезпечення пропонує?
- 4) Яке значення самоактивності, самопізнання, розширення свідомості дитини в її вихованні?

---

²⁹ *Бех Іван Дмитрович* (нар. 1940 р.) – український психолог і педагог, доктор психологічних наук, академік НАПН України, директор Інституту проблем виховання НАПН України. Досліджує проблеми особистісно зорієнтованого підходу у вихованні, психологічні механізми розвитку особистості. Основні праці: «Від волі до особистості» (1995), «Моральність особистості : стратегії становлення» (1991), «Особистісно зорієнтоване виховання» (1998), «Виховання особистості : у 2-х кн.» (2003).

³⁰ Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване навчання : стратегія проєктування /І.Д. Бех. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/444/2/Особidvsp.pdf>

2. Визначте, яким принципам виховання відповідає зміст наведених народних прислів'їв:

- 1) «Діти, як квіти: полий, то ростимуть»;
- 2) «Гни дерево, доки молоде, вчи дитя, поки мале»;
- 3) «У всякої пташки свої замашки»;
- 4) «Дитині волі не давай»;
- 5) «Хто дітям потаچه, той сам плаче»;
- 6) «У семи няньок дитина без носа»;
- 7) «Жалій дитину так, аби вона того не знала»;
- 8) «Гарна мазана паляниця, але не дитина».

3. Законспекуйте з першоджерел міркування педагогів-класиків про принципи виховання.

4. Проаналізуйте цитати роботи польського педагога Я. Корчака (праця «Як любити дитину») і визначте, від ігнорування якого принципу виховання він застерігає в них:

«Сучасне виховання вимагає, щоб дитина була зручною. Крок за кроком воно веде до того, щоб його нейтралізувати, задавити, знищити все, що є воля і свобода дитини, гарт його духу, сила його вимог і прагнень. «Слухняний, вихований, добрий, зручний...» І думки немає про те, що виросте безвольним і не пристосованим до життя.»³¹

«Все, що досягнуто дресуванням, натиском, насильством, – німічно, невірною і ненадійною.»³²

5. Визначте, порушення яких принципів виховання ілюструється в наведених ситуаціях.

- 1) Мама доручила дев'ятирічній Оксані помити

---

³¹ Корчак Я. Как любить ребенка / Я. Корчак. – М. : Книга, 1980. – 63 с.

³² Омелянко В.Л. Педагогічна мудрість віків : навчальний посібник / В.Л. Омелянко, А.І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2009. – С.148.

посуд. Дівчинка відмовилася, почала сперечатися. Тато втрутився в розмову: зробив зауваження мамі в присутності доньки: «Ну нащо ти її дратуєш, доводиш до сліз, самій лінь помити чи що? Мала вона ще. Виросте – от тоді митиме».

2) Тато дозволяв Сашкові переглядати телевізор не довше, ніж годину на день, пояснюючи дитині, що треба берегти зір. Але в ті дні, коли чоловік був зайнятий удома своїми робочими паперами, він не звертав уваги на те, що син перед увімкненим телевізором проводив півдня.

3) Тетяна Миколаївна – вчителька третього класу – до свята Матері вирішила підготувати зі своїми учнями інсценівку для їхніх мам. Розподілила ролі. Розпочалися репетиції. Діти дуже захопилися підготовкою вистави, в них почали виникати власні творчі ідеї, з якими вони звернулися до класовода. Тетяна Миколаївна холодно сприйняла пропозиції вихованців, оскільки запросила на захід завуча та колег. Вона відповіла дітям, що керівник – вона і вистава відбудеться за її сценарієм.

4) Сергійко, учень третього класу, біг шкільним коридором і випадково зачепив квіти на підвіконні. Горщик розбився. Наталія Василівна, черговий учитель, почала голосно привселюдно кричати на учня, називала його грубими словами.

7. Опрацюйте педагогічну працю Ш.О. Амонашвілі «Школа життя: трактат про початковий ступінь освіти, заснований на гуманно-особистісній педагогіці».³³ Підготуйте анотацію до неї.

Висловіть власне ставлення щодо запропонованого

---

³³ Амонашвили Ш.А. Школа жизни : трактат о начальной ступени образования, основанной на гуманно-личностной педагогике /Ш.А. Амонашвили. – Донецк, 2012. – 129 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до електронного варіанту джерела: http://art-roerich.org.ua/sites/default/files/library/books/book_73.pdf

педагогом у зазначеній праці «методу домальовування», сенс якого в тому, щоб, «яким би учень зараз не здавався, яким би він насправді не був», треба вірити, що в ньому «втілений великий і прекрасний образ Творця», а тому *треба бачити його* не таким, який він є зараз, а *таким, «яким може стати за образом Божим»*: «якщо він хороший, то він повинен стати краще, і ми, вдивляючись у нього, бачимо його не сьогоднішнього, а як ніби перед нами стоїть він же, але завтрашній, більш досконалий і прекрасний». Ш.О. Амонашвілі вважає, що якщо педагог буде якомога частіше створювати навколо учня таку дійсність, вихованець докладе зусиль, щоб «піднятися до уяви» вихователя, тобто «стане краще, ніж був, але не відразу, а поступово, з часом, тому необхідно виявляти витримку.»

Тема 3: МЕТА І ЗМІСТ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ

Мета: Ознайомитися із категоріями «мета» і «зміст» у теорії виховання, пізнати природу мети виховання, її зв'язок із суспільним виховним ідеалом; визначити чинники, які впливають на формування мети виховання, охарактеризувати український виховний ідеал на різних етапах становлення української нації; на основі аналізу нормативних документів проаналізувати мету і зміст національного виховання.

Питання, винесені на обговорення:

1. Проблема визначення мети виховного процесу.
2. Генезис українського виховного ідеалу.
3. Зміст української національної системи виховання.

Педагогічні поняття з теми: концепції виховання,

мета виховання, неопозитивізм, екзистенціалізм, неотомізм, тоталітарно-партійно-класова, монархічно-релігійна концепції, концепція національно-демократичного виховання, зміст виховання, виховний ідеал, національна психологія, національний характер і темперамент, національний спосіб мислення (ментальність), національна філософія, народна мораль та естетика, національна свідомість та самосвідомість; ціннісне ставлення особистості до держави та суспільства, людей і соціального довкілля, природи, праці, мистецтва самої себе; життєві цінності.

Методичні рекомендації:

Тема практичного заняття має глибинний світоглядний зміст і потребує відповідного культурологічного кругозору студентів. На занятті передбачена як теоретична узагальнювальна робота на основі лекційного та самостійно опрацьованого матеріалу, нормативних документів, так і аналітична.

У процесі обговорення *першого питання* слід розкрити сутність категорії «мета» виховання. Важливо усвідомити історичну змінність мети виховання, зупинитися на чинниках, від яких вона залежить, зокрема історії, культури суспільства, етнонаціональних характеристик (етнопсихології, ментальності, релігії, ідеології), економічного розвитку.

Слід навести приклади суспільних систем різних часів, які мали неоднакові уявлення про ідеальну особистість (виховний ідеал). Педагогічна система кожної історичної епохи кожного народу висуває свій образ ідеальної людини. В контексті обговорення питання, доцільним буде звернення до поглядів К.Д. Ушинського щодо впливу етноментальності на мету виховання (аналіз педагогічної праці «Про народність у суспільному вихованні»).

Значний вплив на формування мети виховання

здійснюють філософські світоглядні концепції (прагматизм, неопрагматизм, неопозитивізм, неотомізм, екзистенціалізм, монархічно релігійна, тоталітарно-класова, національно-демократична та ін.), які панують у тому чи іншому суспільстві. Від них залежить домінуючий характер ставлення до інших людей і світу, моральних цінностей. Тому студентам варто зупинитися на візії виховної мети у світлі різних філософських світоглядних концепцій.

Більш детально слід зупинитися на національно-демократичній концепції, обґрунтувати її пріоритетність для визначення мети виховання в українській освіті (оволодіння загальнолюдськими морально-духовними цінностями, збереження і розвиток духовних надбань свого народу, поважне ставлення до інших народів, визнання влади законів, демократизм суспільно-громадських відносин, створення оптимальних умов для всебічного гармонійного розвитку особистості з урахуванням її можливостей, інтересів і потреб).

У процесі обговорення передбачене колективне створення студентами академічної групи схеми «Вплив чинників на формування суспільної мети виховання».

Слід також звернутися до розгляду питання мети виховання в науковій педагогіці. Відтак, слід зробити висновок, що мета виховання – формування морально-духовної життєво компетентної особистості, яка успішно самореалізується в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал.

На підсумковому етапі розгляду питання слід окреслити сучасну мету *національного виховання* (на основі самостійного попереднього аналізу державних законодавчих і нормативних документів) – виховання свідомого громадянина, патріота; набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин; формування потреби та вміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової,

екологічної культури; передання молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, національної ментальності, світогляду; розвиток індивідуальних здібностей і таланту.

Виховна мета є спільною для всіх ланок системи виховання та є критерієм ефективності виховного процесу.

На початку обговорення *другого питання* слід розкрити поняття виховного ідеалу.

Після цього, спираючись на твори народної словесності, відомості з української історії, педагогічні джерела, варто прослідкувати особливості українського виховного ідеалу.

Слід зазначити, що здавна для українців узагальнений ідеал уособлювала людина, що працює на землі, любить природу, прагне до освіти, справедливості, мудрості, любить і шанує предків, свою культуру, рідний край і готова віддати за нього життя, людина-патріот (такими в різні епохи у народній свідомості поставали герої билин – богатирі, князі (Ярослав Мудрий, Володимир Великий, Володимир Мономах), ватажки народних повстань, гетьмани, що відстоювали свободу і соборність України, розвиток освіти (Б. Хмельницький, Г.С. Сковорода, Т. Г. Шевченко, Леся Українка, І.Я. Франко, С. Ф. Русова та ін.).

Народний виховний ідеал українців закарбований у фольклорних творах: прислів'ях і приказках, історичних піснях, билинах, думах, легендах, народних оповіданнях.

Студентам буде запропоновано дослідити твори української народної творчості з точки зору суспільних рис особистості, які в них закарбувалися як пріоритетні, а також обрати приклади відомих українців, які могли б втілювати український виховний ідеал (обґрунтувати вибір).

Далі в нагоді стануть самостійно підготовлені студентами до заняття тези педагогічної праці Г. Г. Ващенка «Виховний ідеал». Педагог протиставляє

українське національне виховання, з одного боку, більшовицькій моделі, яка ґрунтується на матеріалізмі і атеїзмі; а з іншого – націонал-соціалістичній ідеології фашизму з її проповіддю культу сили і зневаги до людини. В основі розуміння ідеалу національного виховання Г.Г. Ващенко – загальнолюдські (моральний закон творення добра та боротьби зі злом, пошук правди, справедливості, визнання ідеалів любові і краси, носієм чого є християнська релігія) і національні (мова, культура, звичаї, що є духовним надбанням народу) цінності. Отже, ідеал національного виховання, на думку Г.Г. Ващенко, ґрунтується на двох головних цілях: служіння Богові і своїй нації.

Підготовка до *третього питання* передбачає аналіз чинних нормативних документів щодо сучасних виховних пріоритетів української освіти (Державної національної програми «Освіта» (Україна XXI століття, 1994) Закону України «Про освіту»; Закону України «Про загальну середню освіту» (1999); Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті (2001); Основних орієнтирів виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (2011); Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2015-2019 рр. (2015) і розкриття змісту виховання в сучасній школі.

Слід мати на увазі, що *сучасний зміст виховання* дітей та учнівської молоді в Україні – науково обґрунтована система загальнокультурних і громадянських цінностей та відповідна сукупність соціально значущих якостей особистості, які характеризують її ставлення до суспільства і держави, інших людей, праці, природи, мистецтва, самої себе.

Спираючись на нормативні документи, студенти повинні вміти охарактеризувати змістові вектори виховання (ціннісне ставлення особистості до суспільства, людей, соціального довкілля, природи, мистецтва, праці, себе самої), актуальні для молодшого шкільного віку.

Так, наприклад, ціннісне ставлення особистості до суспільства і держави виявляється в патріотизмі, правосвідомості, політичній культурі та культурі міжетнічних відносин.

Патріотизм виявляється в любові до Батьківщини, свого народу, турботі про його благо, сприянні становленню й утворенню України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави; у готовності відстояти її незалежність, служити і захищати її, розділити свою долю з її долею, повазі до українських звичаїв і обрядів, усвідомленні спільності власної долі з долею Батьківщини, досконалому володінні українською мовою.

Розвинена *правосвідомість* виявляється в усвідомленні особистістю своїх прав, свобод, обов'язків, свідомому ставленні до законів та державної влади.

Політична культура – це політична компетентність (наявність знань про типи держав, політичні організації та інституції, принципи, процедури й регламенти суспільної взаємодії, виборчу систему), лояльне й водночас вимогливе ставлення громадян до держави, її установ, органів влади, здатність брати активну участь в ухваленні політичних рішень.

Культура міжетнічних відносин передбачає поважне ставлення дітей до прав людини; сформованість інтересу до представників інших народів; толерантне ставлення до їхніх цінностей, традицій, мови, вірувань; вміння гармонізувати свої інтереси з етнічними та релігійними групами заради громадянської злагоди.

У молодшому шкільному віці в дитини формується здатність пізнавати себе як члена сім'ї, родини, дитячого об'єднання; як учня, жителя міста чи села; виховується любов до рідного дому, школи, вулиці, своєї країни, її природи; до рідного слова та державної мови, побуту, традицій, культурних особливостей як рідного, так і інших народів.

Основними змістовими напрямками, реалізація яких

забезпечує всебічний і гармонійний розвиток особистості молодшого школяра є: розумове, моральне, національно-патріотичне, трудове, естетичне, фізичне, гендерне, економічне, екологічне виховання.

Кожен із цих напрямів має свій зміст і завдання, які детальніше будуть розкриті у процесі обговорення на наступних практичних заняттях.

До практичного заняття виконати самостійно завдання: 1, 2, 5-8.

Література:

Основна:

Закон України «Про освіту» // Виховна робота в закладах освіти України. Випуск II. Збірник нормативних документів та методичних рекомендацій. – К. : ІЗМН, 1998. – С. 43-75.

Закон України «Про загальну середню освіту» // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 28 від 16 липня 1999 р. – С. 547-562.

Державна національна програма «Освіта». Україна XXI століття. – К., 1994. – 62 с.

Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді / Додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641.

Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Педагогічна газета. – 2001. – № 7 (85), липень.

Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1243 від 31.10.2011.

Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навчальний посібник / О.Вишневецький. – К. : Знання, 2008. – С. 217-238 с.

Зайченко І.В. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / І.В. Зайченко. – К. : Освіта України, 2006. – С. 256-290.

Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання : навчальний посібник / С.Г. Карпенчук. – К. : Вища школа, 2005. – С. 23-34.

Мойсеюк Н.Є. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н.Є. Мойсеюк. – [5-е вид., доповнене і переробл.] – К. : [б. и.], 2007. – С. 411-445.

Омеляненко В.Л. Теорія та методика виховання : навчально-методичний посібник / В.Л. Омеляненко, А.І. Кузьмінський. – К. :

Знання, 2008. – С.98-148.

Фіцула М.М. Педагогіка : навчальний посібник / М.М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2009. – С. 264-324.

Допоміжна:

Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. –190 с.

Єрмаков І.Г. Життєвий проект особистості : від теорії до практики : практико зорієнтований посібник / І.Г. Єрмаков, Д.О. Пузіков. – К. : Освіта України, 2007. – 210 с.

Мосіяшенко В. Українська етнопедагогіка : навчальний посібник / В. Мосіяшенко. – Суми : Університетська книга, 2005. – С. 28-36.

Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / К.Д. Ушинський // Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : в 2 т. – К. : Радянська школа, 1983. – Т. 1. – С. 192 – 463.

Контрольні питання:

1. Розкрийте чинники, які впливають на формування мети та добір змісту виховання.

2. Розкрийте взаємозв'язок між метою і змістом виховання.

3. Назвіть нормативні документи, в яких розкривається цільова спрямованість та змістове наповнення виховної роботи в українській освіті.

4. Проаналізуйте філософські виховні концепції. Визначте, які з них сприяють утвердженню загальнолюдських моральних цінностей у людині. Обґрунтуйте думку.

5. Розкрийте особливості становлення українського виховного ідеалу.

6. Назвіть відомі в історії постаті, які відповідають, на Ваш погляд, українському виховному ідеалові. Обґрунтуйте думку.

7. У чому полягає, на думку Г.Г. Ващенка, виховний ідеал українців?

8. Сформулюйте завдання основних змістових напрямів виховання.

9. Назвіть переваги проектно-технологічного підходу у вихованні дітей.

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Ознайомтеся з нормативними документами системи національного виховання: Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття, 1994); Закон України «Про освіту»; Закон України «Про загальну середню освіту» (1999); Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті (2001); «Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів» (2011). Законспекуйте основні виховні цілі та завдання, задекларовані в них.

2. Опрацюйте педагогічну працю К.Д. Ушинського. Зробіть висновок про вплив етнічної ментальності на формування суспільної виховної мети.

К.Д. Ушинський

ПРО НАРОДНІСТЬ У СУСПІЛЬНОМУ ВИХОВАННІ³⁴

(скорочено)

<...> Типовою рисою німецького характеру, яка досі вирішувала роль Німеччини в історії, визначала її значення у всесвітньому розвитку людства, є схильність до відволікання і схильність до системи, яка нею зумовлена. Німець у всіх явищах життя шукає гармонії і зв'язку, все зводить у абстрактну ідею і звідусіль її витягає. Для нього недостатньо розуміти річ; але йому неодмінно потрібно визначити її і дати їй місце в системах своїх знань. Визначеннями найпорожніших і незначних предметів набиті стоси німецьких підручників. Без визначення для німця і річ не річ. Насамперед бачить він у кожному

---

³⁴ Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори : у 2 т. /К.Д. Ушинський. – К., 1983. – Т. 1. – С. 43–103.

предметі його філософську сторону і всяку справу свою починає і закінчує філософською думкою. <...>

Насамперед і найбільше *німецьке виховання* прагне до всебічності та систематичності знань. Програми німецьких гімназій, факультетів та німецьких іспитів лякають своєю складністю і нагромадженням. <...>

Неважко помітити, що тут виховання приноситься в жертву науці або, вірніше сказати, наука і вченість є остаточною метою, на яку спрямовано все виховання. Людина вчена і людина добре вихована для німця одне і те саме, хоч він і намагається покласти у своїй педагогічній теорії кордон між цими двома поняттями, але у справах ця риса зникає. Уміння докласти знання до справи, зміцнення душевних здібностей, розвиток характеру, зовнішня поліровка людини становлять для німецької педагогіки питання другорядні. Вона і на самий характер людини думає впливати не інакше, як посередництвом знань. <...>

Суспільне виховання в Англії являє граничну протилежність німецькому вихованню. Воно менш за все дбає про повноту і систематичність знань, і для нього вченість становить одну з професій людини, якою він може зайнятися, якщо йому нема чого більше робити, але до якої вихованню немає ніякої справи. Для англійського виховання наука не мета, але один із засобів для розвитку характеру, звичок, способу мислення, манер істинного джентльмена – ідеалу, на досягнення якого спрямоване все англійське виховання. <...> Головне в англійському вихованні – це характер, звичка володіти собою, що відрізняє істинного джентльмена. <...>

Шкільна дисципліна підтримується найбільше самими вихованцями і полягає в підкоренні письмовому закону і звичаєвому праву, яке тримається століттями в багатьох старих школах. Винний найчастіше карається самими товаришами, і карається з такою суворістю, яку повинен стримувати наставник. Але зате і вихованці міцно стоять за свої права, визнані письмовим становищем або давно

укоріненим звичаєм. Самоврядування, але не самоуправство, дуже розвинене в англійських школах. <...>

Чим раніше почнете ви поводитися з хлопчиком як з дорослою людиною, тим він швидше людиною зробиться. <...> Іноземець, не без подиву, змішаного з незадоволенням, дивиться на цих маленьких десятирічних джентльменів у круглих капелюхах, які говорять з незвичайною важливістю про самі повсякденні і серйозні предмети (скачки, поїздки по залізниці тощо) <...>.

У *Північній Америці* це ж саме педагогічне правило прийняло інший напрямок і позначилося не стільки на зовнішності, скільки на внутрішньому змісті. Північноамериканські школярі впадають в очі своєю гомінкою зухвалістю, неприємно вражають своїми розмовами про політику і тією галасливою участю, яку беруть у публічних мітингах. Це частково негативна сторона англосаксонської педагогіки: вона швидко стирає той золотий пил наївності, яким природа обсипала легкі крила дитинства, і, якщо не робить недозрілих філософів-систематиків, зате виробляє ту ранню стриманість і замкнутість, які, звичайно, корисні в житті, але дихають холодом в дорослій людині і неприємно вражають у дитині. <...>

Англійське виховання так захопилося корисним у розвитку дитячого характеру, що часто нехтує тим, що в ньому є прекрасного. Воно думає тільки про те, що може залишитися в житті, і рано топче квіти, які й без того скоро в'януть. Але ми думаємо, що педагогіка, розвиваючи у дитині майбутню людину, не повинна забувати, що дитинство також є період життя, і часто ліпший за неї. Але який характер народу, такий і характер його виховання. І посеред найрозвиненішого американського життя, де все так добре, так корисно влаштовано, руській людині буде незатишно серед загального комфорту. <...>

Набагато важче визначити характер *французького суспільного виховання* саме тому, що в ньому спокій,

незалежність і послідовність, які так необхідні науці та вихованню, абсолютно залишили французьку педагогіку, і політична лихоманка цілком заволоділа нею. Разом з тим народ втратив будь-яку повагу до виховання, шкіл, педагогів, і, можливо, немає іншої країни у світі, в якій би, як у Франції, народ так мало цінував користь виховання.

Француз відправляється в суспільний заклад, насамперед, тому, що його перебування в родині обтяжує батьків, яким ще самим хочеться пожити у своє задоволення. Він учиться частково для того, щоб набути тих технічних знань, які можуть знадобитися йому в житті, частково для того, щоб отримати відомий лиск, необхідний освіченій людині в суспільстві, але більш за все для того, щоб відзначитися на іспиті, прочитати своє ім'я у провінційних або навіть паризьких газетах і набути за іспитом права на заняття тієї чи іншої посади. <...> Педагогічна дисципліна вся спрямована на те, щоб розвинути самолюбство вихованців і змусити змагатися одного з одним тих із них, які за природними своїм здібностям можуть вийти на цю арену; інші повинні сидіти смирно і не заважати. <...>

Зовнішній блиск, марнославство і матеріальна користь – характеристичні риси французького суспільного виховання. <...>

Взагалі жіноче виховання набагато мужніше в Америці, ніж де-небудь в Європі, і жінки рано починають користуватися тією свободою, яка скрізь була б визнана небезпечною для їхньої моральності. <...> Звикнувши рано до незалежності, північноамериканські жінки виходять заміж звичайно досить пізно і робляться прекрасними дружинами, господинями і матерями сімейства. Можливо, деякі з них і стають жертвами ранньої свободи, але навряд чи число цих жертв значніше, ніж у тих державах, де жінки охороняються майже монастирськими стінами до шістнадцяти- або вісімнадцятирічного віку. Зате американська жінка, рано звикнувши до незалежності,

рідко зловживає нею згодом. Виходячи заміж, вона вже жінка розвинена, а не дитина, пізніше виховання якої часто не вдається чоловікові. Американці не хочуть готувати зі своїх дочок істот чарівних для ловів чоловіків, що купуються часто ціною моральності. Вони анітрохи не дбають про ту наївність, яка лестить грубому егоїзму чоловіка і, залишаючись до старості, дуже часто з'єднується з найлегшою моральністю, але хочуть, щоб виховання жінки робило її істотою самостійною і давало їй можливість за власним переконанням йти прямим шляхом до життя. <...>

Розвиток характеру також становить одну з найголовніших цілей американського виховання. <...> Патріотизм, звичка брати участь у політичному житті громади рано розвиваються в американському шкільному населенні. Мандрівників мимоволі вражають ці натовпи хлопчиків зі значками, що з'являються на міських і окружних мітингах, беручи діяльну участь у боротьбі партій. <...>

У підставі особливою ідеї виховання у кожного народу лежить, звичайно, особлива ідея про людину, про те, якою повинна бути людина за поняттями народу у певний період народного розвитку. <...>

Кожен народ має свій особливий ідеал людини і вимагає від свого виховання відтворення цього ідеалу в окремих особистостях. Ідеал цей у кожного народу відповідає його характеру, визначається громадським життям, змінюється у процесі розвитку, і визначення його становить найголовніше завдання кожної народної літератури. <...> Будь-який народ у своїй літературі, починаючи з пісні, прислів'я, казки і закінчуючи драмою і романом, висловлює свої переконання в тому, яким повинен бути чоловік за його уявленням. Він прикрашає цю ідеальну людину найкращими якостями своєї душі, і якщо народний ідеал людини не завжди згодний з правилами суворої християнської моральності, то це тільки тому, що

сама християнська моральність не цілком ще вкоренилася в тому або іншому народі; але яким би не був цей ідеал, він завжди відбиває ступінь самосвідомості народу, його погляд на пороки й чесноти, відображає народну совість. <...>

Але, можливо, слід, запозичуючи з кожної народної системи виховання те, що гідно в ній наслідування, скласти одну, загальну, найдосконалішу? Можливо, варто зайняти у німців багатство їх вченого і філософського розвитку, в англійців – здатність утворювати силу розуму і характеру, у французів – їх уміння передавати технічні пізнання, у американців – державне поняття про суспільне утворення і ту швидкість, з якою вони стежать за загальним прогресом, і з усіх різних сторін одного поняття створити таку систему виховання, яка б, досягаючи всіх цих цілей, досягла у своїй діяльності вищого ідеалу людської досконалості? <...>

Сміливо можна стверджувати, що така система виховання, якби вона була можлива, виявилася б у безсиллі всіх виняткових народних систем та її вплив на суспільний розвиток народу був би вкрай мізерним. <...>

Шкільне виховання далеко не складає всього виховання народу. Релігія, природа, родина, перекази, поезія, закони, промисловість, література – все, з чого складається історичне життя народу, складає його дійсну школу, перед силою якої сила навчальних закладів, особливо побудованих на засадах штучних, зовсім незначна. <...>

Зробимо тепер загальний висновок із нашої статті і перерахуємо одне за іншим ті положення, які ми хотіли довести:

1. Загальної системи народного виховання для всіх народів не існує не тільки на практиці, але і в теорії, і німецька педагогіка не більше, як теорія німецького виховання.

2. У кожного народу своя особлива національна система виховання; а тому запозичення одним народом в

іншого виховних систем є неможливим.

3. Досвід інших народів у справі виховання є дорогоцінним спадком для всіх, але точно в тому ж сенсі, в якому досліди всесвітньої історії належать усім народам. Як не можна жити за зразком іншого народу, яким би привабливим не був цей зразок, точно так само не можна виховуватись за чужою педагогічною системою, якою б не була вона стрункою і добре продуманою. Кожен народ у цьому відношенні повинен випробовувати власні свої сили.

4. Наука не повинна бути змішаною з вихованням. Вона загальна для всіх народів, але не для всіх народів і не для всіх людей становить мету і результат життя.

5. Громадське виховання не вирішує саме питань життя і не веде за собою історії, але йде слідом за нею. Не педагогіка і не педагоги, але сам народ і його великі люди прокладають дорогу в майбутнє: виховання тільки йде цією дорогою і, діючи заодно з іншими громадськими силами, допомагає йти по ній окремим особистостям і новим поколінням.

6. Громадське виховання тільки тоді виявляється дійсним, коли його питання стають суспільними питаннями для всіх і родинними – для кожного. <...>

7. Урахування громадської думки у справі виховання є єдиною міцною основою будь-яких поліпшень у цій справі: де немає громадської думки про виховання, там немає і суспільного виховання, хоча може бути безліч громадських навчальних закладів.

3. Визначте філософські виховні концепції за описом проекції їхніх постулатів на зміст виховання:

а) сприяє нівелюванню моральних законів унаслідок заперечення наукових знань;

б) сприяє руйнуванню морально-духовних начал унаслідок культу матеріальних цінностей і практицизму;

в) переслідує оволодіння загальнолюдськими та

національними моральними цінностями;

г) вимагає суворого дотримання моральних норм, таких як слухняність, покора, самопожертва в ім'я Вітчизни, Монарха, Церкви;

д) сприяє рівності всіх членів суспільства, знищенню особистісних проявів;

е) підтримує сповідування християнських моральних релігійних цінностей.

4. Підготуйте есе, темою якого є цитата Я. Корчака:

«Реформувати світ – це означає реформувати виховання»³⁵.

5. Опрацюйте педагогічну працю Г. Г. Ващенко «Виховний ідеал»³⁶. Підготуйте тези за її змістом.

6. Проаналізуйте твір Володимира Мономаха «Повчання дітям»³⁷, випишіть виховні цінності, яким надавав значення видатний громадський діяч.

7. *Дослідницьке завдання.* Зміст творів народної словесності завжди відбивав ментальність народу, втілював його думки щодо подій, явищ суспільного життя в узагальненому вигляді, відображав ціннісні акценти. На основі аналізу збірника³⁸ творів усної народної творчості

---

³⁵ Корчак Я. Сповідь метелика / Я. Корчак.// Право на повагу : вибрані твори / [упоряд. І.Ковальчук]. – К. : Дух і літера, 2012. – С 102-166.

³⁶ Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. –190 с.

³⁷ Володимир Мономах. Повчання Володимира Мономаха дітям / Педагогіка : хрестоматія. – К. : Знання-Прес, 2006. – С.125-127.

³⁸ Рекомендується скористатися запропонованими збірниками (за власним вибором):

Калинова сопілка. Антологія української народної прозової творчості. – К. : Веселка, 1989. – 607 с.

Українські народні казки / [упор. Бойко В.Г.] – К., 1976. – 430 с.

(казок, прислів'їв і приказок, пісень) простежте і визначте особистісні якості, яким український народ надавав переваги, а які – засуджував.

8. Опрацюйте науково-педагогічну роботу І.Д. Беха «Вчинкова життєва сфера особистості»³⁹. Візьміть до уваги інформацію про те, які почуття лежать в основі вчинків збереження честі, вдячності, великодушності, чуйності, і які, відповідно, важливо культивувати в молодших школярів.

9. Замисліться над афоризмами⁴⁰ поетеси Ліни Костенко. Огрунтуйте власну думку з приводу того, чи міг би хоча б один із них бути доречним у якості епіграфу до практичного заняття з теми «Мета і зміст виховання».

1) «Коли починається смерть культури, настає культура смерті».

2) «Якщо я не виживу, людство й не помітить, а якщо людство не виживе, то й мені гаплик».

Тема 4: ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИ ВИХОВАННЯ

Мета: Засвоїти арсенал загальних методів виховання та особливості їх застосування; вчитися добирати методи відповідно до умов виховних ситуацій з орієнтацією на

Українські переказки, прислів'я і таке ін. Зб. О.В. Марковича та ін. / Спорудив М. Номис. – СПб, 1864.

Українські прислів'я та приказки / Упор. Пазяк М.М. – К. : Либідь, 2003. – 350 с.

³⁹ Бех І.Д. Вчинкова життєва сфера особистості // Виховання особистості : підручник для студентів вищих навчальних закладів / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – С 751-780.

⁴⁰ Костенко Л. Записки українського самашедшого/ Л. Костенко. – К. : А-А-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – С. 44. – (Перлини сучасної літератури).

індивідуальні особливості учнів; ознайомитися з методами народного виховання.

Питання, винесені на обговорення:

1. Поняття про методи і прийоми виховання. Чинники, які впливають на їх вибір.
2. Характеристика методів формування суспільної свідомості. Методика проведення етичної бесіди.
3. Група методів організації діяльності та формування позитивного досвіду суспільної поведінки.
4. Особливості застосування методів стимулювання позитивної поведінки і діяльності молодших школярів.
5. Народні методи виховання.

Педагогічні поняття з теми: метод, прийом, засіб виховання, методи формування суспільної свідомості (розповідь, бесіда, роз'яснення, лекція, переконання, приклад, пояснення, навіювання), методи організації діяльності та позитивної поведінки (громадська думка, педагогічна вимога – пряма і опосередкована, доручення, вправління, привчання, вибух, паралельна педагогічна дія), методи стимулювання позитивної поведінки (змагання, покарання, заохочення), прийоми авансування, удаваної байдужості, іронії.

Методичні рекомендації:

Опрацюванню теми рекомендовано присвятити два практичні заняття. На першому – слід розглянути теоретичні аспекти теми, друге доцільно організувати у формі практикуму, в процесі якого формуватимуться компетентність застосування методів і прийомів у виховних ситуаціях за запропонованими умовами.

Розпочати обговорення *першого питання* доцільно з розгляду понять «метод» та «прийом» виховання у

зіставленні між собою в сутнісному плані, при цьому обов'язковим є ілюстрування відповідними прикладами (так, наприклад, вказівки на допущені помилки в роботі, зауваження, порівняння – це прийоми, які сприяють реалізації методів; слово – засіб виховання, але репліка, зауваження, порівняння – прийоми; переконування – метод виховання, а кроки, що сприяють його ефективності – наведення фактів, причинно-наслідкових зв'язків – прийоми).

Студент повинен знати чинники, від зміни яких залежить вибір методу (прийому) виховання в кожній конкретній ситуації, а саме: мета, зміст виховної ситуації, вихідний рівень вихованості вихованця, ситуативні умови, емоційний стан дитини тощо. Педагог повинен добре знати вікову психологію вихованця, а також його індивідуальні особливості, вміти передбачити реакцію певної дитини на його вплив.

Майбутній фахівець з початкової освіти повинен знати різні підходи до класифікації методів виховання, прізвища їх авторів. Так, першовідкривачем методів виховання вважають німецького педагога Й.Ф. Гербарта. Теорію виховання збагатили російські педагоги П.П. Блонський, М.М. Пістрак, які рекомендували застосувати щоденне вправління в поведінці, позакласне читання, приклад дорослих. Серед сучасних підходів до класифікації методів слід назвати такі:

1. Н. І. Болдирев, Н. К. Гончаров, Ф. Ф. Корольов – методи переконання, вправління, заохочення і покарання.

2. Т. А. Ільїна, І. Т. Огородников – методи переконання, організація діяльності учнів, стимулювання поведінки.

3. І. С. Мар'єнко, М. Д. Ярмаченко – пояснювально-репродуктивний метод, проблемно-ситуаційні методи, привчання і вправління, стимулювання, гальмування, керівництво самовихованням учнів.

На практичному занятті більш детально

рекомендується зупинитися на популярній у теорії та методиці виховання класифікації методів за інтегративною характеристикою (Г. І. Щукіної), а саме:

- методи формування свідомості та переконань (розповідь, роз'яснення, бесіда, лекція, переконування, диспут і дискусія, приклад, навіювання);

- методи організації діяльності та позитивної поведінки (педагогічна вимога, громадська думка, вправління, привчання, виховні ситуації, доручення, гра);

- методи стимулювання позитивної поведінки і діяльності (змагання, заохочення, покарання);

- методи самовиховання.

Необхідно усвідомлювати, що жоден метод не слід розглядати як універсальний і в кожній виховній ситуації потребує глибоко продуманої творчості вихователя.

Друге питання присвячене групі методів формування свідомості вихованця.

Слід наголосити, що їх засобом (крім методу прикладу) є слово, яке дієво впливає на свідомість і підсвідомість вихованця. Тому вчителю вкрай необхідно досконало володіти цим інструментом: уміти влучно метафорично висловлюватися, використовувати художні засоби, інтонацію, тональність, темп, гучність, тембр мовлення. Слід також мати на увазі, що 80 % інформації у процесі спілкування передається через невербальні засоби: міміку, погляд, жести, поставу тощо. Оскільки вони здатні суттєво впливати на результативність виховного процесу. На особливостях використання невербальних засобів у процесі спілкування педагога з вихованцем слід зупинитися окремо. Цей епізод практичного заняття рекомендується провести у вигляді тренінгу.

Після цього варто перейти до безпосереднього розгляду методів цієї групи: бесіди, розповіді, роз'яснення, лекції, диспуту, дискусії, переконування, навіювання, прикладу. Кожен метод варто розкривати в такому розрізі: його призначення; сутність; специфіка застосування в

різних виховних ситуаціях та до різних, за індивідуальними особливостями, школярів; прийоми, які можуть сприяти реалізації методу.

Так, наприклад, *метод розповіді* широко використовується у виховній роботі з дітьми молодшого шкільного віку. Розповідь допомагає ознайомлювати дітей із нормами поведінки, моралі, вчинками інших людей, які можуть слугувати гідним прикладом для наслідування. Вона повинна бути емоційною, виразною. Формами використання цього методу можуть бути такі: розповідь біблійної притчі, біографічних історій видатних людей, повідомлення хвилюючої історії, коментар до прочитаного твору тощо. За змістом розповідь повинна бути зрозумілою і близькою життєвому досвіду учнів. Молодші школярі краще сприймають лаконічну розповідь.

Розповідь доцільно супроводжувати ілюстраціями (твори живопису, художні фотографії, кінофільми, музичні записи тощо), які здатні впливати на емоції та викликати відповідні почуття у вихованців.

Аналогічно слід розглянути методи інших груп в межах обговорення *третього і четвертого* питань.

Групі методів самовиховання пропонуємо присвятити окреме практичне заняття наприкінці курсу «Теорія і методика виховання», що дозволить студентам за семестр отримати певні результати з самовиховання (на практичному занятті передбачений обмін досвідом), який, у свою чергу, сприятиме успішній організації самовиховання майбутніх учнів.

П'яте питання передбачає розкриття народних методів виховання, які в етнопедагогіці класифікуються на аналогічні групи і зумовлені специфікою змісту виховання в українській родині та громадським звичаєм.

Студент повинен назвати народні методи, які відносяться до кожної групи, обґрунтувати їх.

Зокрема, слід знати, що для формування вмінь орієнтуватися в житті використовувалися такі народні

методи: роз'яснення, пояснення, повчання, напучення, переконування, порада, бесіда, приклад, розповідь, застереження, читання, дискусія тощо.

Особливим народним методом виховання вважається табу, природа якого є магічною. Вона ґрунтувалася на беззастережному накладенні заборони на певні дії (релігійні заповіді – теж являють собою табу), наголошувалося на покараннях надприродними силами у разі їх порушення (наприклад, «не вбивай жаб, бо бородавки будуть»; «не руйнуй пташиних гнізд, бо осліпнеш»).

Формування суспільного досвіду, організації життєдіяльності з метою захисту власного життя і здоров'я відбувалося у процесі виконання вправ, привчання, доручень, вимог (зауважувалося на тому, що виявляти вимогливість треба з повагою), застосування нагляду, наказів, урахування громадської думки.

Для стимулювання культурної поведінки застосовували схвалення – добре слово, усмішку, прогладжування по голові, щоді, обіцянка цікавої перспективи (не можна було захвалювати, хвалити привселюдно), змагання, навчання, покарання (висловлювали осуд, вияв незадоволення, обмежували перспективи, відстрочували обіцянку, виявляли стриманість у поводженні з дітьми, демонстрували посилення контролю, відчуження в голосі, обурення). Неприпустимими вважалися садизм, приниження гідності, лайки, фізичне покарання, безкінечне моралізування, злісне відчуження.

Важливого значення надавалося в народі і самовихованню («Батьки дали тобі життя, а волю виховай сам»).

Далі слід зіставити наукові методи виховання з народними, визначивши ступінь актуальності кожного з народних методів для сьогоденних педагогічних потреб.

До заняття № 3 виконати самостійно завдання: 1, 3, 4, 8.

До заняття № 4 виконати самостійно завдання: 11-13, 16.

Література:

Основна:

Зайченко І.В. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / І.В. Зайченко. – К. : Освіта України, 2006. – С. 308-334.

Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання : навчальний посібник / С.Г. Карпенчук. – К. : Вища школа, 2005. – С. 118-139, 184-239.

Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів : теорія і технологія / О.В. Матвієнко. – К. : ВД «Стилос», 2006. – С. 106-149.

Мойсеюк Н.Є. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н.Є. Мойсеюк. – [5-е вид., доповнене і переробл.] – К. : [б. и.], 2007. – С. 446-474.

Мосіяшенко В. Українська етнопедагогіка : навчальний посібник / В. Мосіяшенко. – Суми : Університетська книга, 2005. – С. 62.

Омеляненко В.Л. Теорія та методика виховання : навчально-методичний посібник / В.Л. Омеляненко, А.І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2008. – С. 196-248.

Подласый И.П. Педагогика (новый курс) : в 2 кн. / И.П. Подласый. – М. : Владос, 2001. – Книга 2. Процесс воспитания. – С. 7-16, С. 93-136.

Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка : навчальний посібник / М.Г. Стельмахович. – К. : ІЗМН, 1996. – С. 53-69.

Фіцула М.М. Педагогіка : навчальний посібник / М.М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2009. – С. 330-355.

Допоміжна:

Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / М.Грушевський. – К. : Либідь, 2011. – 245 с.

Сухомлинський В.А. Воспитание без наказаний / В.А. Сухомлинський. // Правда. – 1968. – 25 марта.

Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори в 5 т. томах. / В.О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т.3 – С. 9 – 283.

Сухомлинський В.А. Разговор с молодым директором школы // Избранные педагогические сочинения в 3 т. / В.А. Сухомлинський. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 3. – С. 5-204.

Контрольні питання:

1. Розкрийте сутність понять «методи», «прийоми», «засоби» виховання шляхом зіставлення їх між собою.
2. Назвіть критерії, від яких залежить добір методів виховання.
3. Наведіть найбільш поширені класифікації методів виховання.
4. Обґрунтуйте, чому методи формування свідомості і поведінки слід здійснювати в комплексі.
5. Розкрийте особливості проведення кожного методу виховання (за класифікацією Г. І. Щукіної).
6. Зіставте наукові і народні методи виховання між собою.

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Ознайомтеся з поданою нижче інформацією стосовно вікових особливостей становлення особистості молодшого школяра, які необхідно знати педагогу-вихователю, щоб забезпечити ефективність виховного впливу. Зверніть особливу увагу на особистісні якості, для формування яких молодший шкільний вік є сензитивним. Законспекуйте подану інформацію.

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА⁴¹

Молодший шкільний вік є важливим у становленні особистості дитини, бо саме тоді закладаються основи особистісного розвитку учнів початкової школи.

Віковими особливостями дітей 1-4 класів можна вважати: незначний соціальний та моральний досвід,

---

⁴¹ Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів // Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 31.10.2011 №1243.

підвищену емоційність, вразливість і, водночас, пластичність до морально-етичних впливів, імпульсивність та безпосередність поведінки дитини, бажання постійно розширювати коло спілкування. Тому узгодження поведінки та усвідомлення моральних явищ життя характеризуються емоційними узагальненнями, аналізом ситуацій та вчинків, які відповідають загальнолюдським етичним цінностям. Розрив між знаннями моральних принципів і відповідною поведінкою – найхарактерніша властивість дитини цього віку. Подальшого розвитку набуватимуть такі моральні почуття: провини, сорому, обов'язку, відповідальності, справедливості, власної гідності, сумління.

Основними потребами дитини в початкових класах є необхідність у спілкуванні з людьми, в емоційному контакті, визнанні, оцінці своїх дій та вчинків, виявленні власних позицій у ставленні до інших, світу, у дружбі, товариській, повазі до особистості, самоповазі, набутті нових знань та вмій для пізнання довкілля.

Перед учителем постає важливе завдання: вирізнити мотив учинку, роз'яснювати дитині його сутність і правильність у типових життєвих ситуаціях, дати їй можливість емоційного «переживання», сприяти практичному застосуванню отриманих знань.

Беручи участь у спільних видах діяльності, учні вчаться будувати свої взаємини з однолітками, входити в колектив ровесників. У них виникає потреба до взаємовимогливості та взаємодопомоги.

На цьому віковому етапі в дитини формується ядро особистості (моральні почуття, цінності, переконання), відбувається набуття досвіду моральної поведінки. Вона вчиться не лише виконувати вимоги колективу, а й бере активну участь у постановці вимог, виборі доручень, справи, яка їй до душі. В учнів виникає ще одне новоутворення – відносно стійкі форми поведінки і діяльності, які в майбутньому становитимуть основу

формування її характеру.

Після закінчення першого класу в частини дітей недостатньо сформовані особистісні такі новоутворення:

- недостатньо усвідомлене сприйняття шкільного життя, сформованість потреби впорядкувати та організувати його за певними законами і правилами співжиття;

- недостатнє усвідомлення внутрішньої етичної інстанції, такої як совість (орієнтування лише на зовнішній контроль з боку дорослих, невміння діяти самостійно), що викликає у школярів почуття невпевненості в собі, спричиняє конфлікти у спілкуванні;

- відсутність переваг та продуманих дій над імпульсивними (стримування бажань відбувається лише в разі очікування винагороди чи покарання);

- недостатня сформованість адекватної самооцінки.

Учителів в другому класі слід продовжувати виховну роботу, спрямовану на корекцію цих недоліків з метою будівництва специфічних для молодших школярів особистісних новоутворень: довільність психічних процесів, внутрішній план дій та рефлексію, інтелектуалізацію життя дитини.

У вчинках дітей наприкінці другого року навчання вже проглядається позиція у ставленні до того, що їх оточує. Розвиваються і змінюються внутрішні етичні інстанції, формуються моральні мотиви поведінки; розвивається здатність співпереживати, співчувати, а отже, і співдіяти з дорослими та однолітками.

Молодший шкільний вік виявляється сприятливим щодо виховання у дитини фундаментального для її морального розвитку новоутворення, яким є здібність цінувати особистість людини.

Головним новоутворенням навчальної діяльності є формування теоретичного мислення, що знаходить відповідне вираження і в рівні сформованості в дітей особистісних моральних якостей, першооснов багатьох

моральних понять: доброти (гуманності), людяності, милосердя, чуйності, співчуття, чесності, справедливості, терпимості та ін.

Формування особистості молодшого школяра значною мірою визначається реалізацією у виховному процесі діяльнісного підходу, згідно з яким моральні правила і норми дитина засвоює активно, в процесі діяльності та спілкування з дорослими, однолітками, старшими та молодшими дітьми. Основна функція її полягає в тому, що в ній набувається досвід ставлення дитини до світу, людей, самої себе.

Виховання молодших школярів здійснюється в процесі навчально-пізнавальної діяльності як провідної шляхом внесення ціннісних складових у зміст навчальних предметів, відведення належного місця спільній інтерактивній діяльності як на уроках, так і в позаурочний час; гуманізації взаємин у системах «учитель – учень», «учень – учень»; використання вчителем демократичного стилю спілкування з учнями; створення умов для творчої самореалізації кожної особистості.

Важливим є особистісно орієнтований підхід у вихованні молодших школярів, оскільки для дітей цієї вікової групи характерна особлива сенситивність до морально-етичних впливів, а надто – до сприйняття норм культурної поведінки, спілкування, мовного етикету, культури взаємовідносин.

Дуже часто внутрішнє самопочуття, емоційний настрій дитини залежить від особистості вчителя початкових класів, оскільки для учнів 1-2-х класів учитель залишається центральною фігурою, арбітром, авторитетом. Лише в 3-4-х класах самооцінка, оцінка однолітків починає переважати оцінку вчителя.

Зовнішнім вираженням позиції дитини є участь її у різноманітних ситуаціях дитячого життя. Вона виявляється залежно від очікувань вчителя і дитини. Діти з невиправданими очікуваннями часто стають агресивними

або, навпаки, пригніченими; боязкими або недовірливими, соціально інфантильними або неспокійними. Ці аспекти необхідно враховувати у роботі з дітьми та батьками.

Головне завдання вчителя – навчитись створювати і використовувати в шкільному житті ситуації, в яких знання і дії були б злиті та дозволили б фіксувати динаміку духовно-морального розвитку дитини, суть якого полягає у вмінні дитини самостійно, а іноді за допомогою вчителя, реалізувати свої здібності до практичної діяльності. Вчитель має допомогти дитині розвиватись від елементарних навичок поведінки до більш високого рівня, для якого необхідні самостійність у прийнятті рішень і моральний вибір.

Ефективність різних видів виховання залежить від спрямованості виховного процесу, форм і методів його організації. Пріоритетними для учнів початкових класів є активні методи, що спрямовані на самостійний пошук істини та сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості.

2. Визначте методи виховання, сутність яких співвідноситься зі змістом народних прислів'їв педагогічного значення:

- а) «Батьки дали тобі життя, а волю виховай сам»;
- б) «Гарна мазана паляниця, але не дитина»;
- в) «Від теплого слова й лід розмерзає»;
- г) «Хто дітям потаче, той сам плаче»;
- д) «Не лайся при печі, бо вона свята»;
- е) «Добре дитя боїться й киви, а ледаче не боїться і кия»;
- є) «Перехвалене – як пересолене».

3. Ознайомтеся зі змістом педагогічної статті В.О. Сухомлинського «Як проводити виховну бесіду з

колективом»⁴². Сформулюйте основні думки наукової праці.

4. Одним із прийомів, що сприяють ефективності реалізації методу переконування, є вплив на совість дитини, виклик почуття сорому. Ознайомтеся з порадами В.О. Сухомлинського щодо особливостей застосування цього рушія.

В.О. Сухомлинський

ЯК ВИХОВАТИ СПРАВЖНЮ ЛЮДИНУ⁴³

<...> Як добитися, щоб найсильнішим і неблаганним суддею людських вчинків стала совість? Головне тут ось що: треба оберегати дитячу совість від лицемірства і підлості, виховувати чисту совість. З раннього дитинства я намагаюся побудувати взаємовідносини в колективі так, щоб дитина, залишаючись наодинці з собою, відчувала владу благородних ідей, ідеалів над своєю совістю, щоб, одухотворена цими ідеалами, в творенні добра вона знаходила справжнє задоволення і радість. Важливо не допустити, щоб задоволення, радість від похвали були сильнішими, ніж задоволення від доброго діяння. Бажання зробити добро тільки заради того, щоб тебе похвалили, означає те, що на чистому тілі совісті з'являється плямочка. <...>

Якщо ж уважніше розібратися в джерелах, початках і совісті, то ми дійдемо висновку: голос внутрішнього „Я” говорить у людині тільки тоді, коли з малих літ вона звикла відчувати, що вона на очах у людей. Виховання совісті і

---

⁴² Сухомлинський В.О. Як проводити виховну бесіду з колективом // Вибрані твори в 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т.2. – С. 648-651.

⁴³ Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину / В.О. Сухомлинський // Педагогіка : хрестоматія / [уклад. А.І.Кузьмінський, В.Л.Омеляненко]. – К. : Знання-Прес, 2006. – С. 398-399.

сорому саме і полягає в тому, що дитина проймається думками, почуттями інших людей. У дитини треба створити відчуття того, що її бачать і тоді, коли, здавалося б, нікого поблизу немає і ніхто на неї не дивиться. Не треба постійно стояти над душею дитини і стежити за кожним її порухом. Надмірний нагляд присипляє совість, робить її кволою і безпорадною. Мистецтво виховання полягає в тому, щоб уміти полишити маленьку людину саму на себе. Тільки так розвивається внутрішнє бачення. <...>

Про всі істини, що становлять зміст совісті, сорому, обов'язку, відповідальності, з дітьми треба говорити тонко, розумно, задушевно і, – що особливо важливо, – до чогось закликаючи і спонукаючи їх, звертатись до їхньої ж совісті, а звертатися до совісті – значить вірити, довіряти. Якщо я хочу перевірити себе, який я вихователь, я роблю так: записую все, що робить мій вихованець – і в школі, і вдома (на уроках, в гуртках та ін.). Проти кожного виду діяльності або виконаної роботи пишу, з яких мотивів працював учень – за велінням совісті, розуміючи що йому довіряють і намагаючись виправдати це довір'я, або ж тільки з мотивів вимоги, контролю. Нерідко буває так, що діяльність, стимульована вірою і довір'ям, значно поступається перед діяльністю, мотивом якої є тільки контроль. У цьому я бачу загрозу всьому вихованню. Намагаюся знайти можливість для того, щоб головним стимулом були віра і довір'я. Примусити дитину виконувати ту чи іншу роботу, що потребує навіть значного напруження фізичних сил, не важко. Значно важче примусити її саму себе примусити. У вихованні совісті дуже важливо, щоб фізичні зусилля спонукалися напруженням сил духовних, щоб першоджерелом погляду на самого себе була сила духу і щоб це напруження духовних сил було на очах у людей. Дитині дуже радісно усвідомлювати себе духовно стійкою, мужньою. Переживання цієї радості – вкрай необхідний моральний досвід у тонкій справі самовиховання совісті, оскільки совість і сором – сфера суб'єктивних почуттів,

переживань, роздумів. Велике значення має індивідуальний підхід до кожної дитини. <...>

Пробудження почуття сорому потребує від педагога великого такту. Душевні хвилювання, що супроводять сором, рівносильні переживанню покарання. Мистецтво доторкання до серця маленької людини в тому й полягає, щоб покарання замінити – де тільки це можна – тим, що я назвав би муками совісті, соромом.

У зв'язку з цим треба мати на увазі, що сором не повинен мати нічого спільного з приниженням, образою, осміянням. З переживання сорому людина повинна вийти духовно сильною, а не ослабленою і приниженою. Могутня виховна сила сорому полягає в тому, що він не знеособлює людину, а ніби загострює кращі риси особистості: я багато разів переконувався, що людина, переживши почуття сорому, стає чистішою, кращою, її бачиш ніби заново народженою, в ній немає нічого робленого, удаваного. Людина, що пережила почуття сорому, тягнеться до вас всіма силами душі, вона переживає гостру потребу в людині.

Виставляти людину на осміяння взагалі аморально, а виставляти на загальний огляд сором людський, – значить вразити в саме серце. Якщо ви збираєтеся соромити, ви повинні уміти берегти і жаліти, тому що засоромлений неодмінно потягнеться до вас, якщо тільки ви його не образили. Уміння соромити – важливо гра педагогічного такту. Засоромити людину – значить дати їй самій щось зважити, продумати, розібратися у власній поведінці.

Сором завжди потребує таємниці. Тому вихователь повинен дуже обережно виносити на обговорення колективу ті вчинки, розбір яких може викликати почуття сорому.

5. Прочитайте фрагмент педагогічної праці Т.Г. Лубенця «Педагогічні бесіди». Визначте прийоми виховання, які були застосовані вчителем в описаній

Т.Г. Лубенець

**БЕСІДА 27:
ПРО ПОКАРАННЯ В ДИТЯЧОМУ ВІСІ
ТА ШКІЛЬНУ ДИСЦИПЛІНУ⁴⁴**

(фрагмент)

«<...> В одній із шкіл недавно призначений на посаду вчитель помітив учня, який сидів окремо. На запитання, чому він відокремився від інших дітей, вони відповідали, що це крадій. І дійсно: вчителю в подальшому довелося переконатися, що в дітей у класі зникали речі, які потім знаходили в цього хлопчика. Вчитель довго думав, що саме застосувати відносно цієї дитини, адже в душі кожної є шляхетні почуття, треба лише відшукати те місце, доторкнувшись до якого, можна викликати ці почуття назовні. І ось учитель проводить такий експеримент. У школі всім учням безкоштовно видавалося письмове приладдя, в тому числі й пера. Їх роздання доручалося, як правило, найбільш уважним і морально стійким учням і вважалося почесним обов'язком. В один чудовий день учитель несподівано викликав штрафника, дав йому ключ від шафи і доручив відчинити шафу, аби взяти звідти коробку з перами і роздати кожному по однім. І що ж? На повне здивування класу він урочисто роздав пера товаришам, сів на своє місце і виявилось, що йому нема чим писати, про самого себе він забув і собі пера не взяв. Такий психологічний вплив дав неймовірний результат: через рік цей хлопчик не лише роздавав приладдя, але і був шкільним скарбником і зберігав спільну касу, куди діти вносили свої гроші. Я знаю, що після закінчення школи з нього вийшла чесна людина.»

6. Визначте, ефективній реалізації яких методів

---

⁴⁴ Лубенець Т.Г. Беседа 27 : О наказаниях в детском возрасте и школьной дисциплине //Педагогические беседы / Т.Г. Лубенець. – С-Пб., 1913. – С. 497.

виховання сприяють такі прийоми:

1) авансування; 2) осуд; 3) розкриття причинно-наслідкових зв'язків; 4) чітке безапеляційне формулювання норми поведінки; 5) вплив на почуття честі і совісті; 6) підтримка; 7) цікава перспектива; 8) паралельна педагогічна дія; 9) удавана байдужість.

7. Визначте, про який метод (прийом) виховання йдеться в цитаті з педагогічного твору К.Д. Ушинського «Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології»⁴⁵: «Надто круте викорінення звичок, до якого іноді вдається вихователь, що не розуміє органічної природи звички, яка й розвивається, і засихає помалу, може викликати у вихованця ненависть до вихователя, який так силує його природу, розвинути в нього потайність, хитрість, брехливість і саму звичку повернути в пристрасть. Ось чому вихователеві часто доводиться ніби не помічати поганих звичок, розраховуючи на те, що нове життя й новий спосіб дій поступово втягнуть у себе дитину.»

8. Ознайомтеся з фрагментом педагогічної статті Т.Г. Лубенця «Про покарання в дитячому віці і шкільну дисципліну». З'ясуйте, чим, на думку автора, є небезпечним застосування покарання в дитячому віці і яку альтернативу їм пропонує педагог. Запишіть думку Т.Г. Лубенця, яку Ви візьмете до своєї «педагогічної скарбнички».

Т.Г. Лубенець

***ПРО ПОКАРАННЯ В ДИТЯЧОМУ ВІЦІ
І ШКІЛЬНУ ДИСЦИПЛІНУ⁴⁶***

---

⁴⁵ Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / К. Д. Ушинський // Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : в 2 т. – К. : Радянська школа, 1983. – Т. 1. – С. 239.

⁴⁶ Лубенець Т.Г. Про покарання в дитячому віці і шкільну дисципліну / Т.Г. Лубенець. // Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки. – К. : Радянська школа, 1961. – С. 506-514.

<...> Які ж у нас існують законні заходи, які вживаються, прийоми для створення шкільної дисципліни, для керування дітьми? Почнемо з прийомів, які рекомендують нам різні педагоги: 1) пильний погляд, спрямований на учня; 2) називання того, хто провинився, за прізвиськом; 3) повчання з нагадуванням учневі про його обов'язки; 4) зауваження, що засуджує дію учня; 5) догана з викликом на середину класу; 6) переміщення з одного місця на інше; 7) занесення прізвиська винуватця на дошку; 8) стояння на ногах у кутку; 9) заборона брати участь у загальних заняттях; 10) позбавлення обіду залишенням у класі та ін. <...> Якщо дитина спізнилася на урок, вона повинна певний час простояти біля дверей, незалежно від причини спізнення; якщо вона принесла іграшку в клас, то вчитель, помітивши це, повинен негайно відібрати її; дитину, яка спізнилася на більш чи менш значний час у клас, залишають після уроків, щоб досидіти згаяний час і, притому, нерідко вдвічі чи втричі.

Іншими словами, керівний принцип наших шкільних правил полягає ось у чому: на все, хоч би що зробила дитина, треба відповісти їй протилежним. Так, лінощі караються примусовою роботою, зайва балакучість або незгладність – віддаленням від товаришів, зарозумілість – приниженням, брехня – недовір'ям, невгамовність, груба непокірливість або проява злості – ув'язненням до окремої кімнати, порожнього класу і навіть видаленням із навчального закладу в більш чи менш тяжкому його вигляді тощо.

У всьому проводиться ідея відплатити, ідея насильницького впливу, як фізичного, так і морального. Що ж з цього виходить? Які результати дає така система? На це я дозволю собі відповісти найпростішим прикладом з життя. Поглянемо ж, як на селах селяни виховують своїх тварин. Припустимо, у селянина є цуценя; хазяїн задалегідь вирішує, який йому потрібен пес – злий чи ні; якщо питання розв'язано в тому розумінні, що треба

виховувати з цуценяти злого собаку, корисного для охорони майна, негайно починається виховання, і з доброго, ласкавого цуценяти виготовлюють певними педагогічними прийомами люту тварину, що кусає першого стрічного, кидається на всякого, хто не годує її хлібом.

Якими ж прийомами селянин досягає цього? Та тими ж самими, якими наша школа хоче керувати дитиною, – прийомами контрастів. Добродушне цуценя хоче йти ліворуч – його тягнуть праворуч, хоче бавитись – його штовхають, б'ють і примушують сидіти під ослоном, хоче їсти – у нього віднімають їжу, хоче спокійно лежати – смикають і примушують бігати. Зрештою цуценя садовлять на ланцюг, з якого воно не може зірватись і продовжують дратувати, зовсім не зважаючи на його психологію. Нарешті, курс виховання закінчено, з добродушного цуценяти вийшло «чудище обло, сверепо, озорно і лайя».

І єдиний метод, що застосовувався при цьому у вихованні, – це метод контрастів, прагнення йти в розріз із найприроднішими бажаннями цуценяти, не звертаючи уваги на те, що відбувається у «душі» (хай дозволено буде мені так висловитися) цуценяти. Подумайте над цим простим прикладом: чи не ведуть усі наші контрасти в покараннях до озлобленості дитячої душі і серця? Чи не закладаємо ми ним постійне роздратування і, врешті-решт, озлоблення в дитячу душу, як щодо вчителя, так щодо всіх тих, з ким дитині доведеться стикатися в житті.

Дехто пропонує інший спосіб керування дитиною: покарань не повинно бути. Зате дитину постійно напучують, читають їй на кожному кроці певні моральні правила, їй постійно навіюють, як вона повинна діяти, як поводитися – і, повірте, для дитячої душі ці сентенції гірші за будь-яку кару. Мені довелося бачити дитину шкільного віку, яку так допекли сентенціями й повчаннями, що вона вибігла з кімнати, де їй читали мораль, і зі сльозами на очах, збуджена і зла, казала: «Господи, краще б мене побили!» <...>

Більшість із вихованих на сентенціях людей чудово знають усі правила моральності, якими їх навчили з дитинства, але самі по собі часто бувають у вищій мірі аморальними; нібито на противагу ідеалові такого виховання діти виходять озлобленими й аморальними.

Караючи дитину, ми, насамперед, завдаємо їй страждання, болю, фізичного і морального, або ж і того, і іншого разом. Що ж ми маємо на меті при цьому? Звичайно, тільки одне – викликати у дитини страх, примусити її боятися. Роблячи якийсь вчинок, дитина не думає вже, чи шкідливо це, чи корисно їй або іншим, а просто боїться, що її за це покарають. Отже, ми постійно тримаємо дитину в страху. <...>

Шкідливий вплив страху на психічну сторону дитини дуже великий. Страх шкідливо відбивається на силі й розумі дитини, сприяючи проявам скритності, брехні, прикиданням, безвіллю. Фізичний розвиток і здоров'я дитини також дуже зазнають від страху, що впливає на м'язи. Відомо багато фактів, коли страх викликав у дітей параліч, епілепсію, розумові розлади і всякі нервові хвороби. Не слід також забувати й того, що страх покарання є тривала страта. <...>

Крім постійного страху та його наслідків, своїми покараннями ми розвиваємо в дитині ще одну сторону, навряд чи бажану – мстивість, вимогу відплатити. Учень, скривджений іншим, вимагає відплати від кривдника й почуває себе задоволеним тільки тоді, коли вчитель, так чи інакше, покарає винуватця, помститься за кривду. Крім того, приклад учителя, який б'ється, глибоко западає в дитячу душу, і діти, виростаючи, самі теж б'ються, жорстокий учитель неодмінно виховує і жорстоких дітей. <...>

Коли дитина починає більш чи менш свідомо ставитися до життя, треба виховувати так, щоб дитина була слухняна. Та не дай Боже, щоб дитина була така слухняна, щоб не ставитись критично до своїх і Ваших вчинків, щоб

за помахом Вашої руки, за виразом обличчя, очей, за криком батька чи матері виконувала найменші бажання. Це вже не виховання, а дресування. Воно неодмінно дається взнаки, коли дитина виростає і стане людиною. Звички, втілені таким потворним вихованням, залишаються на все життя, стають другою природою людини і роблять з неї якогось манекена. <...>

Якщо ви сердитесь на дитину за те, що вона забруднила або розірвала одяг і караєте її за це, – з цього нічого не буде, краще шийте їй такий одяг, щоб він не рвався. Або, якщо він порвався або забруднився, хай дитина сама й лагодить його, звичайно, наскільки вона може це зробити. Якщо погрози матері залишаються тільки погрозами, то дитина говорить: «Мама раз скаже так, іншого разу – так, а потім і зовсім нічого не каже». <...>

Завдання виховання – створити з дитини справжню людину, а не покалічити її. Дитина в ранньому дитинстві мислить цілими образами, картинами, що швидко змінюються в її мозку. Вчинивши щось надзвичайно жахливе, дитина через 10 хвилин забуває про це. Навіщо ж ми покараннями стараємося продовжити наслідки цього вчинку? Навіщо підкреслюємо те, що саме по собі забулося б і не залишило б сліду? Покарання викликає в дитині жадобу помсти; крім того, якщо дитина з природи боягузлива, під впливом покарань вона стає ще боягузливішою. <...>

Питання про керування дітьми, як у дошкільному, так і в шкільному віці, тепер є одним із найсерйозніших у галузі виховання. Трудність його переважно полягає в тому, що вихователем і керівником дітей є доросла людина, яка не розуміє душі дитини. Вихователі і вчителі дітей, здебільшого, не вміють поставити себе на місце вихованців і тому не можуть входити в їхні ідеї, а намагаються нав'язати їм свої власні. Душа дитини, справді, зовсім вже не такий м'який віск, щоб із неї можнавиліпити що завгодно, і не така гладка дошка, щоб на ній можна писати те, що бажає

вихователь. Не треба забувати, що кожна дитина має своє певне «я». <...>

Дитина, насамперед, повинна розглядатися як дитина, а не як майбутня доросла людина. Якщо ми порушимо цей порядок, то, без сумніву, створимо скоростиглі плоди, що не матимуть ні стиглості, ні смаку і швидко зіпсуються.

Немає нічого дивного в тому, що вихователі вміють читати дітям моральні сентенції, але не так просто поставити дітей в життєві умови, які б давали можливість виконувати справді те, що їм проповідується. <...>

9. Опрацюйте уривок із етнографічної праці початку ХІХ М.Грушевського «Дитина у звичаях і віруваннях українського народу»⁴⁷ щодо виховання українських дітей п'ятого-шостого років життя. Визначте, реалізацію яких народних методів виховання (та за допомогою яких засобів), відображено в його змісті:

« <...> Дочки в цьому віці – це і пастухи часом, а звичайна їх робота – няньчення, метіння хати, миття ложок і інше. А як побільшають, то скот пастимуть і куделю прястимуть, і шитимуть уже – до часу «дівчура», «піддівки».

Життя підпасича те саме, що й пастуха, тільки що підпасич підкоряється пастуху, роль його пасивна. Він часом сам іде за старшим пастухом, а як охота одпаде, його не неволить ніхто, він може й не пасти, а вдома зостатися. Потім його вже навмисне посилають чи наказують прямо, аби привчався потроху і на те літо умів уже доглянути худобу на пасовищі. <...> Є, правда, діти, що раз побудуть коло старших і вже зриваються самі попасти без нікого. І, дивись, гарно доглянуть худобу, в шкоду не попустять. Ще в тих часах прокидається у дітей потреба догодити батькові

---

⁴⁷ Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / М.Грушевський. – К. : Либідь, 2011. – С. 148-149.

та матері, порадувати. Батьки і справді дорожать такою дитиною і серця надривають, щоб тільки її пожалувати чим: як гостинця немає, то хоч нагодувати вчасно. Старанна дитина пасе так, що і старий не зумів би. Щоб доглянути худобу, діти полють свої і чужі грядки, щоб цим бур'яном нагодувати худобу. <...> Цього (недбайливо пасти – авт.) не буде вже робити той, хто хоче щось заслужити: чи слово похвальне, чи й гостинець через любов свою до скоту. <...>

Має підпасич свої обов'язки й там, де на полі робота йде: старші жнуть, на віз кладуть, а воно поміж снопами водить коней, пасе, поки накладуть та й запряжуть. <...>»

10. Ознайомтеся з інформацією щодо окремого народного прийому виховання «заходькуватих» дітей, наведеною в етнографічній праці початку ХІХ ст. М. Грушевського. Ідеться про поведінку матері, яка продемонструвала елементи психіатрії в ситуації істеричного нападу в дитини. Обґрунтуйте з погляду сучасної психології поведінку дитини, описану в ній. Чи є актуальними, на Ваш погляд, є подібні прийоми у вихованні сучасних дітей?

«Мати помітила, що це вже (дитина) буде рвати сорочку на собі, та як затанцює! Танцює навприсядки і приграє язиком. Воно й схаменулося, дивиться – що це з матір'ю? Але встало на ноженята і собі почало притупувати. Так спробувала раз, другий та й одучила дитину од лютощів.»⁴⁸

11. Ознайомтеся з основними мотивами і відповідними проявами деструктивної поведінки дітей, виявленими психологом Р. Дрейкурсом⁴⁹. Виконайте

⁴⁸ Там само. – С. 226.

⁴⁹ *Рудольф Дрейкурс* (8.02.1897, Відень, Австрія – 25.03.1972, Чикаго, США) – австро-американський психолог и педагог. Доктор медицини, професор. Розробник практичної методики застосування теорії індивідуальної психології для розуміння причин деструктивної поведінки в

завдання за змістом тексту джерела, запропоновані після нього.

Р. Дрейкурс

ПОМИЛКОВІ ЦІЛІ ДИТИНИ⁵⁰

Бажання надмірної уваги – перша помилкова ціль як засіб своєї значущості для невпевнених дітей. Захоплена помилковим уявленням, що вона є значущою тільки коли знаходиться в центрі уваги, дитина розвиває вміння привернення уваги. Вона знаходить усі шляхи, які допомагають утримати оточуючих навколо себе. Дитина може бути дивовижною і милою, скромною і сором'язливою. При цьому її мета, швидше, привернути увагу, ніж брати участь у чомусь. <...> Якщо засоби привернення уваги вже не виправдовують себе, дитина може зманеврувати до нав'язливої та неспокійної поведінки. Вона буде капризувати, байдикувати, чіплятися, бруднити стіни фломастером, проливати молоко або пробувати щось інше із засобів привернення уваги. Коли її батьки стрибають навколо неї, вона спокійна, вони знають, що вона – тут. Така дитина має помилкову самоконцепцію. Щоразу, коли ми піддаємося її вимогам надмірної уваги, ми закріплюємо помилкову установку і підсилюємо її хибне уявлення про неправильні методи, що здатні задовольнити почуття значущості, якої вона так прагне.

Природно, діти потребують нашої уваги. Їм необхідна наша допомога, підтримка, співчуття і любов. Але якщо, аналізуючи ситуацію, ми розуміємо, що стали маріонетками в дитячій грі набуття постійної надмірної уваги, то варто визнати, що для дитини це помилковий

дітей і корекції дитячої поведінки без застосування покарань і нагород. Автор близько 200 робіт з індивідуальної психології, психології сім'ї, проблем конфліктів, психодинаміки людських стосунків, музичної терапії.

⁵⁰ Дрейкурс Р. Манифест щасливого дитинства / Р. Дрейкурс, В.Золц. – Екатеринбург, 2015. – С.62-66.

шлях пошуку власної позиції.

На перший погляд, може здатися складним завдання відрізнити необхідну увагу від надмірної. Секрет полягає в здатності оцінити ситуацію в цілому. Участь і співробітництво вимагають від кожного члена родини ставити в центр уваги проблему, а не власний егоїзм. <...>

Боротьба за владу є другою помилковою метою дитини. Зазвичай це відбувається, коли батьки поступаються вимогам дитини. Після цього дитина стає всі більш рішучою у використанні своєї влади над ними.

Вона тріумфує, відмовляючись робити те, що вимагають від неї. Така дитина помилково вважає, що якщо поступиться, то в такий спосіб підкориться більш могутній силі і втратить почуття власної значущості. Страх бути пригніченою спотворює дійсність багатьох дітей і штовхає їх до спроб продемонструвати власну силу. <...> Запам'ятайте, батьки, ми отримуємо повну поразку, коли дитина втомлює нас і виводить із себе. Наша поведінка свідчить: «У мене нічого не лишилося проти тебе, крім переваги фізичної сили і розмірів». Діти усвідомлюють і використовують це. Хіба ви самі не пам'ятаєте себе в дитинстві в сльозах і криках, але з тріумфом у душі при виді доведених до краю дорослих?! <...>

Однією з відмінностей між вимогою уваги і змаганням за владу є поведінка дитини після отримання очікуваного. Якщо дитина просто бажає, щоб на неї звернули увагу, то після догани за погану поведінку вона може заспокоїтися, принаймні на певний час. Але якщо вона демонструє свою владу, то будь-які намагання зупинити її лише підсилюють деструктивну поведінку.

Третя помилкова ціль виникає при посиленні боротьби за владу. Батьки і діти напружено борються за домінування, а у випадку невдачі сторони готові до реваншу. *Переможена дитина прагне помсти*, вона необхідна їй для повернення втраченого почуття значущості й важливості. Сьогодні ми переконали її, що

вона не має влади, а значить, – не може бути любленою. Дитина відчуває себе значущою, якщо може причинити біль іншим, в принципі, те, що дозволяють відчути і їй. <...>

Такі діти особливо потребують підтримки, на жаль, вони найменше її отримують. Необхідно зрозуміти дитину такою, якою вона є, допомогти їй розкритися знову. Якщо батьки її покарають, то в черговий раз продемонструють, який він поганий. Це стане стимулом для наступної помсти.

Четверта мета, що використовується збентеженою дитиною, *намагання продемонструвати свою повну неспроможність*. Ослабла духом дитина здалася зовсім. Вона відчуває, що не має шансу в чомусь бути корисною. Вона стає безпомічною і користується цим, підсилюючи будь-який реальний або уявний недолік і уникаючи будь-якого завдання. Дитина, яку називають нерозумною, насправді – збентежена дитина, що використовує дурість як перевірений спосіб уникнення будь-якого зусилля. <...>

Завдання за змістом тексту джерела

Завдання 1. Спрогнозуйте поведінку таких дітей у школі. Встановіть відповідність між мотивами негативних проявів і самими проявами.

- 1) прагнення уваги;
- 2) боротьба за владу;
- 3) бажання помсти, реваншу;
- 4) демонстрація неспроможності, безсилля.

А. Дитина відмовляється брати участь у конкурсах, естафетах, брати на себе відповідальність за виконання важливих доручень.

Б. Учень весь урок перериває вчителя, підказує йому, коментує, виправляє, ставить недоречні питання, після того як вчитель справедливо хвалить його за певні досягнення, припиняє деструктивні прояви.

В. Вихованець робить усе наперекір рекомендаціям учителя: говорить, коли треба слухати, або навмисне

шарудить, коли всі працюють; попри те, що вчитель надає йому можливість позитивно виявити себе в конструктивній діяльності, продовжує демонструвати деструктивну поведінку.

Г. Школяр демонстративно відволікає інших учнів на уроці, поводить себе зухвало, на чергове зауваження вчителя реагує підсиленням проявів деструктивної поведінки.

Завдання 2. Сформулюйте педагогічні рекомендації щодо оптимальної реакції вчителя початкових класів, актуальні в кожній із наведених ситуацій деструктивної поведінки молодших школярів. Оформіть їх у формі буклету.

12. Ознайомтеся із ситуаціями з педагогічного досвіду Ш.О. Амонашвілі, описаними в його педагогічній праці «Здравствуйте, діти»⁵¹. Спробуйте передбачити оптимальну поведінку вчителя в них. Зіставте власну виховну стратегію і стратегію Ш.О. Амонашвілі, що наведена нижче (в «ключах»). Обґрунтуйте методичні прийоми, які використав видатний грузинський педагог, і їх виховний вплив.

Ситуація А

Ранок. Дзвінка на урок ще не було. Я записую на дошці вправи. Група дівчаток і хлопчиків підбігає до мене: «Іліко плаче!» Іліко – стриманий хлопчик. І якщо він плаче, значить, сталося щось серйозне.

– Чому плаче?

Іліко стоїть біля гардеробу, лицем в кут.

– Тому що Сандро образив його!

– Іліко підстригли, а Сандро його обзиває!

---

⁵¹ Амонашвили Ш.А. Здравствуйте, дети! : пособие для учителя / Ш.А. Амонашвили. – М. : Просвещение, 1983. – 208 с.

Треба вжити заходів. Але яких?

Можна покликати до себе Сандро і привселюдно строго сказати, що він погано вчинив, і зажадати вибачитися перед Іліко. Це один варіант.

Можна сказати дівчаткам, які підбігли до мене, щоб вони присоромили, засудили Сандро за таку недружню поведінку. Це другий варіант.

Можна покликати Іліко до себе, подивитися, як його постригли, і похвалити: «Ти став красивішим, виглядаєш, як справжній чоловік. Я теж любив у дитинстві так стригтися!» При цьому не нагадувати, що його хтось обзивав. Це третій варіант.

Можуть бути й інші варіанти. Який із них мені обрати?

Ключ до ситуації А

Якщо я стану засуджувати Сандро, то цим принижую хлопчика в очах його однокласників. А раптом він зовсім не хотів образити Іліко? Звичайно, обзивати не можна, але дітям не так легко навчитися керувати своїми емоціями, навчитися бути тактовними, уважними один до одного.

Якщо доручити дівчаткам засудити і присоромити Сандро, то вони так «присоромлять» його, що потім уже Сандро буде скаржитися на дівчаток. І тоді з'явиться нове завдання з двома невідомими, вирішити яке буде складніше.

Якщо ж, розряджаючи обстановку, покластися тільки на свій авторитет («Ти став красивішим!»), Можливо, інші не підтримають мене (не знаючи, що мене необхідно підтримати).

Важливо відновити ображене самолюбство Іліко і тому необхідно, щоб діти підтримали мене. А якщо трапиться так, то і Сандро, само по собі, буде засуджений. Але щоб змусити Сандро замислитися над власною поведінкою, щоб запобігти подібним його вчинкам у майбутньому, я повинен поговорити з ним серйозно віч-на-віч.

Я продовжую записувати на дошці вправи і шепочу малюкам, які стоять біля мене:

– Я покличу зараз Іліко до себе, дещо скажу йому, а ви підтримайте мене. Добре?

І кличу хлопчика:

– Іліко, принеси, будь ласка, велику лінійку! Іліко витирає сльози і несе лінійку.

Сандро стоїть віддалік. Він знає, що діти поскаржилися мені, і спостерігає, що буде далі.

– Ти що, постригся? – Радісно дивуюся я. – Покажи, як тебе постригли!

Іліко не поспішаючи знімає шапку.

– Повернись! Напевно, хороший перукар трапився! Добре підстриг! У дитинстві я теж любив стригти волосся ось так, дуже коротко, але тоді стригли не так добре, як зараз. Наді мною хлопці сміялися, якими тільки словами ні дражнили. Але я не звертав на це уваги. А через два-три тижні у мене вже були кучері на голові ...Знаєш, так ти мені більше подобаєшся, виглядаєш, як справжній чоловік! Чи не так, хлопці?

І тут дівчатка і хлопчики одностайно підтримали мене, навіть ті, хто тільки-но увійшли до класу і нічого не знали про те, що сталося. <...>

– Хлопці, дивіться, які я готую для вас завдання! – Навмисне відволікаю всіх від розмов з приводу стрижки Іліко.

А на уроці, коли діти нашіптували мені свої рішення, я підійшов до Сандро і сказав на вухо: «Це завдання ти вирішив правильно, але ось з Іліко вчинив негарно! Якщо хочеш стати справжнім чоловіком, то на перерві підійти до нього і скажи: «Вибач, Іліко. Я не хотів тебе образити». Я буду спостерігати, як ти це зробиш!»

Через деякий час я підійшов до Іліко і теж пошепки сказав йому: «Якщо до тебе підійде Сандро з вибаченнями, то, будь ласка, вибач йому і скажи, що вже все забув. Добре?»

Вони так і зробили ...

Ситуація Б

... На першій перерві дівчата привели до мене Тенго і Вахтанга.

– Вони лаяли один одного і говорили погані слова! – обурювалася Майя.

Що мені робити? Покарати хлопчиків? Ні, я хотів би, щоб ці малюки задумалися про свої вчинки. І тут у мене з'являється ідея.

Ключ до ситуації Б

– Мені потрібно сорок листків із цими прислів'ями, щоб роздати їх усім дітям, – кажу я хлопчикам, які завинили, – візьміть цю сторінку і переписіть кожен по 20 штук. Будете переписувати на перервах. Повинні закінчити післязавтра. Сподіваюся, ви зрозумієте, чому я доручаю вам цю справу! Ось вам папір, на якому будете писати!

На сторінці з настільного календаря – чотири прислів'я: 1. Добре слово опускає шаблю. 2. Від доброго слова світу світло. 3. Погане слово одного робить недругом. 4. Зле слово каменем на серці падає.

Хлопчики взяли сторінку і відразу почали писати.

Через тиждень я влаштую в класі дискусію на тему «Добре слово – ліки». Тенго і Вахтанг, цілком ймовірно, будуть найактивнішими учасниками цієї дискусії, і вони самі поговорять там про себе ...

13. Розгляньте уявні педагогічні ситуації, запропонуйте шляхи їх оптимального розв'язання.

1) Учениця третього класу Ольга постійно порушувала встановлений у школі порядок: спізнювалася на уроки, обманювала. Але в неї було одне постійне захоплення – вона любила і вміла в'язати. Завдяки правильній виховній програмі педагогові вдалося перевиховати дівчинку. Як?

2) Ви, вчитель, ідучи з роботи, зустріли свого учня в колективі інших дітей у дворі. Він разом із однолітками

ламав гілки дерева. Як Ви поведетеся в цій ситуації?

3) Сьогодні трапився прикрий випадок: хлопчики – учні Вашого третього класу – після уроків насміхалися зі свого однокласника Миколки, оскільки його мама працює прибиральницею. Вам про це повідомили дівчата. Які Ваші дії в цій ситуації?

4) Ви, педагог, спостерігали, як на уроці малювання в учня вашого класу Андрійка зламався олівець. Оленка – його сусідка по парті – відмовила хлопчику, коли він попросив скористатися її олівцем. Передбачте оптимальний варіант виховної стратегії в цій ситуації.

14. Перегляньте відеоролик кіножурналу «Єралаш» – «Луна» (<https://www.youtube.com/watch?v=PQYВОНІ03тМ>). Визначте виховний потенціал сюжету. Розробіть етичну бесіду, спрямовану на усвідомлення молодшими школярами одного із виховних аспектів відеосюжету (за власним вибором).

15. Розробіть запитання для етичної бесіди, яку можна провести у процесі обговорення запропонованих уявних виховних ситуацій, які використовував для своїх учнів у педагогічній практиці Т.Г. Лубенець.

1) Прибіг Гриць додому обідати. Мама накрила стіл, подала обід. Після обіду мама попросила хлопчика: «Грицю, допоможи мені прибрати зі столу». Гриць відповів: «Не хочу». Довелося мамі самій прибирати зі столу.

2) На столі стояла чашка, Марійка взяла її та почала крутити в руках. Чашка випала з рук та розбилася. Дівчинка сказала мамі, що чашку перекинула кішка.

16. Розробіть перелік виховних ситуацій, які б сприяли пробудженню гуманістичних почуттів та емпатії у

вихованців, для обговорення їх із молодшими школярами.

17. Складіть список індивідуальних доручень (не менше 10) для дітей молодшого шкільного віку (однакову кількість для учнів 1-2 класів і 3-4 класів).

18. Розв'яжіть запропоновані педагогічні ситуації за поданими умовами (запропонуйте методи і прийоми виховання, оптимальні для їх стабілізації):

а) в одного з Ваших учнів із портфеля зникла особиста річ;

б) Ви проводите виховну профілактичну бесіду в класі стосовно шкоди тютюнопаління, а учень зауважує, що його мама теж палить і нічого поганого з нею і досі не трапилося;

в) Ви помітили, що діти Вашого класу насміхаються з хлопчика з особливими потребами, дразнять його;

г) учениця Вашого класу весь час намагається виділитися серед однолітків, приносячи в школу коштовні речі;

д) Ви стоїте на шкільній лінійці зі своїм класом і раптом чуєте, що хлопчик із середньої школи, клас якого стоїть поряд із Вашим, використовує нецензурну лексику;

е) учень Вашого класу постійно спізнюється на перший урок.

19. *Творче завдання.* Запропонуйте вербальні формули, навіювання яких учням сприятиме реалізації таких педагогічних цілей: а) згуртованості їх колективу; б) відповідальності особистості за свої дії; в) наполегливості в досягненні цілей, віри в їх успішну реалізацію; г) дисциплінованості учня.

20. Розгляньте методи стимулювання позитивної поведінки і діяльності за «методом шести капелюхів» Е. де Боно (цю роботу рекомендується здійснити аудиторно в груповій формі, де кожен учасник виконує своє завдання, розглядає окремий аспект одного з методів):

1) «білий капелюх» («науковець»): наведення фактичної інформації про об'єкт («Що ми знаємо про нього?»);

2) «жовтий капелюх» («оптиміст»): визначення переваг об'єкта («Яка користь? Які переваги?»);

3) «чорний капелюх» («критик»): виявлення ризиків, пересторог («Що може відбутися не так? Які недоліки?»);

4) «червоний капелюх» («художник»): усвідомлення емоцій, які виникають за умови застосування об'єкта («Які почуття він викликає?»);

5) «зелений капелюх» («креативщик»): творче розширення потенціалу можливостей об'єкта («Які є альтернативи у його застосуванні?»);

6) «синій капелюх» («керівник»): управління процесом дослідження об'єкта, збір і оприлюднення інформації, підготовленої іншими «капелюхами».

21. Промовте запропоновані фрази з оптимально відповідною до їх змісту інтонацією: «Наш колектив пишається твоїми досягненнями», «Не кожна б дитина зважилася на такий вчинок», «Я була впевнена, що в тебе все вийде», «Твоя поведінка мене дуже засмутила», «Дуже рада, що на цей раз ти вчинила правильно», «Як ти порадував нас своїми успіхами!», «Навіть не сумнівайся: ти все зможеш», «Наш колектив доручає тобі цю важливу справу».

Тема 5: ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ

Мета: Ознайомитися з формами організації виховного процесу, особливостями позашкільної освіти; набути компетентності в розробці виховних заходів.

Питання, винесені на обговорення:

1. Добір форм організації виховної роботи.
2. Класифікація форм організації виховного процесу.
3. Методика проведення виховного заходу.
4. Особливості позашкільної роботи.

Педагогічні поняття з теми: форми організації виховання, позакласна робота, позашкільна робота, виховний захід, гурток, секція, студія, клубне об'єднання.

Методичні рекомендації:

Заняття присвячене теоретичним і практичним аспектам організації форм виховної роботи в школі.

У процесі обговорення *першого питання* практичного заняття спочатку слід розкрити сутність поняття «форми організації виховання», далі – заактуалізувати важливість вдалого вибору форм організації виховної роботи для забезпечення її високої ефективності, розкрити вплив чинників, які слід враховувати педагогові, обираючи форми, а саме: цілі та зміст виховання, кількість учнів та їх індивідуальні особливості, настрої у момент виховного впливу, матеріальні умови.

Після цього, ознайомлюючись із класифікацією форм організації виховання, доцільно сконцентрувати увагу на методичних особливостях їх проведення. Цьому присвячене *друге питання*.

Студенти повинні знати, що за кількісним критерієм форми виховання поділяються на *індивідуальні, мікрогрупові* (всі види групової навчально-пізнавальної діяльності учнів, наукових об'єднань, гуртків різного спрямування, групові бесіди, зустрічі, диспути), *групові* (колективні – 5-7, 25-40 дітей) і *масові* (100 і більше

учасників).

До *індивідуальних* форм роботи відносять такі: позакласне читання художньої літератури, ведення читацького щоденника, колекціонування, філателія, нумізматики, гра на музичних інструментах, вишивання, малювання тощо. Слід зауважити, що методика індивідуального виховного впливу залежить від індивідуальних особливостей учня і його психологічного стану, темпераменту, які вчитель повинен постійно вивчати. Тому студенти повинні назвати способи вивчення вихованців, які використовуються в практичній психології.

Окремо слід зупинитися на огляді *групових (колективних)* форм роботи – *гуртків, екскурсій, походів, ранків-зустрічей, літературних вікторин, класних виховних годин* (дієвий засіб формування у школярів наукового світогляду і моральної поведінки), *політичних інформацій* – оглядові й тематичні (короткі популярні повідомлення про найважливіші події, які хвилюють світ), *випуску стінної газети, клубів, зустрічей із відомими людьми краю* (використовуються для різнобічної освіти і виховання учнів із метою розвитку художніх, науково-технічних, організаторських здібностей, умінь, навичок), *інсценуванні, кінолекторії, тематичних вечорах, тижнях з різних предметів, олімпіад, конкурсів, екологічних подіумах*. Слід зазначити, що істотною рисою групових форм є порівняно невеликий кількісний склад учнів, груповий характер діяльності, наявність спільних інтересів і спільної мети.

Далі слід розкрити виховний потенціал *масових* форм виховної роботи, до яких належать: тематичні вечори, вечори запитань і відповідей, конференції, тижні різних предметів, зустрічі з видатними людьми, огляди, конкурси, олімпіади, туризм, фестивалі, виставки стінної преси, читацькі конференції, вечори, зустрічі, кінофестивалі.

Студенти повинні знати відмінність між *простими* (зміст розкривається за допомогою одного засобу, методу – виступ, лекція, зустріч, розповідь) і *комплексними*

(характеризуються складністю структури, різноманітністю використаних засобів та методів – літературний вечір, учнівські вечорниці, КВК) формами виховної роботи, на які поділяються масові.

Майбутні педагоги повинні також знати й альтернативні форми роботи для молодшого шкільного віку, використання яких обґрунтоване домінуванням у їх віці образного мислення, а саме: ситуативно-рольова гра, сюжетно-рольова гра, гра-драматизація, інсценування, гра-бесіда, гра-мандрівка, екскурсія, ігрова вправа, колективне творче панно, бесіда, ранок, свято, усний журнал, групова справа, оформлення альбому, уявна подорож, конкурси, ігри, школа ввічливості, демонстрація, моделювання, вікторина, екскурсія, виставка малюнків, операція-рейд, виставка-ярмарок, переключка повідомлень, добродійна акція, хвилини з мистецтвом, година спостереження, година милування, спортивні змагання, козацькі забави, театральна вистава, ляльковий театр, ведення літопису класного колективу, веселі старты, естафети, догляд за рослинами і тваринами тощо.

Третє питання передбачає практичну діяльність студентів з розробки і презентації виховних заходів для молодших школярів на різну тематику, з урахуванням методичних вимог до них (доцільно скористатися алгоритмом підготовки виховного заходу, долученого до цієї теми в якості допоміжного матеріалу).

Четверте питання передбачає розкриття актуальності інтегративного впливу позакласної та позашкільної роботи на формування особистості школяра, його розвиток, формування культури потреб і дозвілля підрастаючого покоління. Його рекомендується розпочати з актуалізації потреби цілеспрямованої організації дозвілля дітей, позакласної та позашкільної роботи.

Студенти повинні замислитися над тим, що багатофакторність процесу виховання, принцип єдності вимог школи, сім'ї та громадськості зумовлюють потребу

контролю дорослих за дозвіллям дітей, аби перешкодити впливові негативних чинників на виховання, протистояти та запобігти їх впливу на дітей або мінімізувати його. Тому організація вільного часу молодших школярів є важливим завданням дорослих.

Форми організації дозвілля залежать від рівня розвитку потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій особистості (багато школярів витрачають вільний час на дозвілля, яке не сприяє їх культурному розвитку). Від рівня інтелекту дитини залежить вибір використання нею вільного часу: інтелектуально розвинені учні використовують вільний час раціонально з метою задоволення пізнавального інтересу, розвитку творчих здібностей, підвищення свого культурного рівня, а менш розвинені, як правило, – мають примітивні потреби, що, з часом, призводить до деградації особистості. У дітей слід цілеспрямовано формувати культуру відпочинку: вчити планувати свій вільний час, використовувати його раціонально, отримувати задоволення від корисних справ, формувати самостійність, самоконтроль, відповідальність перед собою за власний розвиток.

Розкриваючи зміст третього питання, слід звернутися до понять «позакласна» і «позашкільна» виховна робота, які здатні забезпечити реалізацію завдання оптимальної організації дозвілля дітей. Необхідно навести визначення цих понять і вказати спільні риси позакласної та позашкільної роботи (зокрема звернути увагу на спільність цілей та завдань, форм, методів роботи), а також назвати їх відмінності (окремі завдання, відповідальні установи).

Так, перед позакласною роботою і позашкільною освітою стоять такі завдання: збагачення і поглиблення знань з різних наукових галузей та застосування їх на практиці, розширення кругозору учнів, формування в них наукового світогляду, вироблення вмій самоосвіти, формування інтересів до різних галузей науки, техніки, мистецтва, спорту, організація дозвілля і розваг, поширення

вихованого впливу в різних напрямках. Водночас, позашкільна освіта є складовою системи безперервної освіти і спрямована на розвиток здібностей та обдарувань вихованців, учнів і слухачів, задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні.

Студенти мають також продемонструвати обізнаність в особливостях організації позашкільної роботи, які вказані в документах, якими вона регламентується (Закон України «Про позашкільну освіту», Положення про позашкільні навчально-виховні заклади).

Майбутні педагоги повинні також розрізнати *комплексні* (організують роботу з вихованцями, учнями і слухачами за різними напрямками позашкільної освіти) *та профільні* (організують роботу за певним напрямом позашкільної діяльності) позашкільні навчальні заклади, назвати приклади відповідних закладів.

Готуючись до практичного заняття, варто зіставити поняття «гурток», «студія», «клубне об'єднання», «секція», користуючись їх визначеннями, наведеними у вищезазначених документах.

Слід також орієнтуватися у видах гуртків, специфіці їхньої діяльності. Так, основними видами гуртків є *предметні* (в них учні поглиблюють знання з предметів гуманітарного та природничо-математичного циклів); *гуртки технічної творчості* (розширюють і поглиблюють технічні знання, виробляють та розвивають уміння та навички експериментування, моделювання, конструювання); *колективи художньої самодіяльності та гуртки художньої творчості* (учні займаються авторською виконавською діяльністю, відродженням традицій народно-побутового мистецтва, залучаються до художньої творчості, займаються творчим самовдосконаленням); *гуртки прикладних навичок і вмінь* (ремісничі, «Умілі руки», народних промислів, крою та шиття, художнього в'язання, вишивки, різьблення, розпису та ін).

До практичного заняття самостійно виконати завдання: 1, 2, 3 (за власною ініціативою).

Література:

Основна:

Закон України «Про позашкільну освіту» / Відомості Верховної Ради України від 22.06.2000 № 1841-III.

Положення про позашкільний навчально-виховний заклад / Постанова Кабінету Міністрів України № 433 від 6 травня 2001 р.

Зайченко І.В. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / І.В. Зайченко. – К. : Освіта України, 2006. – С. 335-343.

Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання : навчальний посібник / С.Г. Карпенчук. – К. : Вища школа, 2005. – С. 107-114.

Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів : теорія і технологія / О.В. Матвієнко. – К. : ВД «Стилос», 2006. – С. 472-494, 533-540.

Мойсеюк Н.Є. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н.Є. Мойсеюк. – [5-е вид., доповнене і переробл.] – К. : [б. и.], 2007. – С. 475-493.

Подласый И.П. Педагогика (новый курс) : в 2 кн. / И.П. Подласый. – М. : Владос, 2001. – Книга 2. Процесс воспитания. – С. 7-16. – С. 60-61.

Сухомлинський В.О. Серце відаю дітям / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв. у 5 т.– К. : Рад. шк., 1976. – Т.3. – 654 с.

Фіцула М.М. Педагогіка : навчальний посібник /М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2009. – С. 356-369.

Допоміжна:

Коновалова М. В. Виховні заходи в початкових класах : посібник / М. В. Коновалова. – Х. : Основа, 2015. – 112 с. – (Б-ка журн. «Початкове навчання та виховання» ; Вип. 5 (137). – 111 с.

Планування і впровадження нових форм, методів і моделей позакласної роботи з учнями // Позакласний час. – 2000. – № 1-2. – С. 1-45.

Система виховання у початковій школі за Національною програмою виховання МОН України. – Харків : «Основа». – 2012. – 347 с.

Контрольні питання:

1. Назвіть критерії, від яких залежить вибір форм

виховної роботи.

2. Розкрийте питання класифікації форм організації виховання.

3. Зіставте сутність позакласної та позашкільної форм виховної роботи. Назвіть спільні й відмінні риси.

4. Заактуалізуйте потребу організації позашкільної та позакласної роботи.

5. Назвіть структурні складові позашкілля.

6. Визначте нормативну базу позашкільної освіти.

7. Окресліть принципи державної політики в організації позашкільної роботи.

8. Назвіть типи гуртків.

9. Зіставте між собою форми організації виховної роботи: гурток, клуб, секція, студія.

10. Розкрийте методика підготовки виховного заходу.

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Ознайомтеся з нормативним документом «Положення про позашкільний навчально-виховний заклад»⁵². Законспекуйте інформацію щодо змістових напрямів, за якими здійснюється виховна робота в позашкіллі.

2. Розробіть план проведення виховного заходу (мета, форма проведення, обладнання, методи і прийоми виховання, детальний план) на одну із запропонованих тем (визначте відповідну вікову категорію учнів) і підготуйтеся до його презентативного проведення зі студентами своєї академічної групи:

1) «Обираємо: ігри комп'ютерні чи рухливі?»;

2) «Мистецтво дарування подарунків»;

---

⁵² Положення про позашкільний навчально-виховний заклад / Постанова Кабінету Міністрів України № 433 від 6 травня 2001 р.

- 3) «Пригощайтесь: це смак української культури»;
- 4) «Що посієш, те й пожнеш»;
- 5) «Суперечку доцільніше вирішити кулаками чи словами?»;
- 6) «Пам'ятай героїв»;
- 7) «Мої досягнення»;
- 8) «Чужого горя не буває»;
- 9) «Мистецькими стежками рідного краю».

Скористайтесь запропонованим нижче алгоритмом підготовки виховного заходу.

АЛГОРИТМ ПІДГОТОВКИ І ПРОВЕДЕННЯ ВИХОВНОГО ЗАХОДУ

I. Планування виховного заходу:

1. Визначити тему, мету, завдання заходу; уточнити, на виховання яких якостей школярів його спрямовано (врахувати вихідний рівень вихованості учнів).
2. Обґрунтувати місце заходу в загальній системі виховної роботи.

II. Процес підготовки:

1. Розкрити зміст виховного заходу (повинен відповідати вимогам: цілеспрямованість; зв'язок із життям класу, школи, району, міста; актуальність питань, які піднімаються, для дітей молодшого шкільного віку; врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів; емоційна насиченість заходу; його вплив на розширення світогляду учнів, розвиток пізнавальних інтересів).
2. Обрати оптимальну форму проведення (етична бесіда, ранок, година спілкування, конкурс тощо).
3. Розкрити роль класного керівника (педагога – організатора, керівника гуртка) у проведенні заходу.
4. Визначити методи проведення, передбачити наявність елементів обговорення, відкритого обміну думками в процесі проведення заходу, участь кожного вихованця в заході, прийоми активізації ініціативності та

активності дітей, рівень самостійності школярів в обговоренні проблем.

5. Організувати підготовчу діяльність учнів: уточнення обов'язків і повноважень кожного вихованця, встановлення конкретних термінів виконання окремих завдань тощо. Визначити роль органів самоврядування під час підготовки й проведення заходу. Забезпечити в процесі підготовки згуртовану, злагоджену роботу колективу; формування стосунків співробітництва, взаємодопомоги, вимогливості. Психологічно налаштувати учнів на виховну сутність заходу, сприяти усвідомленню ними його виховної мети.

4. Подбати про місце проведення, оформлення приміщення, обладнання, використання наочності, ТЗН; своєчасність початку та організоване проведення; дотримання регламенту, доцільність його використання; участь представників громадськості, батьків у проведенні заходу; дотримання під час заходу санітарно-гігієнічних вимог, правил пожежної безпеки, техніки безпеки; запобігання перевтомі та врахування особливостей фізичного розвитку вихованців; зовнішній вигляд учнів; дисципліну.

III. Проведення виховного заходу.

IV. Аналіз результатів:

1. Досягнення поставлених педагогом мети та завдань заходу.

2. Аналіз ставлення школярів до змісту заходу, рівень їхньої активності.

3. Дотримання основних вимог до проведення виховного заходу:

- постановка мети і завдань заходу;
- урахування рівня вихованості учнів, їх вікових та індивідуальних особливостей під час визначення мети і завдань заходу;
- місце заходу в загальній системі виховної роботи; зв'язок теми з життям класу, школи, району, міста;

- фасилітувальна роль класовода в процесі підготовки заходу, тактовна допомога учням;
  - роль органів самоврядування у процесі підготовки й проведення заходу;
  - відповідність обраних методів і прийомів, форм організації виховним цілям заходу;
  - забезпечення згуртованої, злагодженої роботи колективу; формування стосунків співробітництва, взаємодопомоги, вимогливості;
  - вдалість місця проведення, оформлення приміщення, обладнання, доцільність використання наочності, ТЗН;
  - своєчасність початку та організоване проведення, дотримання регламенту;
  - участь представників громадськості, батьків у проведенні заходу;
  - дотримання санітарно-гігієнічних вимог, правил пожежної безпеки;
  - запобігання перевтомі та врахування особливостей фізичного розвитку учнів;
  - відповідність зовнішнього вигляду вчителя та учнів формату заходу;
  - дотримання дисципліни вихованцями у процесі проведення заходу;
  - емоційна насиченість заходу;
  - вплив заходу на розширення світогляду учнів та розвиток їх пізнавальних інтересів;
  - наявність елементів обговорення, відкритого обміну думками у процесі проведення заходу;
  - рівень самостійності школярів в обговоренні проблем;
  - аналіз ставлення школярів до змісту заходу, рівень їхньої активності;
  - цілісність заходу;
  - цікаві знахідки педагога.
4. Загальні висновки. Рекомендації щодо проведення

подібних виховних заходів.

3. *Творче завдання.* Розробіть програму тижневої виховної акції для учнів початкової ланки, спрямованої на єднання, взаємопідтримку, дружбу, товариську: запропонуйте назву, продумайте мотиваційне наповнення, детально охарактеризуйте заплановані щоденні заходи.

Тема 6: РОЗУМОВЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ТА ФОРМУВАННЯ ЇХ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ

Мета: Усвідомити важливість розумового виховання молодших школярів та формування основ їх наукового і національного світогляду, ознайомитися із шляхами реалізації цих завдань.

Питання, винесені на обговорення:

1. Розумове виховання та розумовий розвиток молодших школярів. Види мислення.
2. Методичні рекомендації щодо розумового виховання молодших школярів.
3. Поняття про світогляд. Види світогляду.
4. Шляхи формування наукового світогляду молодших школярів.
5. Потенціал змісту початкової освіти для розумового виховання молодших школярів.

Педагогічні поняття з теми: розумове виховання, розумовий розвиток, діалектичне, логічне, абстрактне, узагальнювальне, категоріальне, теоретичне, індуктивне, дедуктивне, системне, алгоритмічне мислення; світогляд, науковий світогляд, наукова картина світу, світоглядні погляди, переконання, ідеали.

Методичні рекомендації:

Кожен майбутній учитель повинен усвідомлювати власну відповідальність за розумове виховання молодших школярів, оскільки воно є запорукою високого інтелектуального розумового потенціалу нації, від якого залежить її науковий і економічний поступ.

Відповідь на *перше питання* передбачає орієнтацію в сутності понять «розумове виховання», «розумовий розвиток».

Студенти мають чітко визначати *актуальність* розумового виховання в молодшому шкільному віці, його *мету* і *завдання* (засвоєння системи знань з різних наук, формування на їх основі наукового світогляду та свідомості, розвиток пізнавальних здібностей, культури розумової праці, яка передбачає режим праці, охайність робочого місця, вміння зосереджено працювати, організовуватися до пізнавальної діяльності).

Розвиток пізнавальних здібностей передбачає оволодіння молодшими школярами основними мисленнєвими операціями: аналізом, синтезом, порівнянням, систематизацією, розвинути різні види мислення. Педагог, піклуючись про розумове виховання своїх учнів, повинен дбати про рівномірне навантаження учнів різнотипними мисленнєвими завданнями.

Тому, у процесі підготовки до заняття, студенти повинні навчитися розрізняти такі *види мислення*: *діалектичне* (вміння бачити в явищі суперечності, тенденції розвитку), *логічне* (встановлення узагальнених зв'язків між новими знаннями і раніше засвоєним матеріалом, приведення їх до певної системи), *абстрактне* (абстрагування від неістотних, другорядних ознак і виокремлення загальних, формування на цій основі абстрактних понять), *узагальнене* (знаходження загальних принципів і способів дій, які поширюються на певну кількість явищ), *категоріальне* (вміння об'єднувати

поняття в класи і групи на підставі істотних ознак подібності), *теоретичне* (здатність до засвоєння знань вищого рівня узагальнення розуміння наукових засад і принципів розвитку певних галузей знань, виявлення залежностей і закономірностей між існуючими явищами), *індуктивне* (передбачає рух думки від конкретного до загального), *алгоритмічне* (неухильне дотримання інструкції послідовності дій, які забезпечують результат); *технічне* (розуміння наукових засад і загальних принципів виробничих процесів); *системне* (здатність виявляти зв'язки між науками, розуміти загальнонаукові закони, покладені в основу розвитку).

Майбутнім педагогам запропоновано з'ясувати (у процесі рефлексивного міні-тренінгу) розвиненість різних видів мислення в себе і висловити пропозиції, міркування щодо вдосконалення тих, які цього потребують у більшій мірі.

Методичний аспект розумового виховання молодших школярів розглядається в *другому питанні*. Спираючись на думки авторитетних педагогів (В.О. Сухомлинського, Ш.О. Амонашвілі та ін.), студенти мають колективно узагальнити їхні напрацювання в напрямку методики розумового виховання.

Розумове виховання школярів здійснюється, в основному, у процесі опанування навчальних предметів, участі в різних формах позакласної та позашкільної виховної роботи.

До теоретичних основ формування наукового світогляду школярів пропонується звернутися в *третьому питанні*. Спочатку доцільним буде розкриття поняття «світогляд», «науковий світогляд», «наукова картина світу». При цьому студенти повинні зрозуміти, що світоглядом є лише ті погляди і переконання, ідеали, які стали внутрішньою позицією особистості і визначають мотиви її суспільної поведінки, вчинки.

Слід взяти до уваги, що на формування світогляду

особистості впливають такі чинники: приналежність до того чи іншого суспільного класу, групи, верстви; особливості особистого життя людини та матеріальні умови її життя; макросередовище і мікросередовище; засоби масової комунікації.

Розкриваючи поняття наукового світогляду, рекомендується звернутися до питання типів світогляду, серед яких у педагогіці розрізняють: *життєвий або буденний* (відображає уявлення про світ і людину в ньому, породжені традиційним досвідом життя людей, що набувався з діда-прадіда і передається від батьків дітям), *релігійний* (ґрунтується на вірі в божественний світовий початок), *філософський* (спирається на досвід духовного і практичного освоєння світу, створює на його основі нові світоглядні моделі, орієнтації) і *науковий* (логічно доведені і емпірично перевірені ідеї, теорії про людину, суспільство і природу, які стали поглядами і переконаннями особистості).

У молодших школярів педагоги повинні формувати основи наукового світогляду, для якого є характерним правильне розуміння картини світу, можливість аналізувати минуле і прогнозувати майбутній розвиток подій і явищ.

Для успішного цілеспрямованого формування світогляду особистості вихованця педагогові слід орієнтуватися в *структурі світогляду*, складовими якого є: *погляди, переконання, принципи, ідеали, цінності, вірування, життєві норми та стереотипи*. Студент повинен бути готовим прокоментувати ці складові.

Зміст **четвертого питання** являє собою окреслення методичних шляхів формування світогляду молодших школярів з урахуванням їх вікових особливостей.

Необхідно зазначити, що майже всі навчальні предмети сприяють формуванню наукового світогляду, особливо «Математика», «Природознавство», «Я у світі», «Українська мова», в контексті змісту яких відбувається розкриття закономірностей у природі, її циклічності,

розумінню зв'язків між живою й неживою природою, таких філософських категорій, як «причина» – «наслідок», «частина» – «ціле», «форма» – «зміст», «час» – «простір», формуванню ідеалів, ціннісного ставлення до людини, природи і суспільства.

Педагог повинен бачити і виділяти світоглядну інформацію в предметах, міжпредметні зв'язки, формувати в дітей цілісне уявлення про світ, у системних взаємозв'язках. Тому він і сам повинен мати широкий культурологічний кругозір, бути обізнаним з релігієзнавства, світової історії.

На цьому етапі практичного заняття студенти повинні сформулювати рекомендації для вчителів початкових класів з формування світогляду їхніх вихованців, урахувавши вікові особливості молодших школярів, а саме: навіюваність, обмеження знань, незначний життєвий досвід, відсутність переконань.

Слід також звернути увагу на методи і форми виховання, застосування яких в найбільшій мірі сприятиме формуванню наукового світогляду учнів (сократівські бесіди, дискусії, диспути, інтелектуальні ринги, конкурси, олімпіади тощо), оскільки саме вони спонукають до самостійного мислення вихованців, аналітичної та узагальнювальної діяльності, знаходженні оптимальних рішень у різних ситуаціях.

Украй важливим вбачається звернення уваги до аспекту педагогічного такту вчителя відносно релігійних, етнокультурних світоглядних понять, думок дітей, які сформувалися в сім'ї ще до школи. Педагог повинен знати особливості світоглядних уявлень, які панують у родині кожного учня, і виявляти делікатність і такт у процесі розгляду питань «на межі» науки і релігії, аби не образити релігійних почуттів віруючих вихованців.

П'яте питання присвячене розкриттю потенціалу змісту початкової освіти для формування світоглядних уявлень і переконань учнів. Для цього студентам буде

запропоновано здійснити аналіз чинних програм і підручників для початкових класів з точки зору потенціалу навчальних предметів для розумового виховання учнів і формування в них основ наукового світогляду.

До практичного заняття самостійно виконати завдання: 1, 3, 4.

Література:

Основна:

Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів : теорія і технологія / О.В. Матвієнко. – К. : ВД «Стилос», 2006. – С. 174-193.

Мойсеюк Н.Є. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н.Є. Мойсеюк. – [5-е вид., доповнене і переробл.] – К. : [б. и.], 2007. – С. 422-425.

Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти : посібник для вчителів і методистів початкового навчання / О.Я. Савченко. – 3-тє вид., без змін. – К. : Богданова А.М., 2009. – С. 206-221.

Фіцула М.М. Педагогіка : навчальний посібник / М.М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2009. – С. 264-270.

Допоміжна:

Макаренко А.С. О воспитании / А.С. Макаренко. – М. : Издательство политической литературы, 1988. – 250 с.

Сухомлинський В.О. Серце відаю дітям / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв. в 5 т.– К. : Радянська школа, 1976. – Т.3. – 654 с.

Інтернет-ресурси:

Мишакова Т. В. Особливості формування цілісного світогляду в молодших школярів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vlush/ped/2010_8/27.pdf

Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/24565/

Поняття світогляду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tureligious.com.ua/osnovy-filosofiji-svitohlyad/>

Типи світоглядів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://textbooks.net.ua/content/view/5125/45/>

Філософія і світогляд. Типи світогляду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://daviscountydaycare.com/zagalna-filosofya/249-filosofya--svtoglyad-tipi-svtoglyadu-.html>

Контрольні питання:

1. Окресліть актуальність завдання здійснення розумового виховання та формування наукового світогляду молодших школярів.

2. Назвіть складові розумового виховання. Сформулюйте його завдання.

3. Зазначте методичні шляхи його здійснення.

4. Розкрийте сутність різних видів мислення.

5. Наведіть визначення понять «світогляд», «науковий світогляд», «наукова картина світу». Зіставте їх між собою.

6. Охарактеризуйте вплив різних факторів на формування світогляду особистості.

7. Розкрийте особливості формування світогляду в молодших школярів.

8. Визначте, в чому полягають завдання формування наукового світогляду молодших школярів і в який спосіб їх можна реалізувати.

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Опрацюйте поданий уривок з педагогічної роботи В.О. Сухомлинського. Дайте відповідь на питання: в чому найголовніше значення розумового виховання дитини?

В.О. Сухомлинський

НАРОДЖЕННЯ ГРОМАДЯНИНА.

**ЄДНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ І ПЕРЕКОНАНЬ
УЧИТЕЛЯ⁵³**

(уривок)

...Повноцінне розумове виховання ми вважали можливим за тієї умови, коли навчання відбувається на тлі багатого інтелектуального життя колективу й особистості.

---

⁵³ Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т./ В.О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т.3. – С. 382-501.

Стрибок, якісно новий етап у розумовому розвитку людини в роки юнацтва, ми вбачали не тільки в певному переході від образного до абстрактного мислення <...>, а й у тому, що підліток самостверджується в інтелектуальному житті: за правильного виховання він відчуває духовну потребу віддати свої інтелектуальні багатства іншим людям і брати ці багатства від них. Уроки, ази наукових знань, здобутих на уроках фізкультури, розумової праці в процесі навчання – все це має велике значення в розумовому вихованні, але це тільки складова частина багатогранного інтелектуального життя. У колективі має постійно битися пульс допитливої думки, прагнення до обріїв науки, цікавих захоплюючих проблем і книжок.

Джерелом, світочем, першим стимулом інтелектуального життя колективу знову таки є вчитель. Від багатства його знань, думок, інтересів, ерудиції залежить самий факт існування інтелектуального життя. У молодшому віці вчитель для дитини відкривач світу речей і явищ, в отроцтві – відкривач світу ідей.

Від багатства інтелектуального життя колективу залежить чистота, благородство, безкорисливість душевних поривань юності, допитливості, жадоба знань у період самоутвердження, душевність, людяність відносин між педагогом і вихованцями. Запобігання великій біді отроцтва і юності – порожнечі душі – біді, в якій криється бездумне марнування життя, байдужість, бездушне ставлення до старших, злочинність – полягає, передусім, у тому, що у роки отроцтва людина пізнала багатство, красу, повноту інтелектуального життя.

2. Проаналізуйте чинні підручники та програми для початкової школи з точки зору їх потенціалу для розумового виховання учнів та формування наукового світогляду молодших школярів.

3. Опрацюйте розділ «Розумове виховання»⁵⁴ педагогічної праці В.О. Сухомлинського «Павлиська середня школа». Підготуйте за його матеріалами доповідь на тему: «Системність формування світогляду та здійснення розумового виховання молодших школярів».

4. Запропонуйте аргументи для ефективного переконання молодших школярів у необхідності дотримання таких правил поведінки і ціннісних орієнтацій:

- 1) важливо зранку планувати свій вихідний день;
- 2) слід утримувати робочий стіл і кімнату в порядку;
- 3) у школі треба навчатися сумлінно;
- 4) людина повинна замислюватися над тим, що вона дарує світові, в якому живе.

Тема 7: МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Мета: Усвідомити завдання та зміст морального виховання молодших школярів, ознайомитися із способами його реалізації в шкільній практиці.

Питання, винесені на обговорення:

1. Уявлення про мораль, моральність. Класифікація моральних цінностей.
2. Структура морального виховання.
3. Мета, завдання і зміст морального виховання молодших школярів.
4. Вікові особливості морального виховання молодших школярів. Діагностування їх моральної вихованості.

---

⁵⁴ Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа / Вибрані твори : в 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т.4. – С. 206-286.

5. Методичні шляхи здійснення морального виховання.

Пояснити педагогічні поняття: етика, мораль; моральне виховання (розвиток), моральна спрямованість особистості, моральність, моральна свідомість, моральні переконання; моральний формалізм, моральний реалізм.

Методичні рекомендації:

Заняття рекомендується побудувати таким чином: у теоретичній частині відбудеться актуалізація знань, необхідних для практичної діяльності з морального виховання – за кожним із винесених для обговорення питань; практична частина являтиме собою набуття вмінь проектувати моральне виховання школярів.

На початку заняття – в контексті обговорення *першого питання* – слід актуалізувати потребу морального виховання дітей молодшого шкільного віку, спираючись на наслідки проблеми девальвації духовних цінностей у сучасному суспільстві, а також на сенситивність вікового періоду для формування моральних переконань.

У зв'язку із цим спочатку слід визначити сутність ключових паронімічних понять теми: «мораль» – «моральність», «етикет» – «етика». Студенти мають замислитися над питанням: чи тотожні поняття «людина ввічлива» і «людина моральна» («людина освічена»), обговорити його і обґрунтувати висновок.

Після цього необхідно розглянути загальноприйнятту в педагогіці класифікацію моральних цінностей: *загальнолюдські* (добро, правда, чесність, гідність, мудрість, справедливість), *національні* (патріотизм, національна гідність, повага до національних традицій), *громадянські* (повага до закону, держави, обов'язки, шанування прав і свобод людини), *сімейні* (подружня вірність, піклування про дітей та батьків).

Студенти повинні знати *золоте правило моралі*: «Не

роби іншим того, чого собі не бажаєш», яке вважається загальнолюдським орієнтиром у сфері етики людської поведінки.

У процесі обговорення *другого питання* спочатку пропонується розглянути поняття «моральне виховання», визначаються його структурні складові – *моральні почуття, моральну свідомість, моральну спрямованість особистості*.

Далі необхідно сформулювати основні етапи морального виховання молодших школярів:

- 1) ознайомлення з правилами і нормами моральної поведінки;
- 2) формування моральних почуттів (вказати, на які саме почуття дітей повинен спиратися вчитель, виховуючи моральність);
- 3) формування моральних переконань;
- 4) вироблення умінь і навичок моральної поведінки.

У процесі обговорення *третього питання* передбачене формулювання мети і завдань морального виховання молодших школярів. При цьому слід мати на увазі, що моральність пов'язана з гуманістичним розумінням людини як найвищої цінності.

Отже, векторами морального виховання молодших школярів є:

- 1) виховання позитивного ставлення до себе, привчання до самооцінки, стимулювання самовдосконалення;
- 2) розвиток емпатії, антиципації, вміння «читати» відчуття інших за виразом їх облич, передбачувати те, що людина може відчувати;
- 3) уважність до проблем інших;
- 4) створення мікроклімату поваги до моральних норм, правил поведінки;
- 5) попередження аморальних явищ.

У молодшому шкільному віці моральне виховання охоплює всі сфери діяльності дитини: ставлення до рідних,

Батьківщини, працю, громадські обов'язки в колективі однолітків.

Майбутній фахівець із початкової освіти повинен усвідомлювати, що моральна людина – благородна, здатна бути вищою за свої потреби (не зраджувати, бути поблажливою до слабких духом, гуманною, справедливою), не вивищуватися над іншими; не опускається до пліток, засудження, обговорювання інших в низькому тоні, заздрощів, вона здатна вибачати, даючи кожному шанс рости над самим собою, вдосконалюватися. Моральним людям притаманна душевна щедрість. Зазначені якості педагог молодших школярів повинен прищепити вихованцям.

Четверте питання привертає увагу до вікових психологічних особливостей морального виховання молодших школярів і питання визначення рівнів їх моральної вихованості.

Студент повинен уміти обґрунтувати прояви аморальної поведінки дітей, зумовлені віковими особливостями, пояснити поняття «моральний формалізм», «моральний реалізм».

Важливо усвідомлювати умовність шкали визначення вихованості і керівну роль у процесі діагностування таких чинників, як усвідомлення школярами правил моралі та мотивації їх поведінкових проявів у ситуаціях морального вибору.

6. **П'яте питання** передбачає узагальнення досвіду педагогів-класиків, а також передових практиків і визначення на їх основі відповідних педагогічних умов, методів, прийомів, засобів, форм здійснення морального виховання молодших школярів.

Особливо важливою видається у світлі проблеми спадщина В.О. Сухомлинського, який вважав відставання емоційної культури від культури думки небезпечним. Педагог рекомендував використовувати такі засоби морального виховання: праця, природа (уроки мислення

серед природи), людина (уважність до людських облич, проблем, чужих переживань).

Серед інших засобів морального виховання – твори художнього мистецтва і літератури; слово вчителя; приклад педагога та інших, героїчні вчинки; педагогічні та уявні ситуації морального вибору; твори фольклору.

Варто зазначити, що для здійснення морального виховання класоводу слід задіяти виховні можливості всіх навчальних предметів, позаурочну роботу, увагу батьків.

Методами та прийомами морального виховання є: колективне обговорення і розв'язання проблемних ситуацій морально-етичного змісту; розігрування інсценівок, рольових ігор, насичення життя моральним змістом; творчі роботи на морально-етичну тематику; психологічно комфортне середовище в колективі, побудова стосунків між вихованцями на принципах гуманізму; проекти («Допоможи ветеранам (воїнам-захисникам Вітчизни)», «Подаруй дітям іграшку», «Ярмарок благодійності»); використання прислів'їв або складання правил поведінки; створення ситуацій піклування про інших людей і природу.

Після розгляду зазначених вище аспектів теми, на основі актуалізованих теоретичних знань з морального виховання молодших школярів, проводиться практичне моделювання та розв'язання педагогічних задач, яке дозволить майбутнім педагогам набути вмінь і навичок в організації виховних стратегій.

До практичного заняття самостійно виконати завдання: 2, 4-11.

Література:

Основна:

Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навчальний посібник / О. Вишневський. – К. : Знання, 2008. – С. 239-256.

Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів : теорія і технологія / О.В. Матвієнко. – К. : ВД «Стилос», 2006. – С. 194-273.

Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти : посібник для вчителів і методистів початкового навчання / О. Я. Савченко. – [3-тє вид., без змін]. – К. : Богданова А.М., 2009. – С. 118-140.

Фіцула М.М. Педагогіка : навчальний посібник / М.М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2009. – С. 271-275.

Допоміжна:

Бех І. Д. Виховання особистості : Сходження до духовності / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.

Макаренко А.С. О воспитании / А.С. Макаренко. – М. : Издательство политической литературы, 1988. – 250 с.

Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський. // Вибрані твори : в 5 т.– К., 1976. – Т. 3. – 649 с.

Сухомлинский В.А. Школа сердечности / В.А. Сухомлинский. // Правда Украины. – 1965 . – 28 августа.

Интернет-джерела:

Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/24565/

Контрольні питання:

1. Розкрийте актуальність морального виховання молодших школярів.

2. Зіставте значення понять «мораль» – «моральність», «етика» – «етикет».

3. Поміркуйте: чи тотожні поняття «людина моральна» і «людина освічена» («людина ввічлива»). Обґрунтуйте думку.

4. Наведіть класифікації моральних цінностей. Сформулюйте «золоте правило моралі».

5. Яка людина в традиційній українській культурі вважалася високоморальною?

6. Розкрийте взаємозв'язок між розумовим і моральним вихованням.

7. Назвіть структурні компоненти морального виховання.

6. Окресліть завдання морального виховання молодших школярів.

8. Назвіть методи і прийоми морального виховання молодших школярів. Розкрийте потенціал кожного з них.

9. Перелічіть засоби морального виховання.

10. До яких почуттів учнів слід апелювати педагогові у процесі здійснення морального виховання молодших школярів?

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Замисліться над глибинним змістом афоризмів і визначте, беручи до уваги їх зміст, актуальність морального виховання.

1) «Людство мало б необмежені можливості, якби мало можливість обмежити владу обмежених людей.»⁵⁵

2) «Коли над масою хамів піднімається великий та ще й розумний «хам» – починаються великі інквізиції, вічні рейхи.»⁵⁶

2. Опрацюйте педагогічну працю В.О. Сухомлинського «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості»⁵⁷ та виконайте завдання за її змістом.

Завдання за змістом джерела:

Завдання 1. Прокоментуйте цитату В.О. Сухомлинського: «Стежка від морального поняття до морального переконання починається із вчинку, з дії, насиченої глибокими почуттями».

Завдання 2. З'ясуйте: а) на які саме почуття дитини задля досягнення цілі пропонує спиратися педагог; б) яка

---

⁵⁵ Омелянко В.Л. Педагогічна мудрість віків : навчальний посібник / В.Л. Омелянко, А.І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2009. – С. 181.

⁵⁶ Там само. – С. 180.

⁵⁷ Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості/В.О. Сухомлинський// Вибрані твори : в 5 т. / В.О. Сухомлинський. – Київ : Радянська школа. – 1976. –Т.1. – С. 119-131. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до електронного варіанту джерела : <http://www.ex.ua/2297200>.

роль труднощів у процесі морального виховання.

Завдання 3. З'ясуйте, які поняття передані В.О. Сухомлинським через такі метафоричні вислови: а) «найтонший ключик, за допомогою якого можна підступитися до дитячої душі»; б) «пробний камінь переконань»; в) «леміш плуга, що очищується від іржі і стає дзеркально чистим, коли щодня оре землю»; г) «плоть і кров моральної переконаності».

3. Проаналізуйте інформацію, наведену в Таблиці 1 і виявіть основні показники моральної вихованості.

Таблиця 1
Рівні моральної вихованості особистості⁵⁸

Назва рівня	Технічна структура	Прояви у поведінці	Завдання формування
Відмінна (внутрішня) вихованість	Наявність моральних звичок і моральних почуттів як потреб виконання моральних норм та протидія їх порушенню	Не лише здійснення моральних учинків, а й активна протидія вчинкам, які суперечать моральним нормам	Закріплення наявних моральних норм
Добра (зовнішня) вихованість	Наявність автоматизованих моральних навичок, застосування добре засвоєних моральних знань	Мимовільні дії, які відповідають моральним нормам	Виховання моральних звичок
Ситуаційна вихованість	Добре знання моральних норм, але дотримання	Довільне виконання дій, які відповідають моральним	Вправляння моральних навичок

⁵⁸ Власова О.І. Педагогічна психологія : навчальний посібник / О.І. Власова. – К. : Либідь, 2005. – 237 с.

	їх лише в ситуаціях, що загрожують неприємностями	нормам, можливість виконання аморальних дій	
Погана вихованість	Знання моральних норм, але відсутність навичок їх виконання	Прояви невихованості та аморальних дій	Навчання моральним навичкам
Невихованість	Непевне уявлення про моральні норми й навички	Часті прояви невихованості та дій, що суперечать моральним нормам	Навчання знанням моральних норм

4. Візьміть до уваги наведену нижче інформацію про психологічні особливості морального виховання в молодшому шкільному віці. Сформулюйте висновки педагогічного характеру.

ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ⁵⁹

Формування моральних інстанцій у дитини в психології тісно пов'язується з її індивідуальним розумовим розвитком. Розвиваючи цю ідею, яку вперше висунув Ж. Піаже й підтримав Л. Виготський, Л. Колберг запропонував теорію морального розвитку особистості, яка містить кілька рівнів з відповідними стадіями, кожна з яких зумовлюється певною інтелектуальною спроможністю дитини певного віку.

Так, *доморальному рівневі* відповідають: *нульова стадія* – добре те, що дитині подобається, *перша стадія* – дитина слухається, щоб уникнути покарання, й *друга стадія* – дитина послуговується егоїстичними міркуваннями взаємної вигоди – слухняність в обмін на певні заохочення (гарні оцінки), конкретні блага. На цьому рівні домінує той модус моралі, який називається вимушеною мораллю, мораллю повинності. Тривалість її

⁵⁹ Там само. – С. 237-239.

поширюється на дошкільний і, частково, на молодший шкільний вік дитини й обмежується приблизно десятиим роком її життя.

Наступному *рівневі «конвенційної моралі»* (що означає «договір», «домовленість») відповідає *третьа стадія*, для якої характерна орієнтація дитини на думку референтного оточення й конформність, прагнення уникнути сорому перед їхнім засудженням, а також *четверта стадія*, яка характеризується установкою на підтримання соціальної справедливості й фіксованих правил (добре те, що відповідає правилам спільноти). Поширеність цієї стадії характерна для моральних проявів особистості в підлітковому віці.

Автономна мораль набуває інтелектуальних передумов розвитку вже в юності. Вона переносить моральне рішення всередину особистості й починається п'ятою стадією, для якої характерні утилітаризм і спрощене уявлення про мораль як продукт суспільного договору та на якій релятивізм змінюється визнанням певного вищого закону, що відповідає інтересам більшості. Наприклад, не роби іншому того, чого собі не бажаєш. Нарешті, на шостій стадії, для якої типовим є формування морального світогляду як упорядкованої системи моральних переконань, формуються стійкі моральні принципи, виконання яких забезпечується власною совістю, безвідносно до зовнішніх обставин і розумових міркувань.

Дослідження, проведені в різних країнах світу, підтвердили універсальність і незмінну послідовність трьох перших стадій морального розвитку. Стосовно наступних стадій, то тут, як свідчать дослідження, їхній розвиток, особливо становлення автономної моралі, залежить не стільки від рівня індивідуального розвитку людини, скільки від ступеня соціального прогресу суспільства, в якому вона живе, а також від того, у чому суспільство бачить джерело моральних норм (у волі Господа, логічному правилі чи в приписах спільноти).

Для молодшого учня, через пряму залежність оцінки його діяльності й, насамперед, навчальної від усвідомлення й одержання ним певних норм і правил шкільного життя, стає характерним підвищений інтерес до того, як належить діяти у різних обставинах, а, значить, і до змісту норм моралі, виникає активне прагнення додержуватися таких норм і правил поведінки. Підвищена увага до морального боку поведінки навколишніх виражається в бажанні учня дати моральну оцінку вчинкам інших, у його вимогах належної поведінки від однолітків. У той же час поведінка самої дитини продовжує зумовлюватися здебільшого безпосередніми мотивами. Причому протиріччя між бажанням діяти правильно й реальною поведінкою не викликає вини або самоосуду вихованця. Свідомо приймаючи правила, навчаючи їм інших, вимагаючи від них їх дотримуватися, дитина наче стверджується в тому, що дійсно відповідає моральним зразкам. А при виникненні протиріччя між моральним зразком і власною поведінкою дитини вона, як правило, не відчуває докорів сумління й легко заспокоюється на тому, що це вийшло випадково й вона того робити не хотіла.

Така своєрідність морального образу молодшого учня визначає й певні можливості морального виховання, й несе в собі певну небезпеку. По-перше, переважно вербальний характер моральних вимог, які ставляться до дітей, і їх нездатність долати труднощі морального вибору, часто ведуть до розриву між моральною свідомістю дитини як розумінням і переживанням належного та її моральною поведінкою. Це породжує таке негативне явище, як *«моральний формалізм»*, тобто невідповідність вчинків дитини моральним знанням й вимогам, які вона декларувала. По-друге, небезпека криється в *«моральному реалізмі»* дітей молодшого шкільного віку, який виявляється в тому, що вони судять про моральний бік учинку не за його мотивом, який вони у цьому віці ще не здатні усвідомити, а за реальним результатом. Вчинок,

ініційований моральним мотивом (бажанням допомогти мамі), якщо він закінчився суттєвими збитками (розбито чашки на таці), жорсткіше засуджується дітьми цього віку, аніж одна розбита чашка при спробі іншої дитини поласувати забороненими солодощами з буфету. Оскільки коріння морального реалізму й морального формалізму ховається у вікових особливостях дітей, зокрема в особливостях їхнього мислення та в недосконалої механізми саморегуляції, вважається за необхідне наголосити на недоречності застосування в педагогічній практиці молодшої школи такого методу виховання, як громадська думка, тобто обговорювання огріхів поведінки дитини однолітками. При цьому морально травмується й той, хто припустився помилки, бо діти судять менш об'єктивно й суворіше за дорослих, і дитячий колектив, який стверджує у такий спосіб власну непогрішність і зверхність.

Як основне завдання морального виховання в молодшому шкільному віці виділяється розвиток довільного рівня моральної саморегуляції поведінки. Для цього доцільно:

- формувати такі навички поведінки, які необхідні для виконання висунених до дитини моральних правил: чітко виділяти необхідні навички й вміння, розкладати їх на прості дії, в яких вправляти дитину, постійно заохочуючи й підкріплюючи успіхи позитивною оцінкою;

- спеціально доводити до свідомості дитини протиріччя між її уявленням про себе як про моральну особистість та її реальною поведінкою у такий спосіб, щоб дитина не лише усвідомлювала це, а й переживала його;

- розвивати довільність її поведінки, вміння діяти цілеспрямовано, за задалегідь визначеною метою.

5. Педагогічна задача. Учителі-практики початкових класів часто скаржаться, що попри те, що на уроках і в позаурочний час вони приділяють багато уваги

роз'ясненню норм і правил поведінки, причому діти беруть жваву участь у таких бесідах, висловлюють правильні міркування, судження (наприклад, про дружбу, товаришування, необхідність захищати слабшого і не битися, не дражнитися самим), в реальності (наприклад, на перервах) діють протилежним чином.

Назвіть можливі причини цього і запропонуйте вектори роботи вчителя в напрямі подолання охарактеризованої невідповідності.

6. Ознайомтеся з інформацією, наведеною в уривку з педагогічної статті В.О. Сухомлинського. Проаналізуйте і визначте методи і засоби морального виховання, яким автор надає переваги.

В.О. Сухомлинський

ШКОЛА СЕРДЕЧНОСТІ⁶⁰

(уривок)

<...> Дитина, що пережила перше почуття творіння краси, добра для людей, набуває нового бачення краси. У квітучих гілках яблуні, в дозріваючих гронах винограду, в замислених кольорах хризантеми вона бачить втілення праці, турбот, тривоги. У неї не підніметься рука зламати гілку, зірвати квітку просто так...

Перші два роки шкільного життя – це роки виховання сердечності красою, турботою, тривогою про живе. Нехай дитина думає про маленьку яблуньку, якій холодно під поривами осіннього вітру; нехай у її серці живе тривога: чи не підкрадається в холодну зимову ніч до яблуньки сірий заєць, чи не гризе кору? І найголовніше – щоб ця турбота мала сімейний характер. Ми прагнемо до того, щоб у дітей десь був свій куточок краси.

Другий урок школи сердечності – Сад Подяки. Дитина

---

⁶⁰ Сухомлинский В.А. Школа сердечности / В.А. Сухомлинський. // Правда Украины. – 1965. – 28 августа.

садить яблуню, виноград на честь матері, батька, бабусі. До цієї праці його примушує школа, велику допомогу надають нам батьки. Сад Подяки – це перше яскраве втілення турботи дітей про батьків. Щорічно в школі для цього вирощується кілька тисяч саджанців. Дітей нелегко привчити до догляду за плодовими деревами, як і до догляду за трояндами. Успіх виховної роботи залежить від наполегливості та життєвої мудрості батьків, від єдності дій школи і сім'ї. Найголовніше – в ім'я кого вона трудиться, кому вона принесе радість своєю працею. Минає два-три роки, на деревцях зав'язуються перші плоди. Дитина знала, що плоди колись будуть, але плодоношення дерев, посаджених її руками, завжди радісна несподіванка. Тепер не доводиться нагадувати, що треба поливати, підгодовувати дерева, – дитина і сама не забуває про це. Вона з нетерпінням чекає, коли ж дозріють яблука і виноград, щоб зняти плоди і понести рідним, побачити в їхніх очах подяку.

Ці миті залишають незнищений слід у душі дитини. Вона ніби піднімається на першу вершину у своєму моральному розвитку. Нам, дорослим, здаються незначними ті фізичні і духовні сили, які вклала дитина в деревце, що скинуло свої перші плоди, але для дитини два-три роки праці заради дорогої людини – це цілий світ переживань, почуттів, вражень. Робити добро людям стає його потребою.

7. Прочитайте уривки із педагогічної праці Т.Г. Лубенця «Педагогічні бесіди», в яких висловлюються думки автора щодо морального виховання. З'ясуйте, яким факторам ефективного здійснення морального виховання вчений надавав особливого значення.

1) «Основи моральності не ґрунтуються на одних знаннях, вони складають потребу душі, розвиваються і укріплюються навіюванням і прикладом... Для морального

виховання не існує і не може бути ані програми, ані підручника, ані виробленого методу. Кожен народний вчитель може і повинен мати сильніший моральний вплив, але ніколи такий вплив не набувається заучуванням правил моралі, тому що успіх морального виховання залежить від моральних якостей вихователя і не підлягає ніяким наказам і вказівкам. Настрій учителів і їх щирі патріотичні почуття з усією силою, що їм притаманна, віддзеркалюються в душах і в серцях учнів. У цьому випадку діти природно піддаються постійному і непомітному впливові глибоких та щирих почуттів і переконань своїх учителів.»⁶¹

2) «...Той учитель, який зуміє зачепити душу учнів, морально впливає на них, навіть якби він і не так досконало вмів застосувати методи викладання, стоїть багато вище за той тип учителя, який переслідує навчіння учня, нічим не зігріваючи його почуття.»⁶²

8. Ознайомтеся з програмою морального виховання школярів В.О. Сухомлинського, яку педагог визначив у своїй праці «Народження громадянина»⁶³, розвиваючи ідеї загальнолюдських моральних цінностей як основи формування духовності людини. Розробіть (за аналогією) власну програму для майбутніх вихованців.

1) Ви живете серед людей. Кожен ваш вчинок, кожне ваше бажання позначається на людях. Знайте, що є межа між тим, що вам хочеться, і тим, що можна. Перевіряйте

---

⁶¹ Лубенец Т. Вступная беседа к учащимся народных училищ / Т. Лубенец // Педагогические беседы. – СПб, 1913. – С. 16.

⁶² Лубенец Т. Беседа 30 / Т. Лубенец. // Педагогические беседы. – СПб, 1913. – С. 533.

⁶³ Сухомлинський В.О. Народження громадянина / В.О. Сухомлинський. // Вибрані твори : в 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 3. – С. 442-448.

свої вчинки свідомістю: чи не завдасте зла, незручності людям. Робіть своїми вчинками так, щоб людям, які вас оточують, було добре.

2) Ви користуєтеся благами, створеними іншими людьми. Люди дають вам щастя дитинства, отрочтва, юності. Платіть їм за це добром.

3) Усі блага і радощі життя створюються працею. Без праці не можна чесно жити. Народ вчить: хто не працює, той не їсть. Нероба, дармоїд – це трутні, що пожирають мед працюючих бджіл. Навчання – ваша перша праця. Йдучи до школи, йдете на роботу.

4) Будьте добрими і чуйними до людей. Допомагайте слабким і беззахисним. Допомагайте в біді товаришеві. Поважайте і шануйте матір і батька – вони дали вам життя, вони виховують вас, вони хочуть, щоб ви стали чесним громадянином, людиною з чистим серцем, ясним розумом, золотими руками і доброю душею.

5) Не будьте байдужими до зла. Боріться проти зла, обману, несправедливості. Будьте непримиренними до того, хто прагне жити за рахунок інших людей, завдає лиха іншим людям, обкрадає суспільство.

9. Прочитайте цитату із роботи В.О. Сухомлинського «Народження громадянина» і з'ясуйте, що педагог рекомендує з метою виховання ціннісного ставлення до людей і природи. Запропонуйте конкретні шляхи практичної реалізації цього завдання.

«Іноді від підлітка вимагають знань високих моральних істин, не помічаючи того, як він вбиває з рогатки пташку або знищує деревце. <...> Щоб запобігти байдужості, слід викликати переживання за живе. Дитина,

що нищить те, що має захоплювати, може стати тираном.»⁶⁴

10. Здійсніть аналіз оповідань В.О. Сухомлинського з книги «Хрестоматія з етики»⁶⁵ (не менше п'яти творів за власним вибором), визначивши їх потенціал для морального виховання. За одним із них підготуйте етичну бесіду.

11. Запропонуйте засоби ефективного переконання молодших школярів у необхідності дотримання таких правил поведінки і ціннісних орієнтацій:

- 1) колектив класу повинен бути дружним;
- 2) слід допомагати батькам по господарству;
- 3) з оточуючими слід розмовляти ввічливо;
- 4) людина повинна цінувати те, що вона має;
- 5) за зроблене для тебе добро важливо дякувати;
- 6) не можна пліткувати про інших;
- 7) не можна сміятися з калік;
- 8) слід піклуватися про молодших або слабших за тебе;
- 9) кожен повинен дбати про чистоту своїх думок;
- 10) треба слідкувати за чистотою мовлення, не вживати лайливих слів;
- 11) слід бути толерантним, терпимим до думок інших людей;
- 12) літнім людям слід звільняти місце в громадському транспорті.

12. *Творче завдання.* Уявіть себе художником-ілюстратором, завдання якого – зобразити сюжетні ситуації

---

⁶⁴ Сухомлинський В.О. Народження громадянина / В.О. Сухомлинський. // Вибрані твори : в 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 3. – С. 447.

⁶⁵ Сухомлинский В.О. Хрестоматия по этике / [сост. О.В. Сухомлинская]. – М. : Педагогика, 1990. – 304 с.

з побуту молодших школярів, які можуть слугувати унаочненням етичних бесід для першокласників. Опишіть (вербально) зображення, які б ви створили.

13. Із поняттям моральності тісно пов'язане поняття «соціальний інтелект» – здатність людини правильно розуміти свою поведінку і поведінку інших людей у суспільстві. Ця здатність необхідна людині для ефективної міжособистісної взаємодії та успішної соціальної адаптації. Термін «соціальний інтелект» уперше використав у психології Е. Торндайк в 1920 році. Він розумів соціальний інтелект як здатність розуміти людей, діяти чи вчиняти мудро щодо інших. Основна функція соціального інтелекту – прогнозування поведінки.

Висловіть власну думку щодо взаємозв'язку соціального інтелекту людини та її морального виховання. Запропонуйте способи розвитку соціального інтелекту в молодших школярів.

14. Педагог повинен бути високоморальною особистістю. Протестуйте свою моральність, керуючись змістом наведеної притчі.

Притча «Які люди живуть у цьому селищі?»

Мудрець і його учень сиділи біля воріт свого міста. До міста підійшов подорожній і запитав:

– Що за люди живуть в цьому місті?

– А які люди живуть там, звідки ти прийшов? – запитав мудрець.

– Ой, огидні та погані люди, в них немає нічого хорошого. Саме тому я з радістю поїхав звідти.

– Тут живуть такі ж люди, – відповів мудрець.

Через деякий час підійшов інший подорожній і також запитав, які люди живуть у місті.

– А хто живе там, звідки ти прийшов? – запитав мудрець.

– Чудові люди, добрі й чуйні. У мене там залишилося багато друзів, і мені нелегко було з ними розлучатися, – відповів подорожній.

– Тут ти знайдеш таких самих, – сказав мудрець.

– Чому ти одному сказав, що тут живуть негідники, а іншому, – що хороші люди? – запитав мудреця учень.

– Скрізь є і хороші люди, і погані, – відповів йому мудрець. – Просто кожен знаходить тільки те, що шукає.

Тема 8: НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Мета: Усвідомити актуальність національно-патріотичного виховання молодших школярів, ознайомитися з особливостями здійснення національного виховання; засвоїти шляхи його реалізації.

Питання, винесені на обговорення:

1. Актуальність, мета і завдання національно-патріотичного виховання.

2. Потенціал засобів національного виховання.

3. Педагогічні умови ефективного здійснення патріотичного виховання в молодшому шкільному віці.

4. Аналіз потенціалу шкільних навчальних дисциплін для реалізації виховного напряму.

5. Система роботи з формування патріотичних почуттів і переконань у вихованців початкової школи, здійснення громадянського виховання.

Педагогічні поняття з теми: національно-патріотичне виховання; патріотизм – етнічний, територіальний, державницький; патріотичні почуття та переконання, національна самосвідомість.

Методичні рекомендації:

На початку обговорення *першого питання* проаналізувати дефініції понять «національно-патріотичне виховання», «національна свідомість», «патріотизм», які побутують у педагогіці, а також розглянути види патріотизму (етнічний, територіальний, державницький).

Студентам варто також розрізнити поняття «націоналізму» і «національного шовінізму». З цього приводу Г. Г. Ващенко зауважував, що любов до Батьківщини (поняття «націоналізм») не повинна ототожнюватися з шовінізмом: «Людина, поважаючи себе як особистість, поважає себе як члена нації, члена того народу, серед якого вона народилася, якому зобов'язана своєю мовою, основами свого світогляду, від якого вона засвоїла традиції. Національна гідність, перш за все, виявляється у любові до своєї Батьківщини і в служінні їй. <...> Але національна гідність, як і гідність особиста, має різні форми. Нижчою формою її, що властиво не має права називатися гідністю, є шовінізм, зневага до інших народів, намагання підкорити їх собі, експлуатувати їх працю і природні багатства на свою користь. <...> Подібно до того, як справжня особиста гідність вимагає пошани до інших людей, так і гідність національна вимагає пошани до інших народів і їхніх прав»⁶⁶.

Отже, студенти мають дійти висновку, що педагог повинен виховувати в учнів любов до своєї нації, гордість за неї та державу, повагу, і толерантне ставлення до представників інших національних культур; бажання активно діяти на користь і благо України.

Далі, на основі опрацювання нормативно-правових державних документів («Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді» (2015), «Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх

---

⁶⁶ Ващенко Г.Г. Гідність особиста і національна // Виховний ідеал / Г.Г. Ващенко. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – С.393.

навчальних закладів» (2011), необхідно визначити цільові орієнтири національно-патріотичного виховання, його місце у змістовій системі цінностей (ціннісне ставлення до держави і суспільства).

У результаті опрацювання питання студент повинен глибоко усвідомлювати актуальність національно-патріотичного виховання на сучасному етапі розвитку держави та його змістові вектори.

У *другому питанні* слід розкрити потенціал засобів виховання: рідної мови, історії, традицій та звичаїв, творів фольклору, декоративно-прикладного народного мистецтва та національної спадщини з різних видів мистецтв, матеріальної та духовної культури народу, праці, природи рідного краю, колективу.

Розпочати слід з рідної мови як засобу виховання. Доцільними будуть приклади, які ілюструють зв'язок мови та духу нації, культури, самобутність кожної мови і відображення в ній народної суті, уявлень про світобуття. Мова закарбовує етнічне поле культури, є культурним кодом етносу. В ній виявляється ментальність, світогляд, цінності, світ побуту на всіх мовних рівнях – фонетичному, лексичному, граматичному, фразеологічному тощо. Слід назвати ті ментальні риси, які закарбувалися в українській мові: естетизм (милосвучність), чутливість української душі, благозичливість.

Аналогічно, наводячи приклади, слід розкрити і значення інших народних засобів виховання.

Слід мати на увазі, що природа, особливості клімату, рельєфу, флори і фауни зумовили первинні релігійні вірування народу, які глибоко вкорінилися в його культурі (духовній і матеріальній): шанування сил природи, стихій, астральних об'єктів, предків. Через залучення до світу природи рідного краю, виховання глибокої любові до неї, дитина зростає духовно, з'єднується зі своїм народом.

Історія народу, спільне подолання труднощів консолідує народ, націю. Історія України характерна тим,

що впродовж віків необхідно було виборювати право на незалежність. Історія рідного краю є засобом патріотичного виховання. Ознайомлення дітей з історією держави сприяє вихованню гордості за рідний край, її людей-трудівників, митців, героїв-захисників. У процесі ознайомлення з легендами, історичними піснями, оповіданнями про життя предків, історичні події відбувається ознайомлення вихованців з історією народу, національними символами.

Світ рослин, тварин краю, його рельєф, кліматичні особливості – природа в цілому ототожнюються в дитини з рідною домівкою, материнською колисковою, батьківською хатою. Природа є могутнім засобом плекання естетичних, екологічних почуттів, патріотичного, розумового виховання. Любов до природи, всього живого, виплекана в дошкільному і молодшому шкільному віці, є основою гуманних почуттів, а відтак – моральних учинків особистості.

Усна народна творчість, хореографія, предмети побуту, народний одяг, твори народного мистецтва здатні прищеплювати любов до рідної землі, культури, формувати смаки, передавати етнічну ментальність.

Так, наприклад, колискові та інші ліричні пісні через емоційне сприймання української народної мелодики на глибинному позасвідомому рівні плекають чутливість, душевність. Прислів'я та приказки в лаконічній метафоричній формі дають уявлення про моральні норми, формують світогляд. Календарно-обрядові пісні (колядки, щедрівки, веснянки, посівальні, обжинкові та ін.), народні обряди, ігри та драматичні дійства («Калита», «Різдво», «Водіння кози» та ін.) сприяють естетичному вихованню, благочинності, плеканню любові до народної культурної спадщини, предків. Значний потенціал для формування морально-етичних уявлень мають народні казки, байки, притчі.

Твори національних письменників і поетів
Т. Г. Шевченка, Л.І. Глібова, С.В. Васильченка,

І.Я. Франка, Лесі Українки, М.М. Коцюбинського, В.О. Сухомлинського та інших українських письменників про життя українських дітей, рідну природу містять глибокий моральний зміст. Інші жанри народного і національного мистецтва розвивають молодших школярів естетично, сприяють формуванню смаків.

Праці в українській етнопедагогіці завжди надавалося вагомого значення як засобу виховання особистості. Вона створює потребу долання труднощів, через які маленька людина вдосконалюється, стає вольовою, витривалішою, цілеспрямованою, наполегливою, вчиться рахуватися з іншими, цінувати результати чужої праці. Особливе виховне значення має колективна праця.

Насамкінець варто розкрити потенціал колективу як могутнього виховного засобу єднання.

У межах **третього питання** передбачено розгляд *основних умов* здійснення національно-патріотичного виховання:

- *врахування вікових особливостей вихованців* (слід розкрити характерні особливості етапу раннього етнічно-територіального самоусвідомлення, характерного для дошкільного і молодшого шкільного віку);
- наявності *патріотичного духу в педагога*;
- *особливостей сімейного виховання*;
- *виховного середовища* в школі;
- *цілеспрямованості і комплексності впливу на свідомість і почуття вихованців із обов'язковим залученням їх до патріотичної діяльності*, сприяння громадянській активності.

У процесі підготовки **четвертого питання** слід звернутися до актуальних програм і підручників для початкових класів, проаналізувати їх потенціал для здійснення національно-патріотичного виховання.

Заключне, **п'яте питання** практичного заняття варто присвятити розгляду системи роботи педагога в напрямі національно-патріотичного виховання учнів:

характеристиці методів, прийомів, форм роботи, тематики виховних заходів, які використовуються в практиці роботи сучасної школи з метою формування національної свідомості, патріотичних почуттів, учинків на користь своєї нації, держави. Принагідним буде і звернення до досвіду педагогів-класиків; провідних вчителів сучасності та рекомендацій, наведених у Концепції патріотичного виховання.

Окрему увагу в межах обговорюваного доцільно присвятити організації на базі ЗНЗ національно-патріотичних ігор «Сокіл», «Джура».

До практичного заняття самостійно виконати завдання: 1-8.

Література:

Основна:

Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. //Додаток до Наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06. 2015 № 641.

Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. / Додаток до Наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641.

Заходи щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді. / Додаток до Наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06. 2015 р. № 641.

Положення про Всеукраїнську дитячо-юнацьку військово-патріотичну гру «Сокіл» («Джура»). / Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 13 червня 2012 року № 687. – Режим доступу до джерела – http://osvita.ua/legislation/pozashk_osv/43109/.

Про затвердження Рекомендацій щодо порядку використання державної символіки в навчальних закладах України / Наказ Міністерства освіти і науки України від 07.09.2000 № 439.

Вашенко Г. Виховання волі і характеру : підручник для педагогів / Г. Вашенко. – К. : Школяр, 1999. – 385 с.

Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навчальний посібник / О. Вишневський. – К. : Знання, 2008. – С. 257-307.

Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти : посібник

для вчителів і методистів початкового навчання / О. Я. Савченко. – [3-тє вид., без змін]. – К. : Богданова А.М., 2009. – С. 146-155.

Фіцула М.М. Педагогіка : навчальний посібник / М.М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2009. – С. 271-324.

Допоміжна:

Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів./ Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1243 від 31.10.2011.

Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою : 1-4 класи. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2013. – 392 с.

Білик С. В. Нащадки козацької слави : організація національно-патріотичного виховання молодших школярів на військово-козацьких традиціях : посібник / С.В. Білик. – Х. : Основа, 2015. – 177 с. : іл. – (Б-ка журн. «Початкове навчання та виховання» ; Вип. 2 (134).

Виховуємо традиціями українського козацтва : навчальний посібник / Н.О. Кубай, О.В. Кубай. – Львів : Новий Світ, 2000, 2013. – 284 с.

Патріотичне виховання в сучасних навчальних закладах / [упоряд. Ж. М. Сташко]. – К. : Ред. газет природничо-матем. циклу : Шкільний світ, 2015. – 120 с. – (Б-ка «Шкільного світу»).

Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5-ти т.– К. Радянська школа. – Т. 3. – 1976. – 670 с.

Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка : навчальний посібник / М. Г. Стельмахович. – К. : ІСДО, 1986. – 232 с.

Щербань П. М. Пам'ятай ім'я своє : Заповіді сімейної педагогіки : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, у яких здійснюється підготовка педагогічних працівників / П. М. Щербань. – К. : Вища школа, 2006. – 191 с.

Контрольні запитання:

1. Обґрунтуйте роль національно-патріотичного виховання учнів початкової школи у формуванні їх особистості. Сформулюйте відповідні завдання.

2. Спроектуйте реалізацію відомих методів виховання на реалізацію громадянського виховання учнів початкових класів.

3. Сформулюйте методичні поради щодо здійснення громадянсько-патріотичного виховання молодших школярів.

4. Запропонуйте відповідні форми виховної роботи.

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Опрацюйте Концепцію національно-патріотичного виховання дітей та молоді (Додаток Б). Законспекуйте форми і методи виховної роботи з патріотичного виховання молодших школярів, які пропонують її автори.

2. Ознайомтеся з Положенням про Всеукраїнську дитячо-юнацьку військово-патріотичну гру «Сокіл» («Джура»)⁶⁷. Законспекуйте з документа інформацію, що стосується організації патріотичного виховання дітей молодшого шкільного віку.

3. Здійсніть аналіз програм, підручників для початкової школи, окресліть їх потенціал для національно-патріотичного виховання учнів (для зручності підготовки рекомендується розподілити програми і підручники з різних навчальних предметів між підгрупами студентів академічної групи).

4. Ознайомтеся з висловами К.Д. Ушинського і Г. Г. Ващенка про значення рідної мови для людини, які ілюструють її як могутній засіб виховання. Запропонуйте аргументи, які б переконливо ілюстрували значний потенціал інших засобів національного виховання.

К. Ушинський: «У мові одухотворюється весь народ і вся його Батьківщина; в ній втілюється творчою силою народного духу в думку, в картину і звук небо Вітчизни, її

⁶⁷ Положення про Всеукраїнську дитячо-юнацьку військово-патріотичну гру «Сокіл» («Джура»). / Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 13 червня 2012 року № 687. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела – http://osvita.ua/legislation/pozashk_osv/43109/.

повітря, її фізичні явища, її клімат, її поля, гори й долини, її ліси й ріки, її бурі і грози – весь той глибокий, повний думки й почуття, голос рідної природи, який лунає так гучно в любові людини до її іноді суворой батьківщини, який відбивається так виразно в рідній пісні, рідних мелодіях, устах народних поетів.

Мова – найважливіший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що з'єднує покоління народу в одне велике історично живе ціле. Коли зникає мова – народу нема більше! Поки жива мова в устах народу, до того часу живий і народ. Відберіть у народу все – і він все зможе повернути; але відберіть мову, і він ніколи більше вже не створить її.

Не умовних звуків тільки вчиться дитина, вивчаючи рідну мову, а п'є духовне життя й силу з рідної грудей рідного слова. Воно пояснює їй природу, як не міг би пояснити її жоден природознавець, воно знайомить її з характером людей, що її оточують, із суспільством, серед якого вона живе, з його історією та його прагненнями, як не міг би ознайомити жоден історик.»⁶⁸

Г. Ващенко: «Мова відбиває в собі психологію, культурні здобутки народу і навіть його зв'язки з іншими народами. Носієм цього всього є слово. Тому людина на перших ступенях культурного розвитку, коли творилася мова, вбачала в (слові) магічну силу: володіти словом для неї означало володіти річчю. І в цьому є глибокий сенс.

Але в сучасної людини слово втратило свій попередній сенс. Воно стало ніби стертою монетою, що не відбиває зі всією чіткістю й виразністю свого значення. А звідси нечіткість і невиразність самого мислення, бо між мовою і мисленням існує органічний зв'язок. Звідси також послаблення естетичного почуття при сприйманні словесної творчості, бо кожне слово містить в собі певний образ. Тому набуває такого великого значення робота учнів

---

⁶⁸ Ушинський К.Д. Про користь педагогічної літератури // Вибрані педагогічні твори : у 2 т. / К.Д. Ушинський. – Т.1. – К., 1983. – С.123.

над словом. Вона має відкрити для учнів глибокий сенс слів, їх історію у зв'язку з історією національної культури.»⁶⁹

5. Законспекуйте вимоги до створення виховного простору в школі з нормативного документу «Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»⁷⁰ (Додаток В).

Розробіть рекомендації для батьків вихованців у контексті потреби забезпечення єдиного виховного простору для здійснення національно-патріотичного виховання молодших школярів.

6. Розробіть виховну бесіду на тему: «Сімейні та календарні свята в Україні». Запропонуйте інші методи і форми роботи, присвячені цій темі, які доцільно було би застосувати в початкових класах.

7. Запропонуйте конкретні ідеї для проведення свята «Козацькі змагання» в початковій школі.

8. *Творче завдання.* Розробіть виховний проект для молодших школярів на тему: «Що я сьогодні можу зробити (роблю) для своєї нації, держави?», передбачте в ньому діяльнісний аспект. Запропонуйте вектори громадянської активності, доступні молодшим школярам.

9. Підготуйте цікаву інформацію про видатних українців-патріотів України (не менше п'яти), активних громадян держави, які можуть слугувати прикладом для молодших школярів.

---

⁶⁹ Ващенко Г. Загальні методи навчання : підручник для педагогів / Г. Ващенко Г. – К.: Українська видавнича Спілка, 1997. – С. 155.

⁷⁰ Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. / Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України №1243 від 31.10.2011.

Тема 9: ТРУДОВЕ, ФІЗИЧНЕ, ЕСТЕТИЧНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ, ЕКОНОМІЧНЕ, ГЕНДЕРНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Мета: Ознайомитися із змістовими напрямками національного виховання; засвоїти шляхи їх реалізації.

Питання, винесені на обговорення:

1. Система роботи з *трудового* виховання, його взаємозв'язок із іншими напрямками.
2. *Фізичне* виховання молодших школярів.
3. Шляхи здійснення *екологічного* виховання дітей молодшого шкільного віку.
4. *Естетичне* виховання молодших школярів.
5. Актуальність *гендерного* виховання дітей та способи його реалізації.
6. Завдання *економічного* виховання учнів початкових класів.

Педагогічні поняття з теми: трудове, фізичне, екологічне, фізичне, естетичне, гендерне, економічне виховання.

Методичні рекомендації:

Підготовка до практичного заняття передбачає опрацювання наукової інформації з кожного змістового напрямку за поданим *планом*:

- 1) актуальність реалізації виховної роботи з обраного напрямку, його взаємозв'язок із суспільними цілями;
- 2) виховні завдання з напрямку; їх відображення в освітніх нормативних документах;
- 3) потенціал шкільних навчальних дисциплін для реалізації виховного напрямку (аналіз програм, підручників для початкової школи);

4) досвід педагогів-новаторів та педагогів-практиків щодо здійснення виховання за певним змістовим вектором;

5) виховні заходи, які Ви, як класовод (або заступник директора школи з виховної роботи) порекомендували би проводити з метою реалізації напрямку виховання для дітей певного віку (класу);

6) рекомендації для батьків щодо забезпечення єдиного виховного простору в реалізації напрямку виховання.

Проведенню практичного заняття передуює створення динамічних груп студентів, кожна з яких розробляє проект з обраного напрямку. На занятті відбувається презентація проектів.

До практичного заняття самостійно виконати завдання: 1, 5, 7, 10-12.

Література:

Основна:

Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах (Додаток до Наказу Міністерства освіти і науки України від 25.02.2004 № 151/11).

Концепція екологічної освіти в Україні (Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України від 20.12.2001 № 13/6-19).

Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів : теорія і технологія / О.В. Матвієнко. – К. : ВД «Стилос», 2006. – С. 274-300 (естетичне), С. 301-324 (трудова), С. 325-347 (фізичне).

Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти : посібник для вчителів і методистів почат. навчання / О. Я. Савченко. – [3-тє вид., без змін]. – К. : Богданова А.М., 2009. – С. 108-117 (фізичне), С. 141-145 (естетичне), С. 156-165 (трудова), С. 179-193 (екологічне).

Фіцула М.М. Педагогіка : навчальний посібник / М.М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2009. – С. 271-324.

Ярошук Л. Г. Методика виховної роботи : навчально-методичний комплекс / Л. Г. Ярошук ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України. – К. : Слово, 2012. – С. 168-193 (гендерне).

Допоміжна:

Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. /Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та

спорту України № 1243 від 31.10.2011.

Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1–4 класи. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2013. – 392 с.

Виховання гендерної культури в школі / [упор. О.Б. Ярош, Ю.А. Приходько]. – Луцьк : Любисток, 2006. – 51 с.

Макаренко А.С. О воспитании / А.С. Макаренко. – М. : Издательство политической литературы, 1988. – 250 с.

Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 т.– К. Радянська школа. – 1976. – Т. 3. – 670 с.

Сухомлинський В.А. Разговор с молодым директором школы / В.О. Сухомлинський. // Избранные педагогические сочинения в 3 т. / В.О. Сухомлинський. – М. : Педагогика, 1982. – Т.3. – С. 5-204.

Шпак О.Т. Учителю про економічне виховання учнів : питання генезису і компетентності : навчальний посібник / О.Т. Шпак, О.С. Падалка, В.П. Шепотько. – К. : Четверта хвиля, 1998. – 228 с.

Контрольні запитання:

1. Обґрунтуйте значущість трудового, екологічного, фізичного, гендерного, економічного виховання учнів початкової школи у формуванні їх особистості. Сформулюйте відповідні завдання.

2. Назвіть засоби та методи кожного змістового напряму виховання.

3. Сформулюйте методичні поради щодо здійснення виховання молодших школярів за кожним змістовим напрямом.

4. Запропонуйте форми виховних заходів для здійснення виховної роботи в різних змістових напрямках.

5. Зіставте за змістом поняття «гендерне виховання» і «статеве виховання».

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Опрацюйте Концепцію художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних

закладах⁷¹. Законспекуйте завдання та принципи художньо-естетичного виховання школярів, особливості створення художньо-естетичного середовища. Зверніть увагу на особливості виховання учнів засобами різних видів мистецтва, застосування інноваційних технологій з метою естетичного виховання дітей.

2. Визначте, який змістовий напрямок виховання характеризують подані прислів'я. Визначте серед них синонімічні.

- 1) «Праця – душа всього життя»;
- 2) «Розум – найбільше багатство»;
- 3) «У доброго хазяїна і соломинка не пропаде»;
- 4) «За рідний край – хоч помирай»;
- 5) «Як будеш рідної землі триматися, то будеш від неї сили набиратися»;
- 6) «Нема щастя без здоров'я»;
- 7) «Хата хоч і бідненька, але чиста й чепурненька, тому й гарна та веселенька»;
- 8) «Дівка заплетена, хата не метена»;
- 9) «Добрий хазяїн збере, поганий – розгребе»;
- 10) «Мораль чиста – краща всякого намиста».

3. Вкажіть, перед яким змістовим напрямом виховання постають наведені нижче завдання:

- 1) культивування кращих рис української ментальності (працелюбності, індивідуальної свободи, глибокого зв'язку з природою та ін.);
- 2) виховання потреби самостійно здобувати знання та готовності до застосування знань, умінь у практичній

---

⁷¹ Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах./ Додаток до Наказу Міністерства освіти і науки України від 25.02.2004 № 151/11. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua-info.biz/legal/basese/ua-amehyr/index.htm>.

діяльності;

3) виховання бережливого ставлення до національного багатства країни, мови, культури, традицій;

4) формування моральної культури особистості, засвоєння моральних норм, принципів, категорій, ідеалів суспільства на рівні власних переконань;

5) виховання громадянського обов'язку перед Україною, суспільством;

6) реалізація особистісного життєвого вибору та побудова професійної кар'єри на основі здібностей і знань, умінь і навичок;

7) формування потреби у безпечній поведінці, протидія та запобігання негативним звичкам, профілактика захворювань;

8) виховання правильної соціорольової поведінки;

9) оволодіння знаннями та практичними вміннями раціонального природокористування;

10) формування смаків, виховання почуття піднесеного, прекрасного;

11) виховання почуття відповідальності за природу як національне багатство;

12) формування почуття господаря та господарської відповідальності;

13) виховання відповідального ставлення до власного здоров'я, здорового способу життя;

14) формування особистісного світогляду як проєкції узагальненого світосприймання;

15) виховання здорових матеріальних потреб.

4. Обґрунтуйте відповідь на запитання: у яких змістових напрямках педагог здійснював виховання в такий спосіб?

«Школа радості» В. О. Сухомлинського була концертною залом під відкритим небом, де слухали музичні твори і музику природи. Ранньої осені діти на

природі слухали «Політ джмеля» з опери «Казка про царя Салтана» М. А. Римського-Корсакова, у сонячний день «бабиного літа» – «Осінню пісню» П. І. Чайковського, у зимові дні – мелодії Е. Гріга, Ф. Шуберта, Р. Шумана. <...> Після прослуховування мелодій, діти йшли до квітучої медоносної трави, де слухали бджолину арфу, гудіння джмеля. Музика пробуджує думку, наповнює клітини мозку чудодійною силою.

5. Ознайомтеся з орієнтовним тематичним планом виховної роботи у початкових класах (Додаток В). Розробіть план виховної роботи на півроку для самостійно обраної вікової категорії школярів, користуючись поданою таблицею:

Таблиця 2

Планування виховної роботи

№ № п/п	Напрями виховної роботи	Місяць			
		I тиждень	I тиждень	III тиждень	IV тиждень
1.	Ціннісне ставлення до себе				
2.	Ціннісне ставлення до родини, людей				
3.	Ціннісне ставлення до праці				
4.	Ціннісне ставлення до природи				

5.	Ціннісне ставлення до мистецтва				
6.	Ціннісне ставлення до суспільства і держави				

6. Опрацюйте наукове фахове видання «Початкова школа» (журнал) за останні 5 років. Складіть бібліографічний список статей, присвячених кожному зі змістових напрямів виховання (не менше 5-7 джерел на кожен напрямок), які можуть стати в нагоді молодому вчителю початкових класів. За однією з них (за власним вибором) підготуйте тези.

7. Продумайте і запропонуйте аргументи для ефективного переконання молодших школярів у необхідності дотримання таких правил поведінки і ціннісних орієнтацій:

- 1) людина повинна багато працювати;
- 2) кожен має займатися спортом і вести здоровий спосіб життя;
- 3) дівчата повинні шанувати хлопчиків, а хлопчики – з повагою ставитися до дівчат.
- 4) шкільне майно необхідно берегти;
- 5) не слід поспішати купувати, те, що хочеться;
- 6) людина повинна піклуватися про природу;
- 7) не можна смітити на вулиці;
- 8) слід дбати про чистоту і охайність зовнішнього вигляду;
- 9) національну культуру слід берегти і популяризувати;
- 10) кожен член українського суспільства повинен займати активну громадянську позицію;
- 11) важливо бути відповідальною людиною;
- 12) пунктуальність і організованість – необхідні в житті особистісні якості.

8. Підготуйте презентацію (в електронній формі) одного зі змістових напрямів виховання.

9. Прочитайте українські народні казки (не менше 10), визначте виховний потенціал кожної з них для дітей молодшого шкільного віку.

10. Опрацюйте розділ «Гендерне виховання» в навчально-методичному комплексі Л.Г. Ярошук «Методика виховної роботи».⁷² Спроектуйте наведені дані щодо гендерних особливостей дівчат і хлопців молодшого шкільного віку на процес їх виховання в школі: сформулюйте рекомендації педагогові щодо врахування цих особливостей.

11. *Творче завдання.* Розробіть «Кодекс правил лицарської поведінки» і «Заповіді дівочої шляхетності» для молодших школярів.

12. *Творче завдання.* Складіть казки виховного змісту на кожен змістовий напрям виховання для дітей молодшого шкільного віку.

13. Розробіть тести, які б сприяли виявленню ціннісного ставлення молодших школярів: а) до природи; б) праці; в) власного здоров'я.

Тема 10: ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА У ПРОЦЕСІ РОБОТИ

---

⁷² Ярошук Л. Г. Методика виховної роботи : навчально-методичний комплекс / Л. Г. Ярошук ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України. – К. : Слово, 2012. – С. 168-193.

ПЕДАГОГА З УЧНІВСЬКИМ КОЛЕКТИВОМ

Мета: Ознайомитися із ознаками колективу та видами колективів, стадіями становлення колективу, особливостями роботи з колективом молодших школярів; сприяти доброзичливій атмосфері в колективі студентської академічної групи.

Питання, винесені на обговорення:

1. Поняття про колектив, його ознаки. Функції колективу.
2. Характеристика видів колективів.
3. Структура колективу.
4. Процес розвитку колективу, його стадійність.
5. Відображення проблеми виховної ролі колективу в теоретичній спадщині а) А.С. Макаренка; б) В.О. Сухомлинського (у зіставленні).
6. Педагогічне керівництво дитячим колективом, його особливості в умовах роботи з дітьми молодшого шкільного віку.

Педагогічні поняття з теми: колектив, ознаки колективу; стадії розвитку колективу; види колективів: первинний, загальношкільний, тимчасовий, виробничий колективи; актив, лідер, органи самоврядування, паралельна педагогічна дія, перспективні лінії; стиль і тон колективу, мажор; традиції колективу; конформізм, нонконформізм, гармонія.

Методичні рекомендації:

На першому із практичних занять, присвячених темі, бажано розглянути аспекти, зазначені в питаннях 1-4; на другому – 5-6.

Для обговорення *першого питання* необхідно розуміти сутність поняття колектив. Спираючись на визначення колективу, слід назвати його ознаки, а саме:

суспільно значуща мета, щоденна спільна діяльність, спрямована на її досягнення, наявність органів самоврядування, встановлення певних психологічних стосунків між членами колективу. Доцільно проілюструвати відповідь прикладом: згадати і назвати групу людей, яка є колективом, і таку, яка – не є ним.

Перед тим, як розглядати функції колективу, доцільно студентам замислитися над питаннями дилемного характеру: що важливіше – колектив чи особистість; чи може колектив зашкодити розвитку особистості, гальмувати його; за яких умов колектив відіграватиме позитивну роль у формуванні особистості.

Відповіді на ці питання підведуть студентів до самостійних висновків і глибшого усвідомлення функцій колективу, а саме: *організаторської* (колектив керує своєю діяльністю, відбувається поєднання членів колективу при виконанні спільних завдань); *виховної* (колектив є носієм моральних переконань і середовищем, тільки в ньому можуть формуватися емпатія, турботливість, толерантність, виявлятися взаємодопомога, підтримка, створюватися оптимальні умови для морального, трудового, фізичного виховання); *стимулювальної* (сприяє формуванню морально ціннісних стимулів, регулює поведінку, взаємовідносини індивідів).

Слід мати на увазі, що, на думку В.О. Сухомлинського, виховний вплив колективу тим сильніший, чим дбайливіше він ставиться до внутрішнього світу особистості.

Слід зупинитися на різних варіантах розвитку взаємин між особистістю і колективом, які були узагальнені науковими дослідженнями, а саме:

- *конформізм* (особистість добровільно підкоряється вимогам колективу, який «поглинає» її, підпорядковує нормам і традиціям свого життя),

- *нонконформізм* (неприйняття особистістю цінностей колективу, відмова підкорятися його правилам),

- *гармонія* (особистість і колектив знаходяться в оптимальних взаєминах; особистість зовні підкоряється вимогам колективу, зберігаючи внутрішню незалежність).

Студентам буде запропоновано здійснити перспективну рефлексію і висловитися з приводу такого питання: яким мав би бути колектив академічної групи, аби в ньому було комфортно знаходитися, опановувати фах, і сприяв би, водночас, розвитку кожного члена.

Розгортаючи відповідь *на друге питання*, необхідно розглянути найбільш поширені класифікації колективів. Слід звернути увагу на склад первинного і загальношкільного, сімейного, виробничого, тимчасового видів колективів у кількісному і якісному відношеннях.

Треба мати на увазі, що в педагогіці розрізняють такі класифікації *колективів*:

1. *Первинний* (найменша за чисельністю складова частина загального колективу, яку частіше називають групою), *загальношкільний* (об'єднує всіх учнів загальноосвітнього навчально-виховного закладу та педагогічних працівників), *виробничий* (об'єднує професіоналів для розв'язання різних завдань у галузі науково-дослідної роботи, виробництва промислової та сільськогосподарської продукції, захисту держави, охорони порядку, лікування людей), *тимчасовий* (групує людей, які є членами постійних колективів і об'єднуються для виконання тимчасових завдань, задоволення своїх пізнавальних і соціальних інтересів), *сімейний* (об'єднує членів однієї родини).

2. *Одновіковий, різновіковий* (за віковим складом).

У школі діють такі типи колективів: навчальні – класний (первинний), загальношкільний, предметних гуртків; колективи художньої самодіяльності; товариства – спортивне, книголюбів та ін.; об'єднання за інтересами; тимчасові об'єднання для виконання певних видів роботи.

У процесі опрацювання видів колективів передбачено розглянути значення первинного колективу для розвитку

особистості. Для цього варто звернутися до педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського.

Також обов'язково слід зупинитися на характеристиці одновікового та різновікового колективів у зіставленні, зауважити, якому з цих видів надавали перевагу педагогіки-класики.

Класний колектив є одновіковим. Різновікові групи створюються в мікрорайонах, літніх оздоровчих таборах і т. ін. Кожен із цих видів колективів має свої переваги і недоліки. Так, перевагами одновікового є те, що його члени мають спільні інтереси, однакові психологічні особливості, одні виховні завдання; члени різновікового колективу мають змогу піклуватися один про одного, переймати позитивний виховний досвід. Аналогічно самотійно студенти мають визначити недоліки одновікового і багатовікового колективів.

Третє питання присвячене структурі колективу. Особливості його розвитку залежать від таких складових, як *актив, органи самоврядування, лідер*. Готуючись до заняття, слід звернути увагу на такі аспекти: а) яка роль активу, у який спосіб він формується, хто його члени; б) хто такий лідер, відмінність між офіційним лідером і неформальним, особливості розвитку колективу у випадку позитивної особистісної орієнтації лідера і негативної, особливості роботи класовода з лідером колективу; в) у який спосіб формуються органи самоврядування, яка їх роль у колективі.

У межах **четвертого питання** передбачено актуалізацію та обговорення педагогічної теорії, пов'язаної з розвитком колективу, зокрема стадіями формування та розвитку колективу (за А. Макаренком), традиціями та визначенням перспектив.

Розпочати слід із характеристики стадій розвитку колективу, в процесі чого належить зосередити увагу на таких аспектах: а) завдання вчителя на цьому етапі і його позиція відносно колективу, б) значення активу та органів

самоврядування, в) виховна роль колективу.

Так, колектив у своєму становленні і розвитку проходить чотири *стадії*, в яких по-різному виявляється сутність і способи педагогічного впливу на особистість школяра.

Перша стадія. Колектив ще несформований. Відбувається знайомство між його членами. Вчитель вивчає членів майбутнього колективу, виконує керівну роль (авторитарну), розподіляє обов'язки, дає доручення, ставить завдання перед колективом, сприяє знайомству його членів. Формується актив. Характерним є виникнення суперечностей між інтересами колективу і окремою особистістю. З метою зміцнення і самоутвердження, накопичення матеріалів і духовних ресурсів колектив використовує дисциплінарні вимоги, висунення колективних інтересів на перше місце, вище індивідуальних прагнень окремих дітей. Сутність педагогічної взаємодії – гальмування неправильної поведінки окремих школярів, розвиток у них уміння підпорядковувати свої прагнення і бажання інтересам колективу, узгоджувати з діями колективу.

Друга стадія. Змінюється функція педагогічної взаємодії з авторитарного керівництва на демократичний. Активісти підтримують керівника і беруть на себе частину його повноважень. Створюються органи самоврядування. В колективі триває процес вивчення один одного, пошуки товаришів і друзів. Оскільки ядро активу ще не має досвіду роботи, педагог висуває до учнів категоричні вимоги, спираючись на ядро активу, особливу увагу приділяє засвоєнню органами самоврядування своїх прав і обов'язків, методів роботи. На цій стадії розвитку вже доцільно застосовувати принцип «паралельної педагогічної дії». Згідно з ним кожен вихованець повинен підпадати під паралельний вплив педагогічно спрямованих сил: 1) педагога; 2) активу; 3) всього колективу.

Третя стадія. Колектив склався, більшість функцій

керівника переходить до органів самоврядування (керівник стає рівноправним членом колективу – «має один голос»). На третій стадії вимоги висуває колектив. Педагог працює з активом, допомагає йому здобути авторитет серед учнів, контролює його діяльність, прагнучи залучити до нього якнайбільше учнів з метою посилення виховних можливостей колективу.

Четверта стадія. Кожен член колективу перебуває на рівні самовиховання, ставлячи колективну вимогу сам до себе. Формуються умови для нових, складніших вимог, розширюються права та обов'язки активу, ускладнюються види діяльності колективу.

Дуже важливим є усвідомлення студентами практичної значущості урахування теорії стадійності розвитку колективу в процесі роботи з ним і можливих негативних наслідків її ігнорування.

З'ясовуючи зміст четвертого питання практичного заняття, студенти повинні усвідомити, що засобом реалізації розвитку колективу є (за А.С. Макаренком) *принцип системи перспективних ліній*: близької, середньої і далекої.

Близька перспектива висувається на будь-якій стадії розвитку колективу. За часом досягнення вона є найближчою і найдоступнішою для кожного вихованця, який сприймає її як «завтрашню радість» (змагальна гра, екскурсія, відвідування цирку).

Середня перспектива більш віддалена в часі, передбачає певну підготовку, виконання низки завдань, які потребують концентрації сил та волі. Середній перспективі може передувати кілька близьких.

Далека перспектива – найвіддаленіша в часі, найбільш значуща особистісно, її досягнення потребує тривалого часу й значних зусиль від кожного члену колективу (наприклад, колективні поїздки влітку на море).

Слід мати на увазі, що не менш важливими для розвитку колективу, його зміцнення і гармонізації

мікроклімату є *традиції*. Майбутні вчителі початкових класів повинні навести приклади можливих традицій шкільного колективу.

На підсумковому етапі обговорення третього питання рекомендується провести зі студентами академічної групи колективний рефлексивний тренінг з метою гармонізації мікроклімату і одночасного закріплення опрацьованого на занятті матеріалу.

Для цього доцільно спочатку запропонувати студентам визначити стадію розвитку колективу академічної групи. Це можна викладачеві зробити ефективніше, звернувшись до слухачів із проханням почергово висловити власну думку одним із запропонованих викладачем способів. Наприклад: «Ті, хто вважають, що колектив знаходиться на 1-й стадії – заплющьте очі; тепер підніміть праву руку ті, хто вважають що колектив знаходиться на 2-й стадії розвитку; ті, хто вважають, що на третій, – просигналізуйте піднятою лівою рукою; сигнал про четверту стадію – оплеск».

Після того, як викладач виявить загальну картину студентських думок, доцільним буде обґрунтування питання і об'єктивне визначення стадії.

Наступний крок – спільне визначення традицій колективу (наприклад, пам'ятних дат) і способів їх дотримання, а також перспективних ліній розвитку (робота в міні-групах і оголошення пропозицій).

Четверте питання носить аналітичний і, водночас, узагальнювальний характер. У процесі його обговорення необхідно систематизувати погляди видатних педагогів-класиків щодо колективу та його розвитку і презентувати їх у зіставленні.

У межах розгляду цього питання слід проектувати теорії колективу педагогів-класиків на сьогоднішній день, обговорити, які положення є актуальними в сучасних умовах, а які – слід переглянути. У зв'язку із цим студентам буде запропоновано дискусію з приводу таких питань:

а) чи повинен нести колективну відповідальність за вчинки окремої особистості;

б) чи доцільним є беззастережне підпорядкування інтересів особистості інтересам колективу;

в) чи є виправданим доведення особистості до морального знищення у разі конфлікту з колективом.

У процесі підготовки стане в нагоді наведена нижче інформація.

Внесок А.С. Макаренка в теорію колективу:

1. Центральною ідеєю педагогічної системи стала *ідея виховання у колективі та через колектив*. Розглядав повноцінний колектив як необхідну умову найбільш повного розвитку особистості.

2. Виділив основні ознаки колективу: спільна мета, спільна праця, спільна організація цієї праці; органічний зв'язок із іншими колективами; наявність органів координування і управління; відносини відповідальної залежності.

3. Розробив технологію формування колективу, яка охоплює *чотири стадії*.

4. Сформулював основний *закон життя колективу*: рух – форма «життя» («завтрашня радість»), зупинка – форма його «смерті».

5. Визначив *принципи розвитку колективу*: 1) відповідальної залежності; 2) гласності; 3) перспективних ліній; 4) паралельної педагогічної дії.

6. Вважав, що структура колективу повинна бути *багатоваріативною і динамічною*. У вирішенні цього питання він відштовхувався від ідеї, що чим багатогранніші відносини, в які вступають вихованці в колективі, тим інтенсивніше відбувається формування особистості кожного з них.

7. Важливою структурною ланкою загального колективу називав *первинний колектив*, саме який повинен перший представляти і захищати інтереси особистості,

реагувати на її вчинки і поведінку. До організації первинного колективу вчений ставив певні вимоги: повна керованість (вміщувати не більше 15 членів, щоб не виникали більш дрібніші об'єднання неформального характеру), соціальна нейтральність (за кількісним складом включати не менше, ніж 7 чоловік, щоб не перетворитися на групу друзів-приятелів), наступність поколінь і можливість нагромадження традицій (організація тісної взаємодії дітей різного віку).

8. Засобом згуртування учнівського колективу є й формування в ньому *традицій*. Особливо важливі так звані щоденні традиції – дотримання певних правил поведінки у повсякденному житті (наприклад, «у нашому класі не запізнюються», «у нашому класі допомагають один одному», режим дня, чергування в класі, випуск шкільної газети та ін.). Шкільні традиції виховують в учнів почуття обов'язку, честі, гордості за колектив, його успіхи в навчанні та праці.

9. Виробив методи роботи в колективі: *громадська думка, педагогічна вимога, вибух, «чиста скатертину», паралельна педагогічна дія.*

10. На згуртованості учнівського колективу позитивно позначаються *згуртованість у діяльності педагогів, єдність вимог до нього.* У згуртованому педагогічному колективі кожен педагог насамперед дбає про згуртованість загальношкільного колективу, відтак – про справи свого класу й лише потім – про власний успіх.

11. Питання про *стиль і тон колективу*. Стиль колективу складає систему колективних доручень і прийомів роботи, які здійснюються через встановлені колективні взаємовідносини. Форму, у якій реалізується стиль, А.С. Макаренко назвав тоном колективу. Він виділив характерні ознаки стилю і тону дитячого колективу:

1) *мажор* – постійна бадьорість, ніяких похмурих облич; готовність до корисних свідомих дій, заборона істеричності, криків, зойків; мажор є результатом

систематичної комплексної роботи;

2) *почуття власної гідності*, що випливає з уявлення про цінність свого колективу і виявляється в гордошах за нього, в опорі проникненню до колективу чужого, у стриманому і ввічливому ставленні вихованців до приїжджої незнайомої людини; вихованець ніколи не скаже поганого про свій колектив чужій людині;

3) *вміння орієнтуватися*, що полягає у здатності встановлювати залежно від обставин і оточуючих людей таку лінію поведінки, яка найбільше відповідає інтересам колективу;

4) *єдність колективу*, яка полягає у дружньому єднанні його членів на тлі загальної ділової вимогливості один до одного, коли кожний вихованець не відчуває відособленості і беззахисності у колективі;

5) *ідея захищеності*, що виявляється як у захисті колективом своїх членів від сторонніх, так і в готовності кожного вихованця не допустити приниження будь-якого члена колективу іншими його членами;

6) *здатність до гальмування*, яка проявляється в стриманості у рухах, словах, крикові, в умінні поступитися товаришеві в суперечках, у загальній ввічливості;

7) *активність* – постійна готовність до корисного ділового руху, а не до неупорядкованого бігу чи крику; для цього час упродовж дня повинен бути розподілений раціонально, адже така активність виховується лише в організованій діяльності.

Педагогічні погляди В.О. Сухомлинського на колектив:

1. Визначив такі *принципи* роботи шкільного колективу:

- організаційна єдність;
- керівна роль педагога;
- багатство відносин між учнями та педагогами, між учнями, всередині колективу педагогів;
- яскраво виражена громадянськість духовного життя

вихованців та вихователів;

- самодіяльність, творчість, ініціатива;
- постійне множення духовних багатств;
- гармонія високих, благородних інтересів, потреб і бажань;
- створення і дбайливе збереження традицій, передання їх від покоління до покоління як духовного надбання;
- інтелектуальне, естетичне багатство взаємовідносин між шкільним колективом та іншими колективами суспільства;
- емоційне багатство колективного життя;
- дисципліна і відповідальність особистості за свою працю та поведінку.

2. До шкільного колективу включав не лише учнів, а й педагогічний персонал.

3. Однією з найважливіших передумов формування виховного впливу колективу на особистість називав трудове життя.

5. Вважав, що не первинний колектив класу, а інші колективи відіграють вирішальну роль у всебічному розвитку особистості.

6. Найбільш життєздатними вважав колективи дітей одного віку.

7. Розробив методику, зорієнтовану на виховання внутрішніх (психологічних) регуляторів поведінки: совісті, емпатії, почуття власної гідності.

П'яте питання покликане зосередити увагу студентів на проблематиці становлення колективу школярів саме молодшого шкільного віку та особливостях педагогічного керівництва ним.

Слід пам'ятати, що основними напрямками педагогічного керівництва учнівським колективом є а) постійне вивчення його розвитку, аналіз у динаміці; б) моделювання діяльності колективу з урахуванням його стану з метою оптимізації розвитку і позитивного впливу на

особистість, яка є членом колективу.

Майбутній класовод повинен уміти вивчати колектив, аналізувати отримані дані, зіставляти їх і робити висновки про розвиток колективу вихованців у динаміці. Важливо вивчати становище кожної дитини в системі колективних відносин, щоб забезпечити її сприятливе положення в колективі, формувати її високі ціннісні орієнтації. Тому студентам необхідно продемонструвати володіння соціометричними методиками вивчення колективу і особистості в ньому, опрацьованими у процесі підготовки до заняття.

Студенти повинні знати й особливості роботи класовода з колективом молодших школярів, а саме: у який спосіб сприяти налагодженню стосунків між вихованцями на першій стадії розвитку колективу; які чинники впливають на формування стосунків між дітьми; як урахувати вікові особливості міжособистісного спілкування дітей, а також їх індивідуальні психологічні особливості; як працювати з активом і лідером.

На занятті передбачено також роботу в парах (або мікрогрупах). Використовуючи знання про вікові психологічні особливості дітей і наукові дані щодо особливостей колективу молодших школярів, студенти повинні продумати систему рекомендацій, адресованих молодому педагогу, стосовно формування колективу дітей зазначеної вікової категорії.

Слід мати на увазі, що показниками високого рівня розвитку дитячого колективу є: мобільність у виконанні колективних справ і доручень, прагнення до вирішення складніших завдань, активна участь кожного в їх розв'язанні; товариські взаємини, уважність один до одного, готовність допомогти слабшому, поважання гідності однокласників, здатність до порозуміння без сварок і образ; бажання дітей бути разом, задоволення від спілкування, життєрадісність, бадьорість, зібраність, почуття гумору, вміння вирішувати конфліктні ситуації,

готовність долати труднощі, виконувати відповідальні доручення; відповідальність за колективну справу; самостійне висунення суспільно значущих цілей і досягнення їх на основі самоврядування.

До практичного заняття № 9 самостійно виконати завдання: 1, 2, 3.

До практичного заняття № 10 самостійно виконати завдання: 5-7.

Література:

Основна:

Зайченко І.В. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / І.В. Зайченко – К. : Освіта України, 2006. – С. 345-358.

Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навчальний посібник. – [2-ге вид., допов. і переробл.]. – К. : Вища школа, 2005. – С. 52-70.

Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів : теорія і технологія / О.В. Матвієнко. – К. : ВД «Стилос», 2006. – С. 150-173.

Мойсеюк Н.Є. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н.Є. Мойсеюк. – [5-е вид., доповнене і переробл.] – К. : [б. и.], 2007. – С. 476-486.

Омеляненко В.Л. Теорія та методика виховання : навчально-методичний посібник / В.Л. Омеляненко, А.І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2008. – С. 249-288.

Подласый И.П. Педагогика (новый курс) : в 2 кн. / И.П. Подласый. – М. : Владос, 2001. – Книга 2. Процесс воспитания. – С. 7-16. – С. 63-82.

Сухомлинський В.А. Разговор с молодым директором школы / В.О. Сухомлинський // Избранные педагогические сочинения в 3 т. / В.О. Сухомлинський. – М. : Педагогика, 1982. – Т.3. – С. 5-204.

Фіцула М.М. Педагогіка : навчальний посібник / М.М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2009. – С. 372-393.

Ярошук Л. Г. Методика виховної роботи : навчально-методичний комплекс / Л. Г. Ярошук ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України. – К. : Слово, 2012. – С. 91-97, 100-110.

Допоміжна:

Коваленко С. КТС в початковій школі / С. Коваленко. – К. : Шкільний світ, Видавництво Л.Галіцина, 2006. – 128 с.

Макаренко А.С. Педагогическая поэма / А.С. Макаренко. – М. :

Правда, 1988. – 620 с.

Практична педагогіка виховання : посібник з теорії та методики виховання / [упоряд. Г. І. Іванюк ; ред. М. Ю. Красовицький]. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2000. – 218 с.

Теорія і практика формування дитячого колективу / уклад. О. В. Кулаченко, І. В. Молодушкіна. – Х. : Вид. група «Основа», 2012. – 144 с. – (Серія «ДНЗ + школа»).

Фридман Л.М. Изучение личности ученика и ученических коллективов : книга для учителя / Л. М. Фридман, Т. А. Пушкина, И. Я. Каплунович. – М. : Просвещение, 1998. – С. 172-176.

Контрольні питання:

1. Визначте сутність поняття «колектив». Назвіть ознаки колективу.
2. Розкрийте функції колективу.
3. Розкрийте умову, за якої, за В.О. Сухомлинським, колектив сприятиме розвитку кожної особистості.
4. Зазначте поняття «актив колективу» і «органи самоврядування».
5. Запропонуйте способи регулювання ситуації класоводом у випадку, коли неформальний лідер має негативну соціальну спрямованість.
6. Розкрийте основні варіанти стосунків між колективом і особистістю.
7. Зіставте одно- і різновіковий дитячі колективи з точки зору можливості виховного впливу, назвіть переваги і недоліки кожного виду. Озвучте думки педагогів-класиків щодо цього.
8. Розкрийте значення первинного колективу.
9. Прокоментуйте, що слід взяти до уваги педагогам-практикам з огляду на думку класиків про те, що немає окремо колективу педагогів і учнів, а є єдиний шкільний колектив.
10. Простежте роль педагога на кожній стадії розвитку колективу.
11. Зазначте, які засоби і методи використовував А.С. Макаренко в роботі з колективом.

12. Вкажіть, які принципи висував В.О. Сухомлинський до організації роботи з дитячим колективом.

13. Визначте, на якій із стадій розвитку колектив стає суб'єктом процесу виховання.

14. Зіставте педагогічну спадщину А.С. Макаренка і В.О. Сухомлинського з теорії колективу.

15. Розкрийте вікові психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку, які повинен мати на увазі педагог, формуючи учнівський колектив.

16. Назвіть показники високого рівня розвитку колективу молодших школярів.

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Ознайомтеся з інформацією, наведеною в уривку з педагогічної статті А.С. Макаренка «Деякі висновки з мого педагогічного досвіду»⁷³. Дайте відповіді на питання за її змістом:

1) Які характеристики повинен мати колектив педагогів, на думку А.С. Макаренка?

2) У чому, на думку видатного педагога, полягає небезпека прагнення вчителя заслужити любов вихованців?

Макаренко А.С.

ДЕЯКІ ВИСНОВКИ З МОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСВІДУ (уривок)

...Жоден вихователь не має права діяти сам-один, на свій власний ризик і на свою власну відповідальність. Повинен бути колектив вихователів, і там, де вихователі не

---

⁷³ Макаренко А.С. Твори : в 7 т. / А.С. Макаренко. – К. : Радянська школа, 1954. – Т.5. – С.269 – 284.

об'єднані в колектив і колектив не має єдиного плану роботи, єдиного тону, єдиного точного підходу до дитини, там не може бути ніякого виховного процесу. Тому краще мати 5 слабких вихователів, об'єднаних у колектив, запалених однією думкою, одним принципом, одним стилем, які працюють єдино, ніж 10 хороших вихователів, який працюють кожен по-своєму, хто як хоче.

Тут може бути дуже багато всіляких перекручень. Ви, напевне, знаєте таке явище, як явище улюбленого учителя. Я учитель в школі, і я уявляю, що я улюблений учитель, а всі мої колеги – не улюблені. Непомітно для себе, я веду певну лінію. Мене люблять, я стараюсь заслужити любов, я намагаюся сподобатися вихованцям. <...> Це кокетування, ця гонитва за любов'ю, ці вихвалання любов'ю завдають великої шкоди вихователеві і вихованню. <...>

Нехай любов прийде непомітно, без ваших зусиль. Але коли людина бачить мету в любові, то це тільки шкодить. <...> Якщо вихователь не домагається любові вихованців, то він може бути вимогливим і справедливим і щодо вихованців, і щодо самого себе.

Такий колектив вихователів, об'єднаний спільною думкою, переконанням, допомогою один одному, вільний від заздрощів одного до одного, вільний від індивідуальної і особистої гонитві за любов'ю вихованців, – тільки такий колектив здатен виховувати дітей.

2. Замисліться над такими дискусійними питаннями:

1) чи повинен колектив нести відповідальність за вчинки окремої особистості;

2) чи є доцільним беззастережне підпорядкування інтересів особистості інтересам колективу.

Доберіть наукові аргументи та факти з життя шкільного колективу для обґрунтування власної думки.

3. Ознайомтеся із запропонованими педагогічними

ситуаціями⁷⁴. Визначте, на якій стадії розвитку перебуває колектив школярів. Обґрунтуйте думку.

1) Класний керівник Галина Степанівна на зборах сказала учням:

– Сьогодні, діти, ми маємо обрати керівний склад нашого колективу. Розпочався навчальний рік і треба жити по-новому. У нас є хороші учні – активісти, відмінники. Ось Галя Т. Оберемо її старостою класу. Володю А. – фізоргом. Нашу акуратистку Олю С. – керівником «санітарної трійки». Я запишу їхні прізвища на дошці і будемо голосувати.

– Галина Степанівна дбайливо записала свої кандидатури на дошці. Клас мовчав. Раптом Сашко Н. різко підняв руку:

– Можна мені сказати? Давайте запропонуємо свої кандидатури. Ми хочемо по-справжньому, Галино Степанівно. Он і депутатів обирають демократично.

– Як це «по-справжньому»? А те, що я запропонувала, це, по-твоєму, на сміх? – учителька з осудом подивилася на Сашу Н., – ось за цих учнів проголосуємо і буде демократично.

– Ні, Галино Степанівно, – не вгамовувався Сашко. Ми вже обговорювали кандидатури до наших керівних органів і хотіли б запропонувати...

– Кого запропонувати? – уже різко запитала вчителька.

– Ігоря М., наприклад. Він буде хорошим старостою, його всі поважають. Надя Ш. була б добрим редактором нашої газети...

– Ще чого, – уже нервувала Галина Степанівна, – адже Ігор – не відмінник, вчиться лише на дев'ятки, а ти

---

⁷⁴ Ситуації друкуються за виданням: Омеляненко В.Л. Педагогіка : завдання і ситуації : практикум / В.Л. Омеляненко, А.І. Кузьмінський, Л.П. Вовк. – К. : Знання-Прес, 2006. – 423 с.

його – старостою.

Сашко почервонів, ще щось сказав. Його збиралися підтримати ще кілька учнів, але не наважувалися сердити Галину Степанівну.

– Отже, будемо, діти, голосувати за кандидатури, прізвища, яких я написала на дошці, – приступила до справи Галина Степанівна.

– Хто – «за»?

Більшість підняли руки за обрання Галі Т. старостою.

– Хто – «проти»? Нікого. «А ти, Сашко, і ще шестеро з твоєї компанії – ви за кого?»

– Ми не голосуємо, – несміливо відповів Сашко.

Так проходило голосування, яке запропонувала класний керівник.

2) На порядок денний класних зборів було винесене питання: «Оцінка поведінки членів колективу за семестр». Класний керівник Сергій Іванович працював із цим класом уже 4 роки. Збори класу вела староста Ніна. Сергій Іванович сидів за задньою партою і щось переглядав у класному журналі.

Обговорення оцінки за поведінку розпочали з Олега, який перший був у списку. Справа була суперечливою. Однокласники ретельно обговорювали поведінку свого товариша, пригадували різні випадки порушення дисципліни: дещо нахабна поведінка під час двох екскурсій. Ухвалили пропозицію поставити оцінку за поведінку «задовільно», дехто висловлював думку поставити Олегу незадовільну оцінку, вимагав від нього пояснень.

Староста оголосила пропозицію на голосування. Більшістю голосів прийняли рішення поставити Олегу задовільну оцінку.

Таким чином обговорювали оцінки й інших учнів класу. Наприкінці обговорення оцінки Тані до класу зайшов директор. Його увагу привернув, очевидно, гамір, що

доносився в коридорі. Сергій Іванович запросив директора до себе за парту, щось тихо сказав йому. Упродовж 2-х годин були обговорені оцінки всіх учнів класу.

Староста закрила збори. Учні виходили з класу, продовжуючи сперечатися стосовно деяких аспектів оцінок.

– Ніно, – звернувся Сергій Іванович до старости, – оформіть протокол зборів і дасте мені протокол з оцінками за поведінку. Коли всі учні вийшли з класу, директор звернувся до класного керівника:

– Що це Ви, Сергію Івановичу, комедію розводите? З якого це часу учні виставляють оцінку за поведінку один одному? Ви далеко зайдете з такою грою. Це питання принципове і я поставлю його обговорення на педраді.

– Я також буду відстоювати свою позицію, бо вона ґрунтується на наукових засадах розвитку колективу, – не погоджувався з директором класний керівник.

3) Ситуація з педагогічного досвіду А.С. Макаренка: «...Хлопчик образив дівчинку. Я про це довідався. Чи треба про це говорити? Для мене важливо, щоб і без розмови він зрозумів, у чому справа. Я йому пишу записочку і передаю в конверті.

Треба сказати, що в мене були такі «зв'язківці». <...> Вони завжди знають, де мене можна знайти. Звичайно, такий зв'язківець, гарненький хлопчик, має велике значення. Я передаю йому конверт. У конверті написано: «Товаришу Євстигнєєв! Прошу тебе зайти сьогодні об 11 год. вечора».

Мій зв'язківець прекрасно знає, про що написано в записці, що трапилось, чому я його кличу та ін. Усе докладно знає, але не показує цього. Я йому кажу: «Віддай записку». І більше нічого не кажу. Я знаю, як це робиться. Він прийде до їдальні:

– Вам лист.

– Що таке?

– Вас Антон Семенович кличе.

– Чого?

– Я зараз тобі поясню: а пам'ятаєш, як ти вчора образив таку-то?

А о 10. 30 цей зв'язківець прийде:

– Ти готовий? Тебе чекають.

Іноді цей Євстигнєєв не витримає і зайде до мене не об одинадцятій вечора, а о 15.00 дня:

– Антоне Семенович, ви мене кликали?

– Ні, не тепер. А об одинадцятій.

Він іде в загін. А там уже запитують:

– Що таке? Спокутувати?

– Спокутувати.

– А що саме?

І до одинадцятої вечора його в загоні «розроблять під горіх». Об одинадцятій він приходиться до мене блідий, схвилюваний усім сьогоднішнім днем. Я його запитую:

– Ти зрозумів?

– Зрозумів.

– Іди.

І більше нічого не треба.

4. *Інтроспективна рефлексія.* Визначте стадію розвитку свого студентського колективу (академічної групи) на момент опрацювання теми, перспективні лінії роботи для нього, запропонуйте і запровадьте традиції.

5. Опрацюйте науково-педагогічну інформацію про позитивні і негативні прояви суперництва в дитячому колективі за підручником І.Д. Беха «Виховання особистості»⁷⁵. Сформулюйте на основі змісту прочитаного рекомендації для класовода.

6. Прочитайте «Педагогічну поему» А.С. Макаренка.

---

⁷⁵ Бех І.Д. Виховання особистості : підручник для студентів вищих навчальних закладів / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – С. 640-646.

Підготуйте виступ на тему: «Педагогічний досвід роботи з колективом А.С Макаренка, який би я хотів долучити до своєї «педагогічної скарбнички» (оформити письмово).

7. Запропонуйте перелік (7-10) колективних творчих справ для дітей першого і четвертого класів.

8. Ознайомтеся з досвідом виховної роботи з колективом шестирічних першокласників у період адаптації до шкільного навчання Ш.О. Амонашвілі, описаний педагогом у книзі «Здрастуйте, діти»⁷⁶; дослідіть методи і прийоми, форми роботи, які він використовував.

9. У процесі проходження педагогічної практики підготуйте характеристику колективу молодших школярів. Скористайтеся запропонованою нижче програмою вивчення шкільного первинного колективу.

ПРОГРАМА ВИВЧЕННЯ КЛАСНОГО КОЛЕКТИВУ І СКЛАДАННЯ ЙОГО ХАРАКТЕРИСТИКИ

Загальна характеристика: віковий і статевий склад учнів; пізнавальний рівень, працездатність та успішність учнів.

Рівень розвитку колективу: стадія розвитку дитячого колективу; характерні ознаки розвитку колективу; особливості розвитку активу (ініціативність, самостійність, наполегливість, вимогливість, організаторські здібності), його роль у формуванні та зміцненні колективу, наявність (відсутність у класі неофіційного активу, його стосунки з офіційним); діяльність органів самоврядування; напрями і стилі взаємин активу, органів самоврядування та

---

⁷⁶ Амонашвили Ш.А. Здравствуйте дети : пособие для учителя / Ш.А. Амонашвили. / Предисл. А. В. Петровского. – М. : Просвещение, 1983. – 208 с. – Режим доступу до електронного джерела : <http://pedagogic.ru/books/item/f00/s00/z0000018/index.shtml>.

вихованців між собою; лідери в колективі; їхній вплив на життєдіяльність вихованців; вплив перспективних ліній, традицій на розвиток колективу; напрями і форми зв'язків класного колективу із загальношкільним.

Стан згуртованості та організованості класу. Вміння розподіляти обов'язки та роботу. Вміння підкорятися розпорядженням уповноважених осіб. Критика і самокритика в колективі. Стан дисципліни в класі.

Наявність малих груп, ступінь їх зацікавленості загальними справами колективу. Характер і спрямованість товаришування і дружби. Взаємини між хлопчиками і дівчатами.

Рівень морально-духовного розвитку колективу: моральні переконання та ідеали учнів, рівень володіння загальнолюдськими цінностями; особливості вияву почуттів членів колективу; рівень захищеності особистості; сформованість умінь і навичок у поведінці.

Успішність учнів класу в навчанні. Ставлення учнів класу до окремих учителів і предметів, взаємодопомога в навчанні (її характер: списування, додаткові заняття, шпаргалки, підказки). Невстигаючі учні, причини їх неуспішності. Дисципліна на уроках.

Громадська робота класу. Інтерес класу до загальношкільного життя і участь у ньому. Місце суспільно корисної праці в житті колективу. Громадські обов'язки учнів.

Рівень фізичного розвитку колективу: стан здоров'я учнів; ставлення дітей до фізичної культури та спорту; потреби у фізичному розвитку.

Рівень трудового виховання: ставлення учнів до праці; сформованість умінь і навичок у сфері трудової підготовленості; професійна спрямованість учнів.

Рівень естетичного виховання: сформованість почуттів прекрасного, смаків; інтереси учнів до певних видів мистецтва; потреби учнів у сфері естетичного розвитку.

Рекомендації щодо подальшого формування класного

колективу; створення сприятливих умов для розвитку особистості в колективі, накреслення перспективних ліній, створення конкретних традицій, колективних справ.

11. Доберіть методики вивчення мікроклімату в колективі молодших школярів, використовуючи джерела, рекомендовані до заняття.

Тема 11: ЗМІСТ І ОРГАНІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ КЛАСОВОДА З БАТЬКАМИ ВИХОВАНЦІВ

Мета: Ознайомитися з функціями сім'ї, сучасними проблемами сімейного виховання; дізнатися про помилки сімейного виховання та шляхи їх профілактики, способи організації спільної виховної роботи з батьками молодших школярів.

Питання, винесені на обговорення:

План

1. Законодавство України про сім'ю. Функції сім'ї.
2. Виховання в сім'ї як першооснова розвитку дитини. Методи та засоби сімейного виховання.
3. Сучасні проблеми сімейного виховання.
4. Відображення проблем сімейного виховання в педагогічній спадщині А.С. Макаренка.
5. Погляди В.О. Сухомлинського на сімейне виховання.
6. Завдання взаємодії між педагогом і батьками з питання виховання учнів.
7. Форми роботи педагога з батьками вихованців.
8. Профілактика негативної поведінки дітей у сім'ї.

Педагогічні поняття з теми: сім'я, авторитет –

фальшивий, істинний; види авторитетів – придушення, відстані, чванства, педантизму, резонерства, любові, підкупу, доброти, дружби; любов-замилування, деспотична любов, любов-відкуп, педагогічна занедбаність.

Методичні рекомендації:

Опрацюванню теми рекомендується присвятити 2 практичні заняття. На першому передбачено розгляд питань 1-5, на другому – 6-8.

Розпочати опрацювання теми (*перше питання*) слід із пояснення поняття «сім'я» та огляду юридичних положень, у яких визначено основи сімейного кодексу. Зокрема особливе значення для регулювання сімейних відносин мають норми, що викладені в другому розділі *Конституції України* (основні принципи сімейного законодавства закріплено у ст. ст. 51, 52), *Загальній декларації прав людини* (1948) (ст. 16), *Європейській Конвенції захисту прав та основних свобод людини* (1950); *Конвенції про права дитини* (1989); *Законах України: «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»* (1992), «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (1993); *Указах Президента України; Постановах Кабінету Міністрів України; Сімейному Кодексі України* (прийнятий 10.01.2002 р., набрав чинності з 1.01.2004 р.).

Слід зазначити, що сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Студенти повинні охарактеризувати *функції сучасної сім'ї*, а саме:

- *економічну або корпоративну* (забезпечує статус сім'ї як повноправної виробничо-господарської одиниці, полягає у спільному веденні господарства);
- *репродуктивну* (забезпечує відтворення й продовження людського роду);
- *виховну* (полягає у переданні дітям дорослими членами сім'ї соціального досвіду);
- *рекреативну* (забезпечує взаємну підтримку членів

родини з метою збереження їх здоров'я, життєвого тону; дотримання режиму праці і відпочинку, захист сім'ї і кожного з її членів від зовнішніх стресів, негативних впливів);

- *комунікативну* (задовольняє потребу членів сім'ї у спілкуванні, від якого залежить моральне і психічне здоров'я людини, її емоційна культура),

- *регулятивну* (забезпечує систему регулювання взаємовідносин між членами сім'ї).

Основну увагу слід сконцентрувати на реалізації сім'єю виховної функції.

У межах **другого питання** передбачено розглянути сім'ю як мікроколектив, її виховний потенціал як «суспільства в мініатурі» (за А. Адлером): з ранніх років у сім'ї – першому мікросоціальному середовищі – дитина спостерігає моделі відносин між батьками, способи вирішення конфліктів, приклади взаєморозуміння і прощення, має змогу виявити толерантність, поступитися, піти на компроміс, виявити піклування про інших членів сім'ї, саме в сім'ї визначаються соціальний статус дитини, її права й обов'язки, відбувається становлення світогляду і первинних ціннісних орієнтацій.

Далі слід розкрити емоційний аспект сімейного виховання, в чому і полягає одна із особливостей сімейного виховання. У зв'язку з цим В.О. Сухомлинський називав сім'ю «першим джерелом, з якого починається велика ріка почуттів і переконань». Необхідно наголосити на тому, що позитивні емоційні почуття, отримані від батьків, закладають в дитині здатність любити, чуйність, довіру до світу, впевненість у собі. Слід мати на увазі також, що модель батьківської сім'ї – її уклад, взаємовідносини між членами, як правило, переноситься особистістю на власну сім'ю, яку вона створює в майбутньому.

Студенти повинні розкрити змістові напрями виховання в родині – фізичне, інтелектуальне, моральне, трудове, художньо-естетичне, екологічне,

статеве.

Після цього необхідно зупинитися на методах, прийомах, засобах сімейного виховання – способах цілеспрямованого педагогічного впливу батьків на свідомість і поведінку дітей (рекомендується зробити це у зіставленні з вихованням поза сім'єю). Вибір батьками методів виховання залежить від педагогічної культури родини, уявлень про цінності, розуміння мети виховання, стилю взаємин у сім'ї та ін.

Студентам запропоновано здійснити ретроспективну рефлексію: пригадати методи виховання, які були застосовані батьками в їхніх сім'ях, проаналізувати, які наслідки вони мали.

Наступним аспектом розгляду питання є помилки виховання, викликані мотивацією батьків, пов'язаними з їх невиправданими надіями або егоїстичними потребами.

Завершити обговорення питання пропонується розглядом особливостей виховання в таких сім'ях: а) де виховується одна дитина в родині; б) багатодітній; в) в неповній родині. Звернути увагу на тенденції формування особистості дитини в кожному із зазначених випадків; оптимальній позиції батьків в плані ставлення до неї. У процесі обговорення питання варто звернутися до важливості забезпечення «гармонійного мікроклімату» в родині.

Третє питання присвячено обговоренню проблем сімейного виховання в сучасних умовах в Україні. Готуючись до цього питання, студентам слід переглянути відеоролики соціального характеру, демографічні дані про народжуваність-смертність, шлюбність-розлучення в Україні, інформацію про вплив засобів мас-медіа на свідомість підростаючого покоління, зокрема тих, що спричиняють негативні наслідки, діючи на репродуктивну функцію, шкідливі звички молоді, які ілюструють проблеми інституту сім'ї в Україні та родинного виховання. На основі їх перегляду буде запропоновано сформулювати

першопричини-наслідки основних проблем, взаємозв'язок чинників, які їх зумовлюють; запропонувати можливі шляхи вирішення проблем сімейного виховання.

Слід також зупинитися на явищі педагогічної занедбаності дітей у неблагополучних сім'ях (з посиленою конфліктністю, жорстоким поведженням з дітьми, проявами байдужості батьків до дітей та ін.), її наслідками.

У межах обговорення **четвертого і п'ятого питань** передбачено огляд педагогічної спадщини педагогів-класиків з сімейного виховання. Рекомендується торкнутися поглядів педагогів на такі його аспекти: принципи виховання в сім'ї, значення праці, оптимальна кількість дітей у родині та ін. Необхідно зупинитися на видах «фальшивого» та «істинного авторитету» (за А.С. Макаренком) та видах «любові» (за В. О. Сухомлинським).

Слід мати на увазі, що А.С. Макаренко виокремлював два види авторитету: *істинний і фальшивий*, кожен з їх різновидів слід охарактеризувати на занятті детально.

До *істинного* авторитету педагог відносив такі його види: любові до дітей, знання, допомоги, вимогливості, правди, поваги.

До *фальшивого* – такі: придушення, відстані, чванства, педантизму, резонерства, любові, підкупу, доброти, дружби.

В.О. Сухомлинський, розглядаючи проблеми виховання в сім'ї, умовно виділяв 3 види батьківської фальшивої любові: деспотичну, любов-замилування, любов-відкуп.

На занятті необхідно розглянути кожен із них, спрогнозувати негативні наслідки формування особистості дитини. Доцільним є наведення рекомендацій В.О. Сухомлинського щодо створення в сім'ї здорового мікроклімату.

Обговорення **шостого питання** слід сконцентрувати на таких аспектах: значення спілкування педагога з

родиною учнів; принципи спілкування з батьками; прийоми встановлення емоційного контакту з ними.

Студенти повинні усвідомлювати, що робота педагога з батьками учнів, налагодження контакту з сім'єю – один із важливих аспектів педагогічної діяльності, оскільки родина і школа – основні чинники, які впливають на виховання дітей, а отже, між ними має бути взаємозв'язок і наступність. Крім того, ставлення батьків до навчання дітей, їхня участь в організації цього процесу зумовлюють ставлення учнів до нього, що суттєво впливає на навчальні успіхи.

Слід пам'ятати, що виховання батьків повинно здійснюватися на засадах гуманізму і демократизму, які передбачають тактовність і ввічливість у спілкуванні з ними, щире прагнення допомогти у вихованні дитини, віру у виховні можливості сім'ї.

Метою роботи педагога з батьками учнів є спільна організаційна робота та педагогічний всеобуч батьків, підвищення їх педагогічної культури.

Методи вивчення сім'ї: спостереження, бесіда, тестування, анкетування, діагностика, ділові ігри, аналіз дитячих малюнків про сім'ю, аналіз дитячих творів дітей про сім'ю.

Створенню позитивного емоційного тла спілкування, який суттєво сприяє досягненню мети бесіди, сприяють такі чинники: посмішка; звернення по імені та по-батькові; світла, привітна тональність голосу; відсутність факторів відчуження (схрещені на грудях руки; зайві предмети між учасниками спілкування, наприклад, сумка); паритетне спілкування (рівноправне, на одному рівні); вживання в розмові займенника «ми» (а не «я», «ви»), «наша дитина» (а не «ваша»): «ми з вами разом зможемо все вирішити...», «наша дитина...».

Психологічний контакт із батьками виникає відразу, як тільки вчитель виявляє розуміння дитини, симпатію до неї, захоплення нею, бачить позитивні та негативні риси.

Батьки, відчувши доброзичливість педагога, охочіше спілкуються з ним, налаштовуються на співпрацю.

У процесі бесіди з батьками слід мати на увазі нижченаведену інформацію.

1. Учень – дитина своїх батьків, які її люблять, і тому, як правило, виступають адвокатами своєї дитини. Вони не завжди здатні бути об'єктивними в оцінці її вчинків. Слід рахуватися з цим їхнім природним правом і ставитися з розумінням до можливої негативної реакції на Вашу інформацію про дитину (навіть, якщо вона є об'єктивною).

2. Припускайте, що батьки можуть знати дитину ліпше, ніж Ви, тому будьте обережні із власними завчасними висновками, оцінками і порадами.

3. Обговорюйте не особистість дитини («він у вас неуважний», «ваша дитина груба, нечесна» і т.п.), а її конкретний вчинок («вчинив негарно, не дуже шляхетно»; «його поведінка в цій ситуації не є гідною його»).

4. У процесі бесіди не варто намагатися відразу подати негативну інформацію про дитину, завжди починайте зустріч із позитивної інформації про неї. Якщо треба повідомити про негативні факти, явища, поведінку дитини, робіть це не в категоричній формі, а використовуйте вирази типу: «На жаль, трапилося прикрість...», «Мені необхідно з вами порадитися...» та ін. Орієнтуйте батьків на успіх у подоланні труднощів виховання дитини.

5. Завжди дякуйте батькам за надану допомогу, поради, пропозиції.

6. Пам'ятайте, що батьків до школи не «викликають», а «запрошують», тому записи у щоденнику учня мають бути конкретними (замість поширеного запису «Вас викликано до школи...» краще використати такий запис: «Шановні батьки! У зручний для вас час прошу зустрітися у школі. Виникли питання, які необхідно обговорити разом»).

Слід взяти до уваги, що існують і певні етичні табу

(заборони). Так, неприпустимо: обговорювати особистісні якості батьків із колегами; давати негативні оцінки діям батьків у присутності їхніх або чужих дітей; обговорювати з батьками дітей інших дітей та їхніх батьків; 169говорити з батьками в повчальному тоні, вивищуватися над ними; підвищувати тон голосу в розмові з батьками (вони мають право на вияв емоцій, педагог – ні); лякати дитину (особливо публічно) приходом батьків до школи.

У процесі спілкування з батьками необхідно виявляти загальну культуру спілкування, бути ввічливими, стриманими, тактовними. Для того, щоб бесіда з батьками була 169ефективною, треба розташувати їх до неї, викликати відчуття довіри. Батьки повинні відчувати небайдужість педагога до дитини.

Форма роботи педагога з батьками присвячене **сьоме питання заняття**. Особливої уваги потребують методичні аспекти проведення батьківських зборів. Студенти мають навчатися мотивувати батьків до співпраці, наводити переконливі аргументи до взаємної гармонійної роботи з виховання дитини вдома і в школі, вміти організувати роботу з колективом батьків.

Тому студенти повинні знати, що в педагогіці умовно розрізняють *колективні, масові та індивідуальні* форми роботи.

До колективних та масових форм роботи відносять батьківські збори, дні відкритих дверей, спільне дозвілля (культпоходи, свята і розваги, екскурсії), майстер-класи, колективні творчі справи, круглі столи, дискусії, ділові ігри, тренінги, анкетування, конференції, диспути, дискусії, перегляд фільмів на педагогічні теми, відкриті уроки, клуби для батьків, консультпункти, семінари-практикуми, оформлення куточків для батьків, підготовка тематичних папок з конкретної проблеми для батьків.

Окремо слід зупинитися на нетрадиційних формах проведення батьківських зборів: *спільно спланованих* (класний керівник передає батькам документи, розробки,

інші необхідні матеріали, а вони оцінюють, вносять корективи, пропозиції); зборах у присутності учнів; у формі презентації сімей, їх традицій і поглядів на виховання; у поході біля багаття; рольовій грі, тренінгу; зборах за участю дослідницьких груп; зборах татусів тощо.

До *індивідуальних* відносяться такі форми: відвідання сімей учнів удома, бесіди з батьками учнів та їх консультивання, листування, розміщення інформації про роботу школи, заходи в класах, успішність учнів на інтернет-сторінці.

З метою набуття компетенцій у проведенні батьківських зборів, студентам буде запропоновано групову роботу з розробки їх плану на самостійно обрану актуальну тему з подальшою презентацією творчого продукту перед загалом академічної групи.

Восьме питання присвячене роботі з батьками в напрямі превентивної виховної діяльності. Студентам буде запропоновано провести підготовлені заздалегідь фрагменти виховних заходів для батьків, які міститимуть поради педагога Р. Дрейкурса щодо профілактики негативної поведінки дітей.

До практичного заняття № 11 самостійно виконати завдання: 1, 3, 5, 6, 7.

До практичного заняття № 12 самостійно виконати завдання: 8-11.

Література:

Основна:

Концепція сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» на 2012-2021 роки. /Ухвала Вченої ради Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (протокол № 9 від 14.11.2012).

Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навчальний посібник / О. Вишневський. – К. : Знання, 2008. – С. 308-337.

Дрейкурс Р. Манифест щастливого дeтства / Р. Дрейкурс, В. Золц. – Екатеринбург, 2015. – 294 с.

Зайченко І.В. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / І.В. Зайченко. – К. : Освіта України, 2006. – С. 365-381.

Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навчальний посібник / С. Г. Карпенчук. – К. : Вища школа, 2005. – С. 268-274.

Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів : теорія і технологія / О.В. Матвієнко. – К. : ВД «Стилос», 2006. – С. 348-408.

Мойсеюк Н.Є. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н.Є. Мойсеюк. – [5-е вид., доповнене і переробл.] – К. : [б. и.], 2007. – С. 523-536.

Подласый І.П. Педагогіка (новый курс) : в 2 кн. / І.П. Подласый. – М. : Владос, 2001. – Книга 2. Процесс воспитания. – С. 7-16. – С. 189-254.

Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти : посібник для вчителів і методистів початкового навчання / О. Я. Савченко. – [3-тє вид., без змін]. – К. : Богданова А.М., 2009. – С. 89-100.

Ярошук Л. Г. Методика виховної роботи : навчально-методичний комплекс / Л. Г. Ярошук ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України. – К. : Слово, 2012. – С. 129-152.

Допоміжна:

Корнієнко С.М. Родинні виховні заходи у початкових класах : навчально-методичний посібник / С.М. Корнієнко. – Тернопіль : Підручники і посібники, 1997. – 80 с.

Корнієнко С. М. Батьківські збори у початкових класах : навчально-методичний посібник / С.М. Корнієнко, Я.П. Кодлюк. – Тернопіль : Підручники і посібники, 1995. – 64 с.

Макаренко А.С. Книга для батьків / А.С. Макаренко. – К. : Радянська школа, 1972. – 332 с.

Макаренко А.С. Семья и воспитание детей : учебное пособие / А.С.Макаренко. – М. : Педагогіка, 1984. – 200 с.

Макаренко А.С. Лекции о воспитании детей : общие условия семейного воспитания : учебное пособие / А.С.Макаренко. – М. : Знание 1984. – 400 с.

Оржеховська В.М. Взаємодія навчального закладу і сім'ї : стратегії, технології, моделі : навчальний практико-зорієнтований навчальний посібник / В.М. Оржеховська, В.І. Кириченко, Г.Г. Ковганич. – Х. : Точка, 2007. – 192 с.

Педагогічні задачі і завдання для батьків / [за ред. В.Г. Постоного]. – К. : Радянська школа, 1989. – 182 с.

Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / В.О. Сухомлинський. – К., 1979. – 262 с.

Суходлинський В.А. О педагогической культуре родителей // Избранные педагогические сочинения в 3 т. / В.О. Суходлинський. – М. : Педагогіка. – 1982. – Т.3. – С. 422-441.

Суходлинський В.А. Осторожно : ребенок // Избранные педагогические сочинения в 3 т. / В.О. Суходлинський. – М. : Педагогіка, 1982. – Т.3. – С. 442-457.

Суходлинський В.А. Родительская педагогика // Избранные педагогические сочинения в 3 т. / В.О. Суходлинський. – М. : Педагогіка. – 1982. – Т.3. – С. 396-420.

Хромова О.Л. Вчимося виховувати : Методичні рекомендації для занять з батьками учнів загальноосвітніх шкіл / О.Л. Хромова, Т.В. Кравченко. – К. : Педагогічна думка, 1996. – 36 с.

Контрольні питання:

1. Розкрийте функції сім'ї.
2. Чи є сім'я колективом? Обґрунтуйте думку.
3. У чому полягає суть розуміння сім'ї як «суспільства в мініатюрі»?
4. В Україні близько 18 млн. сімей, із них 2 млн. – неповні. Як цей фактор впливає на виховання дітей у таких сім'ях?
5. Визначте, в чому полягають особливості сімейного виховання.
6. Розкрийте методи та засоби сімейного виховання.
7. Назвіть найбільш поширені помилки сімейного виховання, зумовлені егоїстичною мотивацією батьків.
8. Розкрийте особливості виховання в одnodітній і багатодітній родині у зіставленні, в неповній родині.
9. Охарактеризуйте види авторитету батьків – фальшивого та істинного (за А.С. Макаренком).
10. До яких негативних виховних наслідків можуть призвести «любов-замилування», «деспотична любов» та «любов-відкуп»?
11. Як фактор застосування фізичного покарання в сім'ї здатен вплинути на виховання дитини?

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Занотуйте основні думки підходів Ш.О. Амонашвілі до роботи з сім'єю вихованців за його працею «Здрастуйте, діти»⁷⁷.

2. Визначте види «любові» батьків до дітей у запропонованих ситуаціях, прокоментуйте її можливі наслідки в майбутньому:

1) Батько повернувся з роботи і втомлено приліг перед телевизором. Син підбіг до нього з проханням допомогти полагодити скейт і почав із сумом розповідати про те, що хлопчики з нього сьогодні насміхалися, бо він не зміг підтягнутися на фізкультурі більше за них. Тато, скаржачись на втому, дав гроші на те, щоб син відніс скейт до ремонтної майстерні, і попросив дитину піти до своєї кімнати.

2) Зі сльозами на очах до мами дівчинки підбігла подружка її доньки і поскаржилася, що та взяла без дозволу в неї самокат і зламала його. Жінка відповіла суворо: «Не могла вона цього зробити. Твій самокат був старий і колесо саме від нього відлетіло». А доньці сказала: «Не дружи більше з жадібними жалібницями».

3) У батьків-акторів щільний графік репетицій. Із дитиною майже весь час займається гувернерка. Щоби донька не ображалася і не сумувала, мама щодня купує їй солодощі або нові іграшки.

4) Мама контролює вільний час доньки. Вона склала їй розклад, якого вимагає неухильно дотримуватися, завантажила справами по господарству. Мама забороняє дружити із подружками, які їй не подобаються. У разі

77

Амонашвили Ш.А. Связь семьи и школы / Ш.А. Амонашвили. // Здравствуйте дети : пособие для учителя. / Предисл. А. В. Петровского. – М. : Просвещение, 1983. – 208 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа до джерела : <http://pedagogic.ru/books/item/f00/s00/z0000018/index.shtml>

непослуху конфіскує в доньки мобільний телефон.

5) У сина здібності до конструювання. Він весь час думає про винаходи. Але тато готовий оплачувати тільки заняття в секції дзюдо, оскільки сам у дитинстві мріяв стати чемпіоном з цього виду боротьби і тепер силує сина відвідувати цю секцію.

6) Третьюкласник Сергій – відмінник. Цього літа він мріяв провести канікули зі своїми батьками, адже вони так часто бувають зайняті. Тато давно вже обіцяв пограти у футбол, забрати сина на рибалку, – і все ніяк. Черговий раз Сергійко підійшов до тата з проханням навчити його п'яти мікросхему, але той, не відриваючи очей від телевізора, ліниво пробурмотів: «Ні, синку, сьогодні не вийде. Давай краще я тобі завтра куплю ролики!»

7) Софійка повернулася зі школи засмучена. Вона – відмінниця, але сьогодні отримала середній бал, бо допомагала під час контрольної своїй сусідці по парті. Коли тато дівчинки дізнався про її оцінку, почав присоромлювати і сварити дитину: «Як ти могла? Не повчила? Погано підготувалася. Іди сідай за книжки і надолужуй.» Мати дівчинки додала: «Можна було постаратися, а увечері повчити і не гратися з котом. Он Тетянка – твоя сусідка по парті – отримала «відмінно»: мабуть була уважніша на уроці, ніж ти.»

3. Ознайомтеся з наведеними нижче принципами виховання дітей, яким Р. Дрейкурс надає особливого значення у праці «Маніфест щасливого дитинства»⁷⁸. Керуючись текстом роботи, з'ясуйте і законспекуйте в тезовій формі значення кожного принципу. Розробіть фрагмент заходу для батьків (бесіда, тренінг, рольова гра

---

⁷⁸ Дрейкурс Р. Маніфест щасливого дитинства / Р. Дрейкурс, В.Золц. – Екатеринбург, 2015. – 294 с.

або оберіть іншу форму) з розкриттям одного з них за власним вибором.

Основні принципи виховання дітей
(за Р.Дрейкурсом):

- 1) заохочувати дітей;
- 2) уникати покарань і нагород;
- 3) використовувати природні і логічні наслідки;
- 4) бути вимогливими без домінування;
- 5) поважати дитину;
- 6) стимулювати повагу до порядку;
- 7) стимулювати повагу до прав інших;
- 8) не критикувати і не звертати увагу на помилки;
- 9) підтримувати запроваджений розпорядок дня;
- 10) виділяти час для виховання;
- 11) прагнути до співробітництва;
- 12) уникати надмірної уваги до дитини;
- 13) не силувати;
- 14) уникнути конфлікту;
- 15) діяти;
- 16) «не ганяти мух»;
- 17) вміти відмовити;
- 18) реагувати несподівано;
- 19) утримуватися від гіперопіки;
- 20) вчити незалежності;
- 21) триматися в стороні від боротьби;
- 22) не звертати уваги на страхи;
- 23) займатися власними справами;
- 24) уникати жалості;
- 25) звертатися з розумними проханнями;
- 26) бути послідовними;
- 27) «плисти в одному човні»;
- 28) прислухатися;
- 29) слідкувати за тоном голосу;
- 30) не переживати;
- 31) понизити шкідливі звички в чині;

- 32) розважатися разом;
- 33) розмовляти з дітьми, а не звертатися до дітей;
- 34) запровадити сімейну раду.

4. Розіграйте в академічній групі запропоновані нижче педагогічні ситуації⁷⁹. Прокоментуйте помилки у сімейному вихованні, які їх спричинили.

1) Ріс у матері син. Хороший син, добрий, її радість і надія. У нього була розумна добра вчителька. Вона вчила його читати, писати і... любити маму. І бути уважним до неї.

– Мамо, я вимию підлогу!

– Мамо, я допоможу тобі прати!

– Син пропонував свою допомогу щедро і довірливо.

– Що ти! Не чоловіча справа возитися з ганчірками.

Ти краще піди погуляй, я миттю впораюся сама!

Мати говорила і робила так з добрих намірів: хай син довше побуде на свіжому повітрі або прочитає «розумну» книгу. Так бувало завжди: син приходив у чисто прибрану кімнату і до смачного обіду – рожевоощокий і розумний хлопчик.

І стало нормою: все краще – синові, все гірше – матері. І як будь-яка норма, такий стан речей став непорушний.

І син уже не пропонував: «Мамо, давай разом будемо прати!» Він тільки незадоволено кривився, коли комір сорочки здавався йому не досить білим. А руки матері зробилися вже слабкими: адже стільки праці вони встигли переробити за 50 років!

Син виріс. Він приходив з роботи, мився, чистився

---

⁷⁹ Ситуації 1-5 друкуються за виданням: Омеляненко В.Л. Педагогіка : завдання і ситуації : практикум / В.Л. Омеляненко, А.І. Кузьмінський, Л.П. Вовк. – К. : Знання-Прес, 2006. – 423 с.

(до охайності його мама привчила), з апетитом з'їдав приготований обід, вихваляючи між іншим, маму: «Молодчина, ти сьогодні постаралась!» Сідав перед телевизором, палив цигарки, читав і засинав, траплялося, прямо в кріслі. Багато разів, у відповідь на прохання, звернене до сина, допомогти по господарству, мати чула: «Не чоловіча це справа – возитися з ганчірками».

2) Мама веде за руку шестирічну доньку: вродлива, гарно вдягнена, на голові красивий бант, в очах – променисті бісики. Раптом дівчинка побачила в кіоску банани й апельсини. Рішуче смика маму за спідницю:

– Мамо, купи банан! І апельсин!

– Оксано, не можна тобі. Ти вже мала алергію. Та й грошей не маємо...

– Хочу банан! Хочу банан! Хочу! – уже кричить Оксана і наполегливо тягне маму до кіоску.

– Не куплю! – рішуче відповідає мама. Оксана починає голосно плакати, вириватися з маминих рук, падає на землю, соває ніжками і ще голосніше кричить. Перехожі звертають увагу на цю картину, проходять далі...

3) Мама та її 5-річний син Дмитрик відпочивають у будинку відпочинку, який розміщений на березі Чорного моря. Навколо пісок, спекотно. Біля їдальні зеленою оазою виділяється дбайливо доглянутий газон. Уже навіть помітна стежка. Дмитрик також чимчикує через газон. Мама намагається зупинити його:

– Дмитрику, не можна ходити по газону. Бачиш, яка краса?

– А тьоті он ходять. Уже і стежечку протоптали.

– Синочку, знаєш скільки треба докласти зусиль, аби у таку спеку на піску виростити таку травичку?

– То некультурні люди не зважають на це... Ти, Дмитрик, уже пройшов краєм клумби. Мама взяла його за руку і про щось тихесенько говорила із сином. Після обіду

всі пішли відпочивати, а мама повернулася з Дмитриком зі спального корпусу. Дмитрик тримав у руці маленьку лопатку і грабельки.

– Ось тепер. Дмитрику, ми скопаємо трішки цю стежечку і поставимо знак, щоб ніхто не витоптував красу. Хлопчик наполегливо долубав лопаткою уже дещо втоптану стежечку, а мама грабельками, і навіть руками, розбивала грудочки. Поряд проходили відпочиваючі, звертали увагу на працю хлопчика і не могли втриматися від зауважень:

– От хороший хлопчик! Молодець!

Лише одна тітонька, що йшла зі своїм онуком, зауважила:

– Хіба можна примушувати таку малу дитину копати стежки? Тут є двірник – нехай копає.

Після закінчення роботи мама пішла до спального корпусу, принесла звідти декілька кілочків, мотузку, червоні стрічки. Разом із сином застромила кілочки, прив'язала мотузку напроти колишньої стежки. Прикріпила на них червоні стрічечки.

4) Ранок. У вестибюлі дитячого садка гамірно, прийшли діти.

– Ну зніми ж! Зніми зараз же! Не хочу сама, – вередує, командує бабусею Даринка.

– Бабуся покірливо нахилиється над онукою, знімає їй черевички, розстібає гудзики. Роздягнувши дівчинку, повертає її обличчям до себе, цілує в пухлу щічку і, як дорогоцінний дар, вручає малючку виховательці.

– Даша у нас все робить сама, адже вона велика, – зауважує вихователька, – наступного року – в школу! – намагається педагог сказати і для бабусі, і для онучки, – Вона навіть маленьким допомагає. Напевне, вона і вдома хороша помічниця!

– Мала ще у помічницях ходити. Ось підросте – тоді вже, – відповідає бабуся. А тепер йди гратись!

Бабуся незадоволено притискає губи і, відвернувшись від виховательки, прямує до виходу. А дівчинка, пританцьовуючи, біжить у свою групу.

– А я вважала тебе нашою помічницею, – каже їй вихователька.

– Помічниця я лише в дитячому садку, – відповідає Дарина.

– А вдома?

– А вдома бабуся є.

– І Даринина бабуся, і тато, і мама вважають: «Праця – доля дорослих, а дитина має жити без турбот», «Виросте – напрацюється», «Чи варто затьмарювати дитинство працею? Адже ми любимо Дашуню і намагаємося не завантажувати працею».

5) У приймальні кабінету лікаря сиділа мама з хлопчиком чотирьох років. Він стояв на колінах на стільці, дивився у вікно і без зупинки про щось запитував маму.

– Чому у цієї машини червоний хрест? Чому хворих возять? А це яка машина?

Хлопчик все запитував і запитував маму, а вона йому залюбки відповідала.

– Як тебе звать, хлопчику? Запитав його хтось із відвідувачів. Хлопчик озирнувся, але нічого не відповів і продовжував дивитися у вікно.

– Ти чому ж не відповідав? Адже тебе запитали! – серйозно сказала мама, але хлопчик мовчав.

Через деякий час він жваво запитав:

– А це теж пожежна машина?

Мама не відповідала. Він ще й ще раз повторив своє запитання, але відповіді не отримав.

– Чому ти не відповідаєш, мамо?

– Тобі не подобається? А чому ж ти не відповів тьоті? Ти її образив.

Жінка, яка запитувала хлопчика, пішла до кабінету, а мати з сином про щось тихо розмовляли. Коли жінка

вийшла з кабінету, хлопчик зістрибнув зі стільця і, підбігши до неї, сказав:

– Мене звати Сергійко.

– А мене, – відповіла йому жінка, – Ольга Миколаївна.

Ось ми з тобою і познайомилися.

У роздягальні мама сказала:

– Приємно, коли з тобою розмовляють?

– Так.

– Ось і ти будь привітним і завжди відповідай на запитання.

б) Мама принесла з базару мандарини. Виклала на кухні на тарілку і покликала доньку Оленку покуштувати фрукти. Один мандарин мама підказала Оленці віднести бабусі в кімнату – пригостити. Але коли дівчинка простягнула помаранчевий фрукт бабусі, та навідріз відмовилася: «Що ти! Внученько, їж сама краще. Твій організм росте, тобі більше треба.» Оленка вирішила віддати бабусину долю мамі. Але і мама, почувши відповідь бабусі, сказала: «Ні-ні. Я тобі купила. Все краще – дітям». Оленка із задоволенням з'їла всі фрукти. Відтепер, коли вдома з'являлося щось смачне, дівчинка не замислюючись обирала собі все найкраще і вже не пропонувала нікому пригоститися.

5. Передбачте варіант оптимальної педагогічної поведінки дорослого в таких виховних ситуаціях:

1) Першокласник прийшов з дідусем зі школи. Мама звернулася до них із проханням спуститися в підвал – набрати картоплі. Хлопчик відповів: «Ну, я втомився. Це легко – нехай дідусь сам сходить».

2) Задоволена повернулася з прогулянки родина додому. Тато купив кожній дитині по одному йогурту. Старший хлопчик Микита з'їв обидва йогурти, скориставшись тим, що Олег, його молодший братик, забув

про ласощі. Наступного дня Олег побачив у смітнику дві упаковки з-під йогурту і згадав про нього...

– Папа, – звернувся він до тата, – а де мій йогурт?

– Ти його, очевидно, з'їв.

– Ні, не їв, але вже дуже хочу!

3) Зіна вчиться вже в другому класі. Мама хоче, щоб Зіна була в неї помічницею. Вона сказала:

– Зіно, щодня будеш хату підмітати та сміття на смітник виносити.

Стала Зіна щодня хату підмітати, але не захотілося сміття викидати, бо смітник далеко. Подивилася Зіна на смітник, обгороджений низьким тином, та вирішила: можна під шафу підмести. Підмете Зіна в хаті, а сміття – під шафу. Шафа біля її ліжка стоїть. Прийшла Зіна зі школи, бачить: сидять мама й тато, а там, де стояла шафа, лежить купа сміття.

Опустила Зіна голову, почервоніла.

6. Ретроспективна рефлексія.

1) Які методи виховання застосовували до Вас Ваші батьки в дитинстві? Згадайте конкретні життєві ситуації і власну реакцію на вплив батьків. У яких випадках Вам більше хотілося підкоритися волі батьків, прислухатися до їхніх порад? А в яких – менше? Які «виховні» дії батьків викликали бажання протидіяти?

2) Пригадайте і запишіть табу (застереження), які наводили батьки, виховуючи Вас. Вплив яких інших методів сімейного виховання Ви відчули на собі?

3) Чи готові ви вже зараз бути прикладом для своїх вихованців (власних дітей)? Над формуванням яких особистісних рис Вам слід ще попрацювати? Які перші кроки в цьому напрямку Ви можете зробити? Подумки уявіть, як ви це робите.

7. Запропонуйте виховні ситуації, в результаті переконування дитини в яких доцільною підсумковою фразою, адресованою їй, буде така:

1) «...Отже, тепер ти зрозумів – люди важливіші, ніж речі»;

2) «...Тому з людьми слід поводитися так, як би ти хотів, щоб вони поводитися з Тобою!»

8. Запропонуйте вагомні аргументи, які доцільно використати на батьківських зборах, аби переконати батьків учнів у потребі виховувати дітей у душі національних традицій, духовних цінностей. Змодельуйте ситуацію таких «батьківських зборів» в академічній групі.

9. Доберіть актуальну тематику батьківських зборів для кожного класу початкової школи.

10. Розробіть психолого-педагогічні рольові ситуації, доцільні для проведення на батьківських зборах з метою глибшого усвідомлення батьками вихованців правильного вектору педагогічної поведінки в сім'ї.

11. Складіть перелік актуальних запитань для опитування молодших школярів (вікова категорія за власним вибором студента), відповіді на які доцільно проаналізувати на батьківських зборах.

12. Розробіть перелік анкетних запитань для вивчення умов виховання дітей у сім'ї.

13. Підготуйте відеоблог педагогічного консультування для батьків своїх майбутніх вихованців.

Тема 12: САМОВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Мета: Усвідомити важливість самовиховання в житті

людини та необхідність привчання молодших школярів до нього, ознайомитися з педагогічними методами і прийомами здійснення самовиховання та перевиховання.

Питання, винесені на обговорення:

1. Поняття про особистісне самовиховання, його актуальність. Прийоми самовиховання.
2. Роль і шляхи здійснення самовиховання педагога.
3. Організація самовиховання молодших школярів.

Пояснити педагогічні поняття: життєва стратегія особистості, життєве проектування, самовиховання, самовдосконалення, самоаналіз, самопереконавання, самонавіювання, самопокарання, самозаохочення, взаємохарактеристика, самопрогнозування, самосвідомість, самосуд, самозобов'язання.

Методичні рекомендації:

У межах *першого питання* передбачено розкриття сутності поняття «самовиховання», ролі самовиховання, мотивації та волі у процесі становлення особистості.

Слід розкрити важливе завдання формування здатності молодшого школяра до активної життєтворчості, конструктивного самопроектування, що здатно вберегти молоде покоління від негативних спокус суспільства в майбутньому.

Студенти повинні усвідомити той факт, що в процесі самовиховання особистість перетворюється на суб'єкт, і мати на увазі, що примусово самовиховання дитини організувати неможливо, а отже, важливим є мотивування.

Окремо потрібно зупинитися на відомих у педагогіці прийомах самовиховання: *самопідбадьорювання, самонавіювання, самоаналіз, самозаохочення, самоосуд, самопокарання, самопримус, самозобов'язання, «крок уперед», «оцінка прожитого дня», «правила моєї поведінки», «упізнай себе», «самохарактеристика»,*

«взаємохарактеристика».

У **другому питанні** слід наголосити на важливості самовиховання педагога як людини, що демонструє учням приклад прагнення до духовної досконалості. Доречними стануть наведені висловлювання, цитати видатних людей, в тому числі педагогів, про важливість самовиховання та їхній досвід у цьому напрямку.

У межах цього ж питання заняття передбачено добровільне звітування про результати роботи з самовиховання студентів, які упродовж навчального семестру цілеспрямовано отримували подібний досвід. Труднощі, з якими вони стикалися, шляхи подолання, нові винайдені прийоми, що стали результатом творчості студентів з самовиховання, можуть стати корисними для їхніх одногрупників.

Студенти повинні зробити висновок, що самовиховання – процес, що має індивідуалізований характер. Його результат залежить від багатьох особистісних чинників, серед яких визначальними є такі:

- ціннісна сфера особистості, її інтереси та зацікавлення, які зумовлюють мотивацію та цільову спрямованість самовдосконалення;
- особливості характеру, загальна спрямованість особистості (воля, наполегливість, цілеспрямованість);
- рівень розвитку свідомості й самосвідомості;
- самооцінка (неадекватна самооцінка здатна знижувати результати самовиховання: в разі її заниження – через невпевненість у доцільності, невіри у власні сили, у випадку завищення – через недостатність мотивації вдосконалення, впевненість у власній ідеальності).

У **третьому питанні** доцільно розкрити *етапи* педагогічного керівництва самовихованням учнів, а саме: а) підготовчий етап (переконання учнів у необхідності зайнятих самовихованням і в реальній можливості досягти бажаних результатів); б) допомога в складанні програми самовиховання і її реалізації; в) організація контролю за

процесом самовиховання, який згодом переходить у самоконтроль.

Слід зупинитися на методичних порадах видатних педагогів, зокрема В. О. Сухомлинського, досвіді вчителів-практиків щодо методичних шляхів здійснення самовиховання молодших школярів.

До практичного заняття самостійно виконати завдання: 1-8.

Література:

Основна:

Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навчальний посібник / О.Вишневецький. – К. : Знання, 2008. – С. 510-520.

Главацька О. Л. Основи самовиховання особистості : навчально-методичний посібник / О. Л. Главацька. – Тернопіль : Кондор, 2008. – 206 с.

Єрмаков І.Г. Життєвий проект особистості : від теорії до практики : практико зорієнтований посібник / І.Г. Єрмаков, Д.О. Пузіков. – К. : Освіта України, 2007. – 210 с.

Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навчальний посібник / С. Г. Карпенчук. – К. : Вища школа, 2005. – С. 275-307.

Кутова С. О. Самовиховання як чинник розвитку особистості молодших школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / С. О. Кутова. // Педагогічний дискурс. – 2011. – Випуск 10. – С. 282-286. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/peddysk_2011_10_70.pdf

Матвієнко О.В. Виховання молодших школярів : теорія і технологія / О.В. Матвієнко. – К. : Стило, 2006 – 543 с.

Мойсеюк Н.Є. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н.Є. Мойсеюк. – [5-е вид., доповнене і переробл.] – К. : [б. и.], 2007. – С. 404-410.

Фіцула М.М. Педагогіка : навчальний посібник / М.М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2009. – С. 244-251.

Допоміжна:

Сухомлинський В. О. Виховання і самовиховання / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5 т. – К. : Рад. Школа, 1977. – Т. 5. – 639 с.

Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5 т. – К. : Рад. Школа, 1976. – Т. 1. – 654 с.

Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5 т. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 1. – 654 с.

Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5 т. – К. : Рад. Школа, 1976. – Т. 3. – 670 с.

Сухомлинський В.О. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський. // Вибрані твори : у 5 т. – К. : Рад. Школа, 1977. – Т. 2. – 665 с.

Ткач А. В. Портфолио ученика начальной школы как метод эффективной формы оценивания /А.В. Ткач // Инновационные подходы к решению проблем современного образования : материалы заочной Республиканской научно-практической конференции (в рамках Декады науки и мира) 12 ноября 2014 года / Под общей редакцией О.П. Нестеренко. – Тирасполь, 2014. – С.196-198.

Контрольні запитання

1. У чому полягає актуальність самовиховання вчителя початкових класів?
2. За яких умов здійснення самовиховання є можливим?
3. Які прийоми сприяють організації самовиховання?
4. Обґрунтуйте відповідь на запитання: чи здатен колектив молодших школярів впливати на самовиховання особистості кожного вихованця?
5. Які методичні прийоми плануєте використовувати у процесі організації самовиховання майбутніх учнів?

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Опрацюйте нижченаведену педагогічну працю В.О. Сухомлинського «Сто порад учителю» (Порада 82: Як учити своїх вихованців виховувати самих себе) і запишіть умови самовиховання, на які вказує педагог.

В.О. Сухомлинський

ЯК УЧИТИ СВОЇХ ВИХОВАНЦІВ

ВИХОВУВАТИ САМИХ СЕБЕ⁸⁰

Виховувати людину – це значить виховувати в неї вимогливість до самої себе. А це можливо лише тоді, коли людину не вести постійно за руку, а й давати їй змогу діяти самостійно, щоб вона відповідала сама за себе, виробляла власну життєву позицію. Як це зробити практично?

Змалку вчить людину пізнавати себе й виховувати себе. Гасло самопізнання добре виражений у словах великого художника Ф.М. Достоєвського: «Знайди себе в собі, підкори себе собі: оволодій собою». Виховання почуттів, дисциплінування думки й волі, вироблення й урівноваження характеру – все це людина повинна робити сама, пізнаючи себе й оволодіваючи собою.

Самовиховання потребує дуже важливого, могутнього стимулу – почуття власної гідності, поваги до самого себе, бажання стати сьогодні кращим, ніж був учора. Самовиховання можливе тільки за умови, коли душа людини дуже чутлива до найтонших, суто людських засобів впливу: доброго слова, поради, ласкавого чи докірливого погляду. Не може бути й мови про самовиховання, якщо людина звикла до грубості й реагує тільки на «сильне» слово, окрик, примус. За самою суттю своєю самовиховання передбачає віру людини в людину, звертання до честі й гідності особистості. Педагогічне керівництво самовихованням – це, насамперед, відносини між педагогом і вихованцем, пройняті глибокою взаємною довірою в добрі наміри.

Виходячи з багаторічного досвіду, я дозволяю собі дати вихователю практичну пораду: самовиховання вашого вихованця вимагає певного стилю вашого виховного впливу. У вашому колективі має панувати спокій, не повинно бути крику, нервозності. Нічого й

---

⁸⁰ Сухомлинський В.О. Вибрані твори : у 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т.2.– С. 601-602.

думати про самовиховання, якщо у вихователя час від часу закипає злість до того чи іншого вихованця і якщо це недобре почуття знаходить розраду в грубому оклику, згарячу придуманому покаранні, у прагненні якнайбільше пробрати вихованця. Чим більше людину розпикають, пробирають, карають, тим менше вона чутлива до доброго слова, тим менше в неї розвивається та здатність, яку Л.М. Толстой називав «здатністю думати добре».

Я твердо переконаний – і це переконання не плід книжних умовиводів, а висновок багаторічної практики, – що абсолютно нормальне виховання не знає покарань. Треба зробити застереження, товариші педагоги: мова йде про дітей, про покарання дитини. Там, де все будується на покараннях, немає самовиховання, а без самовиховання не може бути нормальним виховання взагалі. Не може бути тому, що покарання вже звільняє вихованця від докорів совісті, а совість – це ж головний рушій самовиховання, де совість спить, не може бути й мови про самовиховання. Той, кого покарали, думає: мені нема чого більше розмірковувати про свій вчинок; я одержав те, що належить.

Був у практиці виховної роботи нашої школи випадок: дев'ятирічний Кость, учень III класу, стріляв з рогатки по горобцях. Поранивши пташку, він зловив і задушив її. Учитель покарав хлопчика: заборонив йому тричі йти з класом в ліс. Напередодні другої цікавої прогулянки, якої з нетерпінням чекали діти, Кость сидів на уроках похмурий, невлад відповідав на запитання вчителя. Коли клас пішов у ліс, хлопчик залишився в школі. Під стріхою сараю він зловив кількох голих, беспорядних горобенят і поклав їх у стіл учителя. Через день (похід у ліс був напередодні вихідного), відчинивши стіл, учитель знайшов пташенят, які майже всі задихнулися.

Чим пояснити цю жорстокість? Чому дуже часто внаслідок покарання дитина озлоблюється? Тому що «надмірний» засіб впливу звільняє дитину від думок,

міркувань, роздумів; вона переживає не ганебний свій вчинок, а покарання; вона забуває про поганий вчинок, а логіка ж виховання полягає в тому, щоб дитина про нього подумала, помислила. Виходить же так, що дитина думає погано. Вона думає про себе як про ображену, в її серці нагромаджується озлоблення. До того ж, якщо в покаранні є хоч крапелька несправедливості, тоді лавина злості загрожує сильним, несподіваним для вчителя обвалом.

Нормальне виховання я уявляю собі так: дитина не допускає серйозних поганих учинків, а маленькі незначні огріхи вона глибоко переживає, приймає близько до серця, відчуває докори совісті – це найголовніше. Мистецтво виховання полягає в тому, щоб запобігти серйозним проступкам. Як же запобігти? Насамперед – індивідуальною бесідою з дитиною.

2. Розробіть програму самовиховання (який я є; мій виховний ідеал; кроки в самовихованні). Рекомендується вести щоденник самовиховання (фіксувати, як відбувається перебіг самовиховання впродовж навчального семестру, які кроки робляться в цьому напрямку, які прийоми самовиховання застосовуються, які з них є найбільш дієвими в досягненні мети; які труднощі спіткають, що вдається).

3. Підготуйте фактичну інформацію щодо самовдосконалення видатних педагогів, людей інших професій, які досягли майстерності у своїй справі.

4. Ознайомтеся зі статтею В.О. Сухомлинського «Як спонукати до самовиховання»⁸¹ і за аналогією розробіть бесіду-мотивацію до самовиховання ваших майбутніх учнів.

---

⁸¹ Сухомлинський В.О. Як спонукати до самовиховання / В.О. Сухомлинський. //Вибрані твори : в 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 2. – С. 612-614.

5. Законспекуйте інформацію щодо класифікації мотивів життєтворчості, запропоновану І.Г. Єрмаковим у роботі «Життєвий проект особистості»⁸².

6. Перспективна рефлексія.

1) Складіть перелік заохочень (матеріальних і нематеріальних), які здатні мотивувати вас до самовиховання, життєтворчості.

2) Спроектуйте своє життя на найближчі 15-20 років, приділяючи увагу не лише подіям, але і особистісним рисам, які необхідні для їх реалізації. Визначте, які з них необхідно розпочати формувати в собі вже зараз. Сплануйте способи реалізації цього завдання.

7. Складіть анонімні взаємохарактеристики однокласників із зазначенням особистісних якостей, формуванню яких, на Ваш погляд, їм варто приділити увагу.

8. *Творче завдання.* Розробіть портфоліо молодшого школяра, яке б сприяло його самовихованню.

Тема 13: ВИХОВНА РОБОТА В ЛІТНІХ ОЗДОРОВЧИХ ТАБОРАХ

Мета: ознайомитися з особливостями виховної роботи в дитячому оздоровчому таборі.

Питання, що виносяться на обговорення:

---

⁸² Єрмаков І.Г. Життєвий проект особистості : від теорії до практики : практико орієнтований посібник / І.Г. Єрмаков, Д.О. Пузіков. – К. : Освіта України, 2007. – С. 56-59.

1. Мета та завдання дитячих літніх оздоровчих таборів. Права та обов'язки керівника загону.

2. Особливості виховної роботи в літньому оздоровчому таборі.

3. Характер взаємодії керівника загону з дітьми. Особливості індивідуальної та колективної роботи з молодшими школярами.

4. Форми виховної роботи в таборі. Особливості проведення екскурсій та туристичних походів; суспільно-корисної праці; проведення спортивних масових заходів.

5. Особливості організації безпечного дозвілля загону:

а) правила поведінки вихованців у загоні;

б) профілактика травматизму та попередження нещасних випадків;

в) загартування та купання дітей.

Методичні рекомендації:

У межах *першого питання* слід з'ясувати значення літніх оздоровчих таборів, завдання керівника загону, його обов'язки.

У процесі обговорення *другого питання* розглядаються специфічні особливості виховної роботи в літньому оздоровчому таборі:

- її планування відбувається з урахуванням того, що діти повністю відірвані від сім'ї, батьківського піклування та захисту, тому першочерговим завдання є забезпечення повноцінного життя дітей, дотримання ними оздоровчого режиму дня та харчування, порядку і чистоти спальних приміщень, виконання санітарно-гігієнічних вимог;

- здійснення всіх видів виховної діяльності в тимчасових різновікових колективах з різним соціальним досвідом дітей, умовами життя і виховання;

- здійснення на принципах добровільної участі дітей у різних справах, у вільному виборі ними занять, що передбачає створення вихователями мотивації та варіативних програм діяльності;

- короткочасний період існування табірної колективу вимагає обов'язкової оцінки діяльності кожної дитини, надання дітям можливості бачити і розуміти результати своєї праці;

- використання виховних можливостей дитячого колективу табору;

- здійснення виховного процесу в сприятливих умовах природного середовища і соціального оточення;

- оздоровлення дітей з використанням рік, озер, моря, лісу, транспортних екскурсій;

- виявлення інтересів, захоплень дітей, розвиток бажання дістати нові знання, вміння, навички; створення у них доброго емоційного настрою, привнесення почуття гри, романтики в їхнє повсякденне життя;

- залучення вихованців до суспільно корисних трудових справ.

Третє питання передбачає розкриття образу керівника загону як вихователя, проектування його індивідуальної та колективної роботи з молодшими школярами.

Четверте питання спрямоване на розкриття розмаїття форм виховної роботи в оздоровчому таборі: концерти-блискавки, літературний карнавал, вікторини, конкурси-драматизації, «Ярмарок головоломок», «Лицарі пера», «Подіум» (показ одягу, виготовленого з підручних матеріалів), тіньовий театр, вечір жанрів, «З'їзд художників» (конкурс малюнків на асфальті), лицарський турнір – «Золотий ключик», молодіжні вечірки, «Вечірка днів народження», квест «Таємничий острів», «Театральні самоцвіти» (конкурс акторської майстерності), «Міс табору», «Містер табору», «Малі Олімпійські ігри», «Козацькі розваги», «Книга рекордів табору», «Подорож у країну Ввічливості», конкурс вожатської майстерності; туристичний похід, трудовий десант тощо.

Необхідно також ознайомитися з особливостями ведення документації керівника загону, зокрема складання

плану виховної роботи, підготовки плану-конспекту проведення виховного заходу, аналізу результатів психолого-педагогічних спостережень.

Студенти повинні мати на увазі, що керівник загону несе повну відповідальність за життя і здоров'я вихованців. Тому він повинен знати правила безпечного дозвілля дітей, уміти надати першу допомогу у нещасних випадках. Отже, ***п'яте питання*** передбачає перевірку обізнаності студентів з цих аспектів роботи керівника загону.

До практичного заняття самостійно виконати завдання: 1-6.

Література:

Основна:

Зайченко І. В. Виховна робота в дитячих оздоровчих закладах : методичні матеріали для студентів у педагогічному навчальному закладі / І.В. Зайченко, Н.А. Олійник, Т.М. Богдан. – Чернігів, 2004. – 80 с.

Літня педагогічна практика в оздоровчих таборах : методичний посібник / [укл. Н. В. Казакова]. – Хмельницький : Вид-во ХГПА, 2009. – 96 с.

Методика роботи в літньому оздоровчому таборі : навчальний посібник / Є.І. Коваленко, А.І. Конончук, І.М. Пінчук, В.М. Солова. – К. : ІЗМН, 1997. – 280 с.

Рекомендації з профілактики травматизму та попередження нещасних випадків з дітьми і учнівською молоддю // Здоров'я та фізична культура. – 2005. – № 7-8. – С.18.

Допоміжна:

Барви сонячного літа / [упоряд. Н.В. Настечко, Г.А. Каліберда, Л.Л. Халецька, В.О. Сліпак]. – Полтава: ПОШПО, 2006. – 50 с.

Дети в летнем лагере : занятия в дождливую погоду / [пер. с чешского О.А. Суворовой]. – М. : Профиздат, 1991. – 152 с.

Фопель К. Как научить детей сотрудничать? : психологические игры и упражнения : практическое пособие : в 4 т. / К. Фопель. – М. : Генезис, 1999.

Контрольні запитання

1. Назвіть обов'язки і права керівника загону.
2. Охарактеризуйте особливості організації виховної роботи в оздоровчому таборі.
3. Розкрийте методичний аспект роботи з колективом молодших школярів у літньому оздоровчому закладі.
4. У чому полягає індивідуальна робота з вихованцями в таборі?
5. Охарактеризуйте форми виховної роботи в оздоровчому таборі.
6. Сформулюйте правила організації дозвілля дітей у таборі (у лісі, в загоні, на воді).

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Підготуйте папку, яка стане в пригоді у процесі проходження практики в літньому дитячому оздоровчому таборі. До неї зберіть таку інформацію, орієнтуючись на вікову категорію молодших школярів:

1) не менше двадцяти ігор (рухливих, творчих, дидактичних, ігрових прийомів знайомства між дітьми та ін.);

2) не менше десяти текстів пісень для відпочинку біля багаття;

3) не менше десяти ідей щодо організації колективних творчих справ, конкурсів, вікторин;

4) не менше десяти цікавих пізнавальних публікацій для обговорення;

5) не менше десяти історій про надзвичайне, важливе, сенсаційне, проблемне, які актуально розповісти дітям;

6) не менше десяти біографій цікавих видатних людей (учених, спортсменів, митців тощо), які могли б стати

прикладом для вихованців;

7) не менше десяти розваг для організації вечорів відпочинку;

8) не менше п'яти сценаріїв свят, матеріалів для інсценівок;

9) не менше десяти лічилок, мирилок, загадок;

10) не менше десяти спортивних естафет.

2. Розробіть орієнтовний план-сітку виховної роботи таборового загону (на 2 тижні) за орієнтовним зразком:

5 червня 1-й день Заїзд. Екскурсія. Знайомство дітей	6 червня 2-й день <i>Ранок</i> Труд лесант. <i>День</i> Вікторина „Що? Де? Коли?“ <i>Вечір</i> Дискотека.	7 червня	8 червня	9 червня	10 червня	11 червня
12 червня	13 червня	14 червня	15 червня	16 червня	17 червня	18 червня

3. Доберіть варіанти дозвілля, яке можна запропонувати дітям у приміщенні (коли на вулиці дощ). Пам'ятайте про важливість досягнення виховної мети.

4. Запропонуйте не менше п'яти варіантів назв таборового загону дітей 6-7 або 8-9 років, відповідних їм гасел, символів, промовок.

7. Складіть закони взаємовідносин вихованців у таборі (не менше десяти).

8. Запропонуйте нетрадиційні прийоми об'єднання

196

дітей у команди.

7. Запропонуйте перелік колективних творчих справ (до десяти) для вихованців загону.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Перелік рекомендованої літератури
та електронних джерел до навчального курсу**

«Теорія та методика виховання»

Базова

Державні документи, проекти і концепції національної освіти і національного виховання в Україні:

Закон України «Про освіту» // Виховна робота в закладах освіти України. Випуск II. Збірник нормативних документів та методичних рекомендацій. – К. : ІЗМН, 1998. – С. 43-75.

Закон України «Про загальну середню освіту» // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 28 від 16 липня 1999 р. – С. 547-562.

Державна національна програма «Освіта». Україна XXI століття. – К., 1994. – 62 с.

Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Педагогічна газета. – 2001. – № 7 (85), липень.

Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді./ Додаток до Наказу Міністерства освіти і науки України від 16. 06. 2015 № 641). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/

Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах. /Додаток до Наказу Міністерства освіти і науки України від 25.02.2004 р. № 151/11. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua-info.biz/legal/basese/ua-amehyr/index.htm>

Концепція сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» на 2012-2021 роки. /Ухвала Вченої ради Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (протокол № 9 від 14.11.2012).

Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти від 16.09.2006 р. № 434.

Про затвердження Змін до «Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти». Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.06.2006 року № 489.

Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 31.10.2011 №1243. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://docs.google.com/document/d/1o3ww-Ak2XYItBha7ASqhXq1juGyut8K7ZKlKwvbkIQs/edit?pli=1>

Положення про Всеукраїнську дитячо-юнацьку військово-патріотичну гру «Сокіл» («Джура»). / Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 13 червня 2012 року № 687. - Режим доступу до джерела – http://osvita.ua/legislation/pozashk_osv/43109/.

Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І.Д. Бех, К.І. Чорна. – К., 2014. – 29 с.

Про затвердження Рекомендацій щодо порядку використання державної символіки в навчальних закладах України. / Наказ Міністерства освіти і науки України від 07.09.2000 № 439.

Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. / Додаток до Наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641.

Рекомендації МОН України до планування роботи класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти від 14.08.08 р. № 1/9-520.

Підручники, посібники:

Бех І.Д. Виховання особистості : підручник для студентів вищих навчальних закладів / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.

Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навчальний посібник / І.Д. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с.

Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання / І.Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.

Бойко А.М. Оновлена парадигма виховання : шляхи реалізації / А.М. Бойко. – К. : ІЗМН, 1996. – 232 с.

Ващенко Г. Виховання волі і характеру : підручник для педагогів / Г. Ващенко. – К. : Школяр, 1999. – 385 с.

Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навчальний посібник / О.Вишневський. – К. : Знання, 2008. – 566 с.

Зайченко І.В. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / І.В. Зайченко. – К. : Освіта України, КНТ, 2008. – 528 с.

Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання : навчальний посібник / С.Г. Карпенчук. – К. : Вища школа, 2005. – 343 с.

Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів : теорія і технологія / О.В. Матвієнко. – К. : ВД «Стилос», 2006. – 543 с.

Методика роботи в літньому оздоровчому таборі : навчальний посібник / Є.І. Коваленко, А.І. Конончук, І.М. Пінчук, В.М. Солова. – К. : ІЗМН, 1997. – 280 с.

Мойсеюк Н.Є. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н.Є. Мойсеюк. – [5-е вид., доповнене і переробл.] – К. : [б. и.], 2007. – 656 с.

Омеляненко В.Л. Теорія та методика виховання : навчально-методичний посібник / В.Л. Омеляненко, А.І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2008. – 415 с.

Подласый И.П. Педагогика (новый курс) : в 2 кн. / И.П. Подласый. – М. : Владос, 2001. – Книга 2. Процесс воспитания. – 255 с.

Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти / О.Я. Савченко. – К. : Богданова А.М., 2009. –

Стельмахович М.Г. Народна педагогіка / М.Г. Стельмахович. – К. : Радянська школа, 1985. – 312 с.

Фіцула М.М. Педагогіка : навчальний посібник / М.М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2009. – 560 с.

Ярошук Л. Г. Методика виховної роботи : навчально-методичний комплекс / Л. Г. Ярошук ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України. – К. : Слово, 2012. – 314 с.

Допоміжна:

Амонашвили Ш.А. Размышления о гуманной педагогике. – М. : Изд. Дом Шалвы Амонашвили, 1996. – 496 с.

Бех І. Д. Сто ключів виховного успіху / І.Д. Бех. // Шкільний світ. – 2009. – № 21–23. – 152 с.

Білик С. В. Нащадки козацької слави : організація національно-патріотичного виховання молодших школярів на військово-козацьких традиціях : посібник / С.В. Білик. – Х. : Основа, 2015. – 177 с. : іл. – (Б-ка журн. «Початкове навчання та виховання» ; Вип. 2 (134).

Бойко А.М. Оновлена парадигма виховання : шляхи реалізації / А.М. Бойко. – К. : ІЗМН, 1996. – 232 с.

Ващенко Г.Г. Виховний ідеал : підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків / Г.Г.Ващенко. – Полтава : Полтавський вісник 1994. – 192 с.

Виховання гендерної культури в школі / [упор. О.Б. Ярош, Ю.А. Приходько]. – Луцьк : Любисток, 2006. – 51 с.

Виховуємо традиціями українського козацтва : навчальний посібник / Н.О. Кубай, О.В. Кубай. – Львів : Новий Світ, 2000, 2013. – 284 с.

Власова О.І. Педагогічна психологія : навчальний посібник / О.І. Власова. – К. : Либідь, 2005. – 400 с.

Гін А.О. Прийоми педагогічної техніки / А.О. Гін. –

Х. : Ранок, 2007. – 176 с.

Главацька О. Л. Основи самовиховання особистості : навч.-метод. посібник / О. Л. Главацька. – Тернопіль : Кондор, 2008. – 206 с.

Губенко О.О. Інтерактивні форми роботи з батьками першокласників: методичний збірник / О.О. Губенко. – Тернопіль : Навчальна книга, 2009. – 48 с.

Захаренко О.А. Слово до нащадків / О.А. Захаренко. – К. : СПД Богданова А.М., 2006. – 213 с.

Єрмаков І.Г. Життєвий проект особистості : від теорії до практики : практико зорієнтований посібник / І.Г. Єрмаков, Д.О. Пузіков. – К. : Освіта України, 2007. – 210 с.

Коновалова М. В. Виховні заходи в початкових класах : посібник / М. В. Коновалова. – Х. : Основа, 2015. – 112 с. – (Б-ка журн. «Початкове навчання та виховання» ; Вип. 5 (137)). – 111 с.

Корчак Я. Как любить ребенка / Я. Корчак. – М. : Книга, 1980. – 63 с.

Лізінський В.М. Прийоми і форми у вихованні / В.М. Лізінський. – Х. : Веста ; Ранок, 2007. – 160 с.

Макаренко А.С. Книга для батьків / А.С. Макаренко. – К. : Радянська школа, 1972. – 333 с.

Макаренко А.С. О воспитании / А.С. Макаренко. – М. : Издательство политической литературы, 1988. – 253 с.

Макаренко А.С. Методика організації виховного процесу / А.С.Макаренко. // Твори в 7 т. – К. : Радянська школа, 1954. – Т. 5. – С. 9-93.

Макаренко А.С. Педагогічна поема / А.С.Макаренко. // Твори в 7 т. – К. : Радянська школа, 1953. – Т. 1. – С. 11-618.

Матвієнко О.В. Виховання школярів : педагогічні задачі та завдання / О.В. Матвієнко. – К. : Фоліант, 2005. – 200 с.

Мартинюк І. В. Національне виховання : теорія і

методологія / І.В.Мартинюк. – К. : ІСДО, 1995. – 160 с.

Омелянко В.Л. Педагогіка : завдання і ситуації : практикум / В.Л. Омелянко, А.І. Кузьмінський, Л.П. Вовк. – К. : Знання-Прес, 2006. – 425 с.

Омелянко В.Л. Педагогічна мудрість віків : навчальний посібник / В.Л. Омелянко, А.І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2009. – 411 с.

Оржеховська В.М. Взаємодія навчального закладу і сім'ї : стратегії, технології, моделі : навчальний практико-зорієнтований навчальний посібник / В.М. Оржеховська, В.І. Кириченко, Г.Г. Ковганич. – Х. : Точка, 2007. – 192 с.

Сорока Г. І. Організація виховної роботи : планування, аналіз, методичне забезпечення / Г.І. Сорока. – Х. : Вид. група «Основа», 2006. – 128 с.

Патріотичне виховання в сучасних навчальних закладах / [упоряд. Ж. М. Сташко]. – К. : Ред. газет природничо-матем. циклу : Шк. світ, 2015. – 120 с. – (Б-ка «Шк. світу»).

Педагогічні задачі і завдання для батьків / [за ред. В.Г. Постового]. – К. : Радянська школа, 1989. – 182 с.

Планування виховної роботи : початкова школа / [упоряд. М. Пристінська, І. Стратілат]. – К. : Перше вересня, 2015. – 79 с. – (Б-ка «Шк. Світу»).

Практична педагогіка виховання : посібник з теорії та методики виховання / [упоряд. Г. І. Іванюк ; ред. М. Ю. Красовицький]. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2000. – 218 с.

Теорія і практика формування дитячого колективу / [уклад. О. В. Кулаченко, І. В. Молодушкіна]. – Х. : «Основа», 2012. – 144 с. – (Серія «ДНЗ + школа»).

Третяк О.П. Методика виховання у молодших школярів ціннісного ставлення до людини в навчально-виховному процесі : методичний посібник / О. П. Третяк ; Ін-т проблем виховання НАПН України. – К., 2013. – 136 с.

Фопель К. Как научить детей сотрудничать? : психологические игры и упражнения : практическое

посobie : в 4 т. / К. Фопель. – М. : Генезис, 1999.

Фридман Л.М. Изучение личности ученика и ученических коллективов : книга для учителя / Л. М. Фридман, Т. А. Пушкина, И. Я. Каплунович. – М. : Просвещение, 1998. – С. 172-176.

Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / В.О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1978. – 263 с.

Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибрані твори в 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т.3. – С. 283-582.

Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори в 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т.3. – С. 9-283.

Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу / В.О. Сухомлинський. // Вибрані твори в 5 т. – К. : Радянська школа, 1977. – Т.1. – С. 403-614.

Ушинский К.Д. О народности в общественном воспитании // Педагогические сочинения в 6 т. / Сост. С.Ф. Егоров / К.Д. Ушинский. – М. : Педагогика, 1990. – Т. 1. – 416 с.

Федорченко Т.Є. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей : навчально-методичний посібник / Т.Є. Федорченко. – К. : ТОВ «ХІК». – 128 с.

Шпак О.Т. Учителю про економічне виховання учнів: питання генезису і компетентності : навчальний посібник / О.Т. Шпак, О.С. Падалка, В.П. Шепотько. – К. : Четверта хвиля, 1998. – 376 с.

Штифурак В.С. Виховна робота з важковиховуваними дітьми : навчально-методичний посібник / В.С. Штифурак. – Вінниця, 2003. – 46 с.

Щербань П. М. Пам'ятай ім'я своє : Заповіді сімейної педагогіки : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, у яких здійснюється підготовка пед. працівників / П. М. Щербань. – К. : Вища школа, 2006. – 191 с.

Якобсон П. Почему надо воспитывать чувства детей / П.Якобсон. – М. : Просвещение, 1964. – 78 с.

Інформаційні ресурси

Зайченко І.В. Педагогіка : навч. посіб. для студентів вищ. пед. навч. закладів / І.В. Зайченко. – К. : Освіта України; КНТ, 2008. – 528 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : <http://pidruchniki.com/17000308/pedagogika/pedagogika>

Максимюк С.П. Педагогіка : навчальний посібник / С.П. Максимюк. – К. : Кондор, 2009. – 670 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : <http://pidruchniki.com/1584072017954/pedagogika/pedagogika>

Мойсеюк Н.Є. Педагогіка : навчальний посібник / Н.Є. Мойсеюк. – К., 2007. – 656 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : <http://readbookz.com/book/172/5433.html>

Пальчевський С.С. Педагогіка : навчальний посібник / С.С. Пальчевський. – 2-ге вид. – К. : Каравела, 2008. – 496 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : <http://pidruchniki.com/1319100435360/pedagogika/pedagogika>

Пащенко М.І. Педагогіка : навчальний посібник / М.І. Пащенко, І.В. Красноштан. – К. : Центр учбової літератури, 2014. – 225 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : <http://pidruchniki.com/1795072663259/pedagogika/pedagogika>

Педагогіка у запитаннях і відповідях : навчальний посібник / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К., 2006. – 311 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : http://pidruchniki.com/19991130/pedagogika/pedagogika_u_za_pitannya_h_i_vidpovidyah

Фіцула М.М. Педагогіка : навчальний посібник / М.М. Фіцула. – Тернопіль : Навчальна книга

«Богдан», 1999. – 192 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : <http://westudents.com.ua/knigi/349-pedagogka-ftsula-mm.html>

Чайка В.М. Основи дидактики : навчальний посібник / В.М.Чайка. – К. : Академвидав, 2011. – 240 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : http://pidruchniki.ws/18211001/pedagogika/zagalni_zasadi_didaktiki

Ягупов В.В. Педагогіка : навчальний посібник / В.В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : http://eduknigi.com/ped_view.php?id=128

Зайченко І.В. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищ. пед. навч. закладів / І.В.Зайченко. – К. : Освіта України; КНТ, 2008. – 528 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : <http://pidruchniki.com/17000308/pedagogika/pedagogika>

Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді

(ДОДАТОК до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641)

ВСТУП

Сьогодні Українська держава та її громадяни стають безпосередніми учасниками процесів, які мають надзвичайно велике значення для подальшого визначення, першою чергою, своєї долі, долі своїх сусідів, подальшого світового порядку на планеті. В сучасних важких і болісних ситуаціях викликів та загроз і водночас великих перспектив розвитку, кардинальних змін у політиці, економіці, соціальній сфері пріоритетним завданням суспільного поступу, поряд з забезпеченням своєї суверенності й територіальної цілісності, пошуками шляхів для інтегрування в європейське співтовариство, є визначення нової стратегії виховання як багатокомпонентної та багатовекторної системи, яка великою мірою формує майбутній розвиток Української держави.

Серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними виступають патріотичне, громадянське виховання як стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності, так і закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть державу (patria) як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності, здорового способу життя, готовності до змін.

Інтеграційні процеси, що відбуваються в Україні, європоцентричність, пробудження громадянської і громадської ініціативи, виникнення різних громадських рухів, розповсюдження волонтерської діяльності, які накладаються на технологічну і комунікативну глобалізацію, міграційні зміни всередині суспільства, ідентифікаційні і реідентифікаційні процеси в особистісному розвитку кожного українця, відбуваються на тлі сплеску інтересу і прояву патріотичних почуттів і нових ставлень до історії, культури, релігії, традицій і звичаїв українського народу.

Тому нині, як ніколи, потрібні нові підходи і нові шляхи до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості. При цьому потрібно враховувати, що Україна має древню і величну культуру та історію, досвід державницького життя, які виступають потужним джерелом і міцним підґрунтям виховання дітей і молоді.

Вони уже увійшли до освітнього і загальновиховного простору, але нинішні суспільні процеси вимагають їх переосмислення, яке відкриває нові можливості для освітньої сфери.

В основу системи національно-патріотичного виховання покладено ідею розвитку української державності як консолідуючого чинника розвитку українського суспільства та української політичної нації. Важливу роль у просвітницькій діяльності посідає відновлення історичної пам'яті про тривалі державницькі традиції України.

Серед них Київська Русь, Велике князівство Литовське, Військо Запорозьке, Гетьманщина, Українська Народна Республіка, Гетьманат Павла Скоропадського, Західноукраїнська Народна Республіка, Карпатська Україна та інші українські визвольні проекти. На особливу увагу заслуговує формування української політичної культури в часи Речі Посполитої та Австро-Угорщини, нове осмислення ролі Кримського Ханату як держави кримськотатарського народу, включно з тривалим воєнним протистоянням і плідною військовою та культурною співпрацею.

Особливого значення набуває ознайомлення з історією героїчної боротьби українського народу за державну незалежність протягом свого історичного шляху, зокрема у XX-XXI століттях це ОУН, УПА, дисидентський рух, студентська Революція на граніті, Помаранчева революція, Революція Гідності та ін.

Важливим завданням є розгляд порівняльно-історичних відомостей про переривання державності в інших європейських країнах, які сьогодні представлені потужними європейськими націями. Спеціального розгляду потребують історичні обставини, що призводять до переривання державницької традиції.

Разом із тим, національно-патріотичне виховання не повинно прищеплювати ідеї культурного імперіалізму, тобто способу споглядання світу лише очима власної культури. Ця Концепція виходить з ідеї об'єднання різних народів, національних та етнічних груп, які проживають на території України, довкола ідеї української державності, українського громадянства, що виступають загальними надбаннями, забезпечують їхній всебічний соціальний та культурний розвиток. Українська держава заперечує будь-які форми дискримінації, підтримуючи всі мови і культури, що зазнали такої дискримінації в часи колоніальної залежності України.

На жаль, до сьогодні українська освіта не мала переконливої і позитивної традиції, досвіду щодо виховання патріотизму в дітей та молоді, у попередні часи боялися взагалі терміну «національний», а «патріотичне виховання» сприймали винятково в етнонародному або неорадянському вимірі.

Протягом останніх десятиліть було розроблено низку концепцій:

Концепція національної системи виховання (1996);

Концепція національно-патріотичного виховання (2009);

Концепція Загальнодержавної цільової програми патріотичного виховання громадян на 2013-2017 рр.;

Концепція громадянської освіти та виховання в Україні (2012).

Проте жодна з них не була розгорнута і не втілювалася в конкретні кроки з реалізації через зміну векторів розвитку держави і, відповідно, освітньої політики, через різні уявлення правлячих еліт на ідеологію і напрями розвитку освіти.

На сучасному етапі розвитку України, коли існує пряма загроза денационалізації, втрати державної незалежності та потрапляння у сферу впливу іншої держави, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей:

- повага до національних символів (Герба, Прапора, Гімну України);

- участь у громадсько-політичному житті країни;

- повага до прав людини;

- верховенство права;

- толерантне ставлення до цінностей і переконань представників іншої культури, а також до регіональних та національно-мовних особливостей;

- рівність всіх перед законом;

- готовність захищати суверенітет і територіальну цілісність України.

Відтак, враховуючи всі обставини, виникає гостра потреба у розробленні концепції, яка б визначала нову стратегію цілеспрямованого і ефективного процесу виховання суб'єкта громадянського суспільства, громадянина-патріота України.

1. Мета та завдання національно-патріотичного виховання дітей та молоді

Національно-патріотичне виховання дітей та молоді – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування

ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації.

Патріотичне виховання – складова національного виховання, головною метою якого є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин. Воно сприяє єднанню українського народу, зміцненню соціально-економічних, духовних, культурних основ розвитку українського суспільства і держави.

Складовою частиною патріотичного виховання, а в часи воєнної загрози – пріоритетною, є військово-патріотичне виховання, зорієнтоване на формування у зростаючій особистості готовності до захисту Вітчизни, розвиток бажання здобувати військову професію, проходити службу у Збройних Силах України як особливому виді державної служби. Його зміст визначається національними інтересами України і покликаний забезпечити активну участь громадян у збереженні її безпеки від зовнішньої загрози. Робота з військово-патріотичного виховання учнівської молоді має проводитися комплексно, в єдності всіх його складників спільними зусиллями органів державного управління, а також освітніх закладів, сім'ї, громадських організацій та об'єднань, Збройних Сил України, інших силових структур.

Системна організація військово-патріотичного виховання молоді має бути спрямована на підготовку її до оволодіння військовими професіями, формування психологічної та фізичної готовності до служби в Збройних Силах, задоволення потреби підростаючого покоління у постійному вдосконаленні своєї підготовки до захисту Вітчизни.

Мета патріотичного виховання конкретизується через систему *таких виховних завдань*:

- утвердження в свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України;

- виховання поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки;

- підвищення престижу військової служби, а звідси – культивування ставлення до солдата як до захисника вітчизни, героя;

- усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю;

- сприяння набуттю дітьми та молоддю патріотичного досвіду на основі готовності до участі в процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності

громадянського суспільства, спілкуватися з соціальними інститутами, органами влади, спроможності дотримуватись законів та захищати права людини, готовності взяти на себе відповідальність, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів;

- формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій;

- утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства;

- культивування кращих рис української ментальності – працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи;

- формування мовленнєвої культури;

- спонукання зростаючої особистості до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму.

2. Принципи патріотичного виховання

Патріотичне виховання спирається на загальнопедагогічні принципи виховання, такі як дитиноцентризм, природовідповідність, культуровідповідність, гуманізм, врахування вікових та індивідуальних особливостей. Водночас патріотичне виховання має власні принципи, що відображають його специфіку. Серед них:

- принцип національної спрямованості, що передбачає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, українського народу, шанобливого ставлення до його культури; поваги до культури всіх народів, які населяють Україну; здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави;

- принцип самоактивності й саморегуляції забезпечує розвиток у вихованця суб'єктних характеристик; формує здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень; виробляє громадянську позицію особистості, почуття відповідальності за її реалізацію в діях та вчинках;

- принцип полікультурності передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування в дітей та учнівської молоді відкритості, толерантного ставлення до відмінних ідей, цінностей, культури, мистецтва, вірувань інших народів; здатності диференціювати спільне і відмінне в різних культурах, спроможності сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської;

- принцип соціальної відповідності обумовлює потребу узгодження змісту і методів патріотичного виховання з реальною

соціальною ситуацією, в якій організується виховний процес, і має на меті виховання в дітей і молоді готовності до захисту вітчизни та ефективного розв'язання життєвих проблем;

- принцип історичної і соціальної пам'яті спрямований на збереження духовно-моральної і культурно-історичної спадщини українців та відтворює її у реконструйованих і осучаснених формах і методах діяльності;

- принцип міжпоколінної наступності, який зберігає для нащадків зразки української культури, етнокультури народів, що живуть в Україні.

3. Шляхи реалізації патріотичного виховання дітей та молоді

3.1. Удосконалення нормативно-правової бази патріотичного виховання молоді:

- підготовка нормативно-правових документів з питань національно-патріотичного виховання молоді, внесення відповідних змін до законодавства;

- розроблення державних і громадських заходів з інформаційної безпеки, спрямованих на запобігання негативним наслідкам впливу інформаційної війни;

- розроблення порядку державного фінансування заходів, спрямованих і на національно-патріотичне виховання молодих людей;

- підготовка комплексної програми військово-патріотичного виховання та нормативно-методичного забезпечення її реалізації з метою виховання здорового підростаючого покоління, готового захищати національні інтереси та територіальну цілісність України;

- вироблення науково-теоретичних і методичних засад патріотичного виховання молоді: включення проблематики патріотичного виховання молоді до дослідницьких програм та планів наукових і навчальних закладів (через світову історію можна показати, як державність поновлювали інші народи, зокрема чехи та поляки; через зарубіжну літературу показати, як ці народи утверджували свою ідентичність; через дисципліни природничо-наукового циклу розкрити здобутки українців у науці і техніці, якими слід пишатися тощо, бо тільки цілісна і системна картина гарантуватиме досягнення мети Концепції);

- вивчення потреб молоді, зокрема шляхом проведення соціологічних досліджень;

- забезпечення активної участі сім'ї та родини в розвитку фізичного і морального здорової, патріотично налаштованої зростаючої особистості.

3.2. Діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері національно-патріотичного виховання:

- проведення заходів спрямованих на реалізацію патріотичного виховання в закладах системи освіти, культури, спорту;
- підтримка та сприяння волонтерським проектам, іншої громадської діяльності та самоорганізації українських громадян, спрямованої на заохочення молоді до благодійних соціальних, інтелектуальних та творчих ініціатив і проектів на благо України;
- створення умов для популяризації кращих здобутків національної культурної і духовної спадщини, героїчного минулого і сучасного українського народу, підтримки професійної й самодіяльної творчості;
- активне залучення до патріотичного виховання дітей та молоді учасників бойових дій на Сході України, членів сімей Героїв Небесної Сотні, бійців АТО та їхніх сімей, діячів сучасної культури, мистецтва, науки, спорту, які виявляють активну громадянську і патріотичну позицію;
- залучення молоді до участі у збереженні і підтримці єдності українського суспільства, у громадському русі задля громадянського миру і злагоди;
- сприяння спортивній і фізичній підготовці, спрямованій на утвердження здорового способу життя молодих громадян з урахуванням принципів національно-патріотичного виховання;
- налагодження співпраці з військовими формуваннями України як мотивація готовності до вибору військових професій;
- сприяння роботі клубів за місцем проживання, центрів патріотичного виховання та інших громадських організацій, які здійснюють патріотичне виховання молоді;
- активізація виховної роботи з дітьми та молоддю засобами всеукраїнської дитячої військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»);
- удосконалення підготовки та перепідготовки кадрів, які займаються питаннями національного і патріотичного виховання дітей та молоді в системі освіти, культури, спорту.

3.3. Співпраця органів державної влади та органів місцевого самоврядування з громадянським суспільством:

- активне залучення до національно-патріотичного виховання дітей та молоді дитячих і молодіжних громадських організацій (об'єднань), використання їхнього досвіду, потенціалу, методів роботи у вихованні патріотів України;
- організаційна та фінансова підтримка на конкурсній основі програм, проектів громадських організацій, спрямованих на

національно-патріотичне виховання дітей та молоді;

- долучення батьківської громадськості до популяризації кращого досвіду патріотичного виховання;

- посилення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади стосовно національно-патріотичного виховання молоді.

3.4. Інформаційне забезпечення національно-патріотичного виховання дітей та молоді:

- організація у теле-, радіопрограмах, Інтернет-ресурсах та в друкованій пресі постійно діючих рубрик, що популяризують українську історію, боротьбу українського народу за незалежність, мову та культуру, досвід роботи з національно-патріотичного виховання різних соціальних інституцій; підтримка україномовних молодіжних засобів масової інформації;

- запобігання пропаганді в засобах масової інформації культури насильства, жорстокості і бездуховності, поширення порнографії та інших матеріалів, що суперечать загальнолюдським та національним духовним цінностям, заперечують суверенність Української держави;

- виробництво кіно- і відеофільмів, підтримка видання науково-популярної, наукової, художньої літератури національно-патріотичного спрямування;

- підготовка інформаційної та науково-популярної літератури для батьків з питань патріотичного виховання дітей та молоді у сім'ї; висвітлення в засобах масової інформації кращого досвіду родинного виховання;

- здійснення заходів щодо розширення фактографічної бази історичних подій, публікація розсекречених архівних документів, видання історичної науково-популярної літератури, довідкових матеріалів про здобутки України за роки незалежності, книг патріотичної спрямованості.

Процес патріотичного виховання дітей і молоді повинен мати випереджувальний характер, відповідати віковим і сенситивним періодам розвитку дитини та особистісним характеристикам.

Етапи впровадження національно-патріотичного виховання дітей та молоді

На першому етапі (2015 р.) планується :

- створення нормативно-правового підґрунтя, інформаційно-методичного забезпечення для здійснення національно-патріотичного виховання дітей та молоді;

- створення Центру патріотичного виховання у підпорядкуванні Міністерства освіти і науки України;

- створення інформаційного ресурсу, присвяченого цій тематиці;

На другому етапі (2016-2017 рр.) передбачається:

- розроблення програм, навчально-методичних посібників з предметів гуманітарно-соціального спрямування для дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та вищих освітніх закладів, спрямованих на патріотичне виховання дітей та молоді;

- підготовка та видання науково-методичних посібників і методичних рекомендацій з організації виховних заходів, роботи клубів, центрів патріотичного виховання тощо;

На третьому етапі (2018-2019 рр.) забезпечується :

- проведення моніторингу системи патріотичного виховання дітей та молоді за допомогою соціологічних опитувань, анкетування, психологічного тестування;

- проведення науково-методичних конференцій, створення банку передового педагогічного досвіду на інформаційному веб-ресурсі;

- аналіз здобутого, встановлення досягнень і викликів, корекція навчально-виховних впливів з урахуванням результатів моніторингу.

Очікувані результати:

У результаті впровадження системи національно-патріотичного виховання очікується:

- забезпечення у молодого покоління розвинутої патріотичної свідомості і відповідальності, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про спільне благо, збереження та шанування національної пам'яті;

- зацікавленість молоді щодо служби у Збройних силах України, готовність до захисту України та виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, з метою становлення її як правової, демократичної, соціальної держави;

- збереження стабільності в суспільстві, соціальному та економічному розвитку країни, зміцнення її обороноздатності та безпеки;

- створення ефективної виховної системи національно-патріотичного виховання молоді;

- консолідація зусиль суспільних інституцій у справі виховання підрастаючого покоління.

Необхідною умовою втілення Концепції в практику є широке обговорення її положень і завдань, проведення конференцій, круглих столів, семінарів, що будуть актуалізувати порушені цією Концепцією питання і завдання та спонукатимуть до розроблення конкретних заходів з їх реалізації.

**Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів
загальноосвітніх навчальних закладів**
(Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від
31.10.2011 №1243)
(скорочено)

Основні принципи виховання

Принцип національної спрямованості. Передбачає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідного краю, свого народу, шанобливе ставлення до його культури; повагу, толерантне ставлення до культури всіх народностей, які проживають в Україні.

Принцип культуровідповідності. Вихованець і педагог спільними зусиллями перетворюють зміст історичного морально-етичного досвіду людства на систему відкритих проблем. Така проблематизація моральної культури слугує джерелом особистісного розвитку дитини, умовою засвоєння нею загальнокультурних надбань, а саме виховання здійснюється як культурологічний процес, формування базису культури особистості.

Принцип цілісності. Виховання організовується як системний педагогічний процес; спрямовується на гармонійний та всебічний розвиток особистості, формування в неї цілісної картини світу. Передбачає наступність в реалізації напрямів та етапів виховної роботи на різних освітніх рівнях: охоплює всі сфери життєдіяльності дітей та учнівської молоді; здійснюється різними соціальними інститутами, а також у навчальній та позанавчальній діяльності.

Акмеологічний принцип. Вихователь будує виховний процес так, щоб вихованець засвоїв найвищі морально-духовні цінності; створює умови для оптимальної самореалізації підростаючої особистості, розвитку її індивідуальних можливостей і здібностей. Напрями виховної роботи втілюються у відповідних результатах — міцно й органічно засвоєних загальнолюдських і національних цінностях, стратегії життя, яка передбачає постійний рух до здійснення нових, соціально значущих задумів; формування умінь долати труднощі, прогнозувати наслідки своїх учинків; здатності свідомо приймати рішення.

Принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Учасники виховного процесу є рівноправними партнерами у процесі спілкування, ставляться уважно до поглядів один одного, визнають право на відмінність, узгоджують свої позиції. Вихователь уникає жорстких приписів, не ставиться до вихованця як до пасивного об'єкта своїх впливів; зважає

на його психічний стан, життєвий досвід, систему звичок і цінностей; виявляє емпатію, вдається до конструктивних та продуктивних виховних дій; схильний до творчості та педагогічної рефлексії.

Принцип адекватності виховання до психологічних умов розвитку особистості. Вихователь зосереджує свою увагу на дитині, бере до уваги її вікові та індивідуальні особливості, не форсує її розвитку, задовольняє фундаментальні потреби дитини (у розумінні, визнанні, сприйнятті, широкому ставленні до неї); виробляє індивідуальну програму її розвитку; стимулює розвиток в особистості свідомого ставлення до своєї поведінки, діяльності, життєвого вибору.

Принцип особистісної орієнтації. Означає, що загальні закони психічного розвитку проявляються у кожній дитини своєрідно і неповторно. Педагог культивує у зростаючій особистості почуття самоцінності, впевненості у собі, визнає її право на вільний розвиток та реалізацію своїх здібностей; не обмежує її в правах почуватися індивідуальністю; виробляє оптимістичну стратегію розвитку кожного вихованця; спрямовує зусилля на розвиток світогляду, самосвідомості, культури потреб, емоційної сприйнятливості, довільної поведінки, базових якостей особистості.

Принцип превентивності. Держава, соціальні виховні інститути та громадські об'єднання здійснюють профілактику негативних проявів поведінки дітей та учнівської молоді, допомагають їм виробити імунітет до негативних впливів соціального середовища. При цьому має бути забезпечена система заходів економічного, правового, психолого-педагогічного, соціально-медичного, інформаційно-освітнього характеру з формування позитивних соціальних настанов, запобігання вживанню наркотичних речовин та різному прояву деструктивної поведінки, відвернення суїцидів та формування навичок безпечних статевого стосунків.

Принцип технологізації. Виховний процес передбачає науково обгрунтовані дії педагога та відповідно організовані ним дії вихованців, підпорядковані досягненню спеціально спроектованої системи виховних цілей, що узгоджуються з психологічними механізмами розвитку особистості та ведуть до кінцевої мети виховання. Побудований таким чином виховний процес має ознаки проєктивності, певною мірою гарантує позитивний кінцевий результат.

Вказані принципи складають певну систему. Кожний принцип як важлива складова системи, взаємопов'язаний з іншими, їх гармонійне поєднання є запорукою ефективного виховного процесу.

Проектно-технологічний підхід у вихованні

Зміст та організація виховного процесу визначаються його метою як очікуваним ідеальним результатом. Кінцева мета виховання

поетапно конкретизується з урахуванням: індивідуально-психологічних особливостей вихованців; особливостей їх сімейного виховання; віку; статі; національної та релігійної приналежності; соціально-економічних та географічних умов; особливостей найближчого соціального оточення; специфіки навчального закладу та наявних ресурсів для здійснення виховної роботи.

Особистісне залучення вихованців до спільної з вихователем діяльності у процесі застосування сучасних виховних технологій здійснюється через розв'язання соціально-моральних завдань, що ставлять вихованців з умови свідомого вибору і практичної реалізації особистісної позиції, стилю поведінки.

Процес виховання окрім власне наукового підходу складається з творчих актів, засадами яких є відчуття вихователем конкретної життєвої ситуації, його такт.

Складовими виховних технологій є форми організації та способи виховання. Процес виховання здійснюється у певних організаційних формах (індивідуальні, групові, колективні, масові).

Реалізація сучасних технологій виховної роботи у практиці можлива на основі проектування розвитку особистості вихованця. Застосування проектно-технологічного підходу до здійснення процесу виховання у навчальному закладі дозволяє: а) практично реалізувати індивідуальний підхід; б) планувати і прогнозувати результати виховних впливів; в) обирати найбільш ефективні для конкретного учня або класного колективу форми і методи виховної роботи; г) об'єктивно оцінювати ефективність і результативність виховної роботи. Таким чином відбувається перехід від «педагогіки заходів» до педагогіки цілеспрямованого і свідомого формування особистісних рис і якостей молодшої людини. Основними елементами виховної технології (див. табл. 1) виступають: конкретизована (конкретна) мета виховної діяльності (1); завдання, що конкретизують дану мету (2); цільова група виховної діяльності (конкретний учень, група, клас, школа) (3); очікуваний кінцевий результат (4); критерії, за якими будуть оцінюватись результативність та ефективність виховних впливів (5); власне зміст виховної діяльності як спільної діяльності вихователя і вихованця (6); форми виховання (7); методи здійснення виховної роботи (8); часовий проміжок, протягом якого буде здійснюватись виховна робота за даним проектом (9).

Кінцевим результатом реалізації усякого виховного проекту мають бути життєві компетентності учнів, тобто сформована можливість діяти у конкретній життєвій ситуації відповідно до власних цінностей, ставлень та переконань.

Мета виховання	Завдання	Цільова група	Кінцевий результат	Критерії	Зміст діяльності	Форми	Методи	Час
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Таблиця 1. Орієнтовна структура виховної технології.

Такий підхід дає можливість оцінити ефективність проведеної виховної роботи на кожному віковому етапі розвитку вихованця. Оцінка здійснюється через порівняння очікуваних результатів виховної роботи з її реальними результатами. При цьому стає можливою оцінка ефективності виховання як окремої особистості, так і класу та школи в цілому.

Пріоритет унікальності кожної особистості вихованця вимагає відповідального ставлення до технологізації виховного процесу, високого професіоналізму і відповідальності педагога.

V. ЗМІСТ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ціннісне ставлення до себе

Виховні досягнення:

- сформованість основ духовно-морального та фізичного розвитку особистості:

- усвідомлення цінності власного життя і збереження здоров'я (фізичного, психічного, соціального, духовного, культурного) свого і кожної людини;

- адаптація до змін навколишнього середовища, пізнання прекрасного у собі, основ самооцінювання, самоконтролю, саморегуляції, самоповаги, почуття гідності, безпеки власної життєдіяльності;

- знання та навички ведення здорового способу життя (дотримання правил гігієни, рухового режиму).

Тематичний зміст виховної діяльності

1 клас

«Що я ціную у житті», «Хто я?», «Я хочу стати кращим», «Азбука ввічливості», «Бути вихованим. Що це означає?», «Розкажи про себе», «На кого ти хочеш бути схожим?», «Мій настрій», «Мій день», «Зовнішній вигляд учня», «Я і мої друзі», «Я і мій клас», «Як треба поводитися у школі, вдома, на вулиці?», «Кожній речі – своє місце», «Якщо хочеш бути здоровим – загартовуйся», «Чистота – запорука здоров'я», «Будемо здорові, або Пригоди маленьких зубчиків», «Вогонь буває різним», «Абетка пішохода», «Хто я?», «Я

хочу стати кращим», «Хочу і можу бути здоровим» (робочий зошит для 1 класу).

2 клас

«Життя людини – найвища цінність», «Я людина», «Я хочу бути схожим», «Чарівні слова», «Мій день народження», «Що потрібно знати про свій характер?», «Як організувати свій день?», «Цінуй свій час і час інших», «Сам удома», «Дав обіцянку – виконуй», «Умій слухати», «Дбай про інших», «Однокласник, товариш, друг», «Дерево міцне корінням, а людина – друзями», «Як не захворіти», «Подорож до Країни здоров'я», «Профілактика інфекційних захворювань», «Старти надій», «Я – людина», «Я хочу бути схожим», «Хочу і можу бути здоровим» (робочий зошит для 2 класу).

3 клас

«Найцінніше в моєму житті», «Дорога кожна хвилинка», «Мої «хочу», «можу» і «треба», «Мої мрії», «Я і мої обов'язки», «Як навчитись стримуватись?», «Мої доручення», «Мій день: добре і погане», «Дисципліна і культура», «Дорога до школи та додому», «Ти – вихована дитина?», «Твій зовнішній вигляд», «Мій улюблений герой», «Як я дбаю про своє здоров'я», «Продукти харчування: наші друзі й вороги», «Здоровим будь!», «Свято Мий-додіра», «Спортивна надія», «Хочу і можу бути здоровим» (робочий зошит для 3 класу).

4 клас

«Для чого живе людина?», «Віра у себе», «Завтрашній характер – у сьогоднішньому вчинку», «На кого я хочу бути схожим у житті?», «Мій ідеал», «Твої норми поведінки», «Що означає бути вихованим», «Чуйність і байдужість», «Зубів немає, а людину гризе», «Як зробити правильний вибір», «Як стати людиною», «Не кидай слів на вітер», «Хто багато читає, той багато знає», «Козацькі забави», «Як я провів канікули», «Почни день з ранкової гімнастики», «Переможемо всі хвороби», «Культура харчування», «Шкідливі звички», «Хочу і можу бути здоровим» (робочий зошит для 4 класу). <...>

Ціннісне ставлення до сім'ї, родини, людей.

Виховні досягнення:

- сформованість основ громадянських та загальнолюдських цінностей;
- уміння та навички підтримки та збереження міжособистісної злагоди, запобігання та мирного розв'язування конфліктів;
- здатності враховувати думку інших людей, адекватно оцінювати власні вчинки та вчинки інших;
- сформованість моральних якостей (чуйності, чесності, правдивості, справедливості, гідності, толерантності, милосердя, взаємодопомоги, товариськості, співпереживання, щедрості, поваги до

особистості).

Тематичний зміст виховної діяльності

1 клас

«Мої обов'язки в сім'ї», «Мамо, тато, я – дружна сім'я», «Що означає бути вихованою людиною?», «Світлофор ввічливості», «Чарівні слова відкривають серця», «Чесним треба бути всюди», «Школа гарної поведінки», «Умій слухати», «Відкриваємо скриньку добрих справ», «Про дружбу», «Кого з друзів ти візьмеш у подорож?», «Майстерня Діда Мороза», «Свято Чепурушки», «Бабусина скриня», «Скриня народної мудрості», «Яким має бути добро на Землі?», «Що означає бути добрим?», «Як інших навчити поваги до себе?», «Ми йдемо до їдальні», «Гість – радість у домі», «Слова вітання, побажання», «Сила і слава твого роду», «Пізнай, приймай і руку протягни».

2 клас

«Бути совісним означає...», «Мій товариш», «Моя іграшка – тобі», «Буду гідним скрізь і всюди, щоб нести вам радість, люди!», «Про справжню дружбу», «Школа вишуканих манер», «Ти – вихована дитина?», «Турбота. Діти допомагають дітям», «Як би я вчинив...», «Шануй батька й неньку», «Традиції та реліквії моєї родини», «Берегиня», «Рушник моєї бабусі», «Захоплення моїх рідних», «За добро платять добром», «Правила чесної гри та змагання», «Дорога добротності».

3 клас

«Живу і навчаюся у родині», «Дерево міцне корінням, а людина – родом», «Родина, родина: від батька до сина», «Вчимося бути добрими людьми», «Якщо ти погано вчинив!», «Мій день, мої вчинки», «Чужого горя не буває», «Якщо твій друг помилився...», «Як і чим випробовується дружба», «Про правила товаришування», «Шляхетні дівчатка та лицарі – хлопці», «Ти на світі не один», «Коли я щасливий», «Любов. Любов-милосердя. Добродійні справи людини», «Як стати добрим?», «Мистецтво гречності».

4 клас

«Ти знаєш, що ти – людина?», «Кожна людина неповторна!», «Народна мудрість про добро, совість, ввічливість, справедливість, чесність», «Хочу і треба», «Розкажи мені про себе», «Подаруй свято іншим», «Слово – не горобець, вилетить – не піймаєш», «Вихована людина: яка вона?», «Золоте правило ввічливості», «Мама, тато, я – читацька сім'я», «Від матері доні добро передати», «Пам'ятай про інших», «Як ми розмовляємо. Про культуру листування. Правила телефонної розмови», «Життя людини – найважливіша цінність», «Квіти людської душі (про людські цінності)», «Мудрість людської турботи», «Поведінка у храмі», «Спит на вихованість», «Ні!» агресії і

насильству», «Дорога мудрості». <...>

Ціннісне ставлення до праці

Виховні досягнення:

- сформованість понять та уявлень про важливість праці для людини, родини і держави;
- повага до людини праці;
- вміння і навички самообслуговувальної праці;
- почуття відповідальності, охайності, самостійності, ініціативності, дисциплінованості, старанності, наполегливості;
- початкові уявлення про світ професій.

Тематика змісту виховної діяльності

1 клас

«Вчуся все робити сам», «Бджілка мала, та й та працює», «Ми працюю любимо», «Про двох братів – Умійка та Невмійка», «Коли я виросту...», «Місто веселих майстрів», «Збережемо книгу», «Подарунок малюкам дитячого садка», «Знайомимось із професіями».

2 клас

«Навіщо людина працює», «Землю сонце прикрашає, а людину – праця», «Справа майстра хвалить», «Книжкова лікарня», «Подарунки молодшим друзям», «Професія моїх батьків», «Кращий мамин помічник», «Дізнайся, відгадай, обчисли».

3 клас

«Праця годує, а лінь – марнує», «Цінуймо працю інших», «Мої досягнення», «До джерел народних ремесел», «Усі професії потрібні, усі професії важливі...».

4 клас

«Праця прикрашає людину», «Праця – джерело життя і головна його краса», «Допоможи книзі!», «Подарунки власноруч», «Трудові традиції української родини», «Працьовита родина», «Калейдоскоп професій», «Підприємства нашого міста (селища)», «Чи знаєш ти ціну праці?». <...>

Ціннісне ставлення до природи

Виховні досягнення:

- сформованість понять та уявлень про довкілля;
- усвідомлення краси природи як унікального явища в житті людини;
- пізнавального інтересу до природи;
- необхідності гармонійного співіснування людини та природи, відповідального ставлення до неї;
- дбайливого ставлення до природи в традиціях українського народу;

- ставлення до рослин та тварин на засадах білетики;
«Контурна карта виховної еколого-натуралістичної роботи».
Тематичний зміст виховної діяльності

1 клас

«Чистий клас», «Збережемо чистим довкілля», «Екологічна стежка», «Збережемо красу природи», «Зелені друзі мого краю», «Перші весняні квіти», «Зустріч пернатих друзів», «Ми за них відповідаємо», «Тварини – не іграшки», «Туристська прогулянка до чистих джерел», «Рослини», «Милуйся красою рідної природи», «Звірі – малята», екскурсія до зоопарку, екологічна вікторина.

2 клас

«Віч-на-віч ыз природою», «Чисте джерело», «Чиста криниця», «Екологічна стежка в різні пори року» (вулицею міста, села), «Первоцвіти просять захисту», «Наш квітник – найкращий», «Дивовижні звірі в українських казках», «Природа в загадках, прислів'ях, приказках та віршах», «Екологія в загадках», «Контурна карта виховної еколого-натуралістичної роботи», «Квітковий календар».

3 клас

«Будь вимогливим і ніжним: перед тобою природа!», «Чисте подвір'я», «Подорож стежкою», «Збережемо красу природи», «Заповідні місця мого краю», «Подарунки осені», «Посаджу дерево», «На квіти чарівні подивись», одноденна туристська прогулянка «У поході Друзі», «Таємниці Катерини Білокур», «Тварини взимку потребують твоєї допомоги», «Різдво в гості прийшло», «Контурна карта виховної натуралістичної роботи», «Якби тварини вмili говорити», рухливі ігри з елементами техніки туризму, вікторина-гра «Що покласти в рюкзак для мандрівок», «Боляче буває всім» (ставлення до тварин), «Тварини моєї місцевості».

4 клас

«Твій рідний край», «Стань природі другом, будь природі сином», «Себе я бачу в дзеркалі природи», «Тече річка невеличка», «Чисте довкілля», «Збережемо красу природи», «Захистимо усе живе», туристська гра-естафета «Долаємо перешкоди», «В усі пори року прекрасна земля», «Екологічною стежкою до лісу (гаю, поля)», «Жива і нежива природа», «Нагодуй птахів (тварин)», гра – мандрівка «У лісі казкових дерев», «Контурна карта виховної еколого-натуралістичної роботи». <...>

Ціннісне ставлення до культури і мистецтва

Виховні досягнення:

- сформованість естетичних почуттів, уявлень і знань про прекрасне у житті та мистецтві:

- основ про видову специфіку мистецтв, засобів їх виразності;
- вміння відчувати та розуміти художні образи;
- навичок виконувати творчі завдання;
- перелік рекомендованих екскурсій до природних та культурних об'єктів, включених до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Тематичний зміст виховної діяльності

1 клас

«Музика поруч з нами», «Краса природи в пісні та слові», «Музичні фантазії», «Музика в природі: пори року», «Мистецтво слова», «Абетка мистецтва», «Таємниця однієї картини», «Мова танцю», «Малюємо разом», «Як фарбами передати настрої», «Ліпимо казку», «Барви пір року».

2 клас

«Музичний фольклор рідною краю», «Народні звичаї», «Краса природи у творах образотворчого мистецтва», «У царині мистецтва», «Чарівне слово поезії», «Я вишиваю рушничок», «Ліне пісня», «Мистецька галерея зими», «Світ казки», «Мистецтво ляльки», «Вчимося етикету», «Культура поведінки: ідемо до театру (музею, кінотеатру, цирку, на виставку тощо)».

3 клас

«У царині мистецтва», «Музичні захоплення», «Я вишиваю рушничок», «Кіномистецтво», «Архітектурні перлини рідного краю», «Доторкнутися словом до серця», «Хоровод весняних квітів», «Краса природи рідного краю», «Малюю до картинної галереї», «Граю у ляльковій виставі», «Вчимося етикету», «Культура поведінки: ідемо до театру (музею, кінотеатру, цирку, на виставку тощо)», «Пісня колискова», «Музична мозаїка», «Театр актора і ляльки», «Фарби осені», «Поезія зими», «Мелодія весни», «Я співаю у класному хорі (конкурс класних хорів)», «Я – юний диригент».

4 клас

«Мистецькі шедеври», «Влучне слово», «Про що розповідають картини», «Музична спадщина рідного краю», «Як слухати музику», «Музичні асоціації», «Краса природи в мистецтві», «За народними ремеслами», «Кіномистецтво: документальний фільм», «Мистецькими стежками рідного краю», «Пісня рідного краю», «Прекрасне очима дитини», «Театральна афіша». <...>

Ціннісне ставлення особистості до суспільства і держави

Виховні досягнення:

- сформованість основних понять про народ, націю, суспільство, державу:
- почуття поваги та гордості до рідного краю, народу, мови;
- відчуття себе громадянином України, шанування державних

символів, Конституції України;

- любові до культури свого народу, його традицій, звичаїв і обрядів;

- розуміння правил взаємодії людей у колективі, суспільстві та безконфліктність їх спілкування, толерантного ставлення до представників інших національностей, шанобливого ставлення до їх культури, релігій, традицій.

Тематичний зміст виховної діяльності

1 клас

«Та земля мила, де мати народила», «Моя рідна Україна», «Символи моєї держави», «Знай і поважай Герб, Прапор і Гімн своєї Батьківщини», «Ми – українці», «У країні рідної мови», «Мова», «Наша мова – солов'їна».

2 клас

«Наша Вітчизна – Україна», «У нас одна Батьківщина – наша рідна Україна», «Ми – українці», «Я – син своєї землі», «Українці за кордоном», «Славетні українці», «Кожному миле його слово рідне», «Я маю право... кожна людина має право».

3 клас

«Я – маленький громадянин», «Ми всі – єдина сім'я», «Чи знаєш ти свій край?», «Древня столиця України», «Легенди нашого краю», «Вулицями рідного міста (села)», «Година пам'яті», «Моральні цінності мого народу. Традиції поваги, турботи, співчуття й допомоги людям», «Моя мала Батьківщина», «Мій рідний край», «Рід, родина, рідня», «Моя рідна вулиця», «Пам'ятаймо героїв», «Мої права та обов'язки», «Дитяча праця і права дитини».

4 клас

«Одна-єдина на цілیم світі...», «Я – громадянин України і пишаюсь цим», «Люби і знай свій рідний край», «Люди, які прославили мій край», «Сторінки історії мого міста (села)», «І живе калина на папері», «Всі народи України живуть в злагоді та мирі», «Шануймося, бо ми того варті». <...>

Орієнтовна тематика студентських наукових робіт з педагогіки («Теорія та методика виховання»)

1. Урахування індивідуальних і вікових особливостей молодших школярів у процесі їх виховання.
2. Особистісно орієнтоване виховання молодших школярів.
3. Особливості виховання молодших школярів в альтернативних навчальних закладах України.
5. Умови підвищення ефективності процесу виховання учнів початкових класів у світлі гуманістичного підходу.
8. Формування особистості учня в сучасному колективі молодших школярів.
9. Співпраця педагогічного, батьківського та учнівського колективів у виховному процесі.
10. Шляхи гендерного виховання молодших школярів.
11. Формування економічної компетентності учнів початкових класів.
12. Організація виховання обдарованої дитини.
13. Система роботи школи з метою формування національної самосвідомості учнівської молоді.
14. Реалізація акмеологічного принципу у процесі виховання дітей молодшого шкільного віку.
15. Козацька педагогіка та шляхи її застосування з метою виховання особистісних якостей молодших школярів.
16. Система роботи з формування культури міжособистісного спілкування молодших школярів.
17. Превентивне виховання в молодшому шкільному віці.
18. Організація самовиховання молодших школярів.
19. Профорієнтаційна робота в початкових класах.
20. Формування в молодших школярів відповідальності за своє здоров'я.
21. Використання елементів сугестопедії у процесі

виховання молодших школярів.

22. Національно-патріотичне виховання учнів початкових класів.

23. Формування правильної поведінки і організації діяльності молодших школярів у процесі використання виховних ситуацій.

24. Прийоми ефективного переконування молодших школярів у процесі формування їхньої свідомості.

25. Формування емоційно-ціннісного ставлення до оточуючих у процесі виховання молодших школярів.

26. Виховання любові до праці в дітей молодшого шкільного віку.

27. Використання інформаційних технологій у процесі формування моральної свідомості молодших школярів.

28. Умови ефективного використання методів виховання.

29. Формування дружелюбності в колективі молодших школярів.

30. Виховання у молодших школярів почуття відповідальності за власні вчинки.

31. Формування ціннісного ставлення молодших школярів до природи.

32. Формування здатності в молодших школярів до життєтворчості.

33. Виховання дисципліни в молодшому шкільному віці.

34. Колективні форми роботи з батьками молодших школярів.

35. Форми проведення батьківських зборів.

Термінологічний словник з теорії та методики виховання

Актив – група вихованців, членів конкретного колективу, які усвідомлюють вимоги керівника колективу, допомагають йому в організації життєдіяльності членів колективу, виявляють ініціативу. Актив діє на рівні самосвідомості, моральної зрілості, члени активу самовисуваються.

Альтруїзм (від фр. altruisme – інший) – безкорисливе піклування особистості про благо інших і готовність жертвувати власним інтересом.

Багатофакторність – особливість виховання, яка полягає в тому, що на об'єкт виховання одночасно впливає численна кількість чинників: сім'я, школа, засоби масової інформації, середовище, політика та ін. Вони в комплексі й одномоментно здійснюють вплив на формування особистості.

Віддаленість у часі результатів виховного впливу – особливість виховання, яка полягає в тому, що цей процес спрямований на майбутнє, його результат виявляється не відразу, а лише через тривалий часовий проміжок.

Виправдання – зворотна дія одного суб'єкта на звинувачення іншого.

Виправлення – складний психічний процес перебудови особистості, що відбувається під впливом перевиховання і самостійної роботи особистості над усуненням відхилень у своїй свідомості та поведінці.

Виховна система – цілісний організм, який виникає у процесі інтеграції основних компонентів виховання (мета, суб'єкти виховання, їх діяльність, спілкування, відносини, кадровий потенціал, матеріальна база), що сприяє духовному розвитку і саморозвитку особистості, створенню своєрідного, за визначенням К. Д. Ушинського, «духу школи».

Виховні правила – науково обґрунтовані орієнтири для доцільної побудови дій педагога; знижують ступінь вірогідності виховного процесу, підвищують його керованість, загальну результативність.

Вихованість – результат виховання, який виявляється у соціально прийнятній поведінці особи, вмінні діяти справедливо, компетентно, на рівні виховних особливостей.

Виховання – цілеспрямоване створення умов (матеріальних, духовних, організаційних) для розвитку особистості, оволодіння сучасною культурою.

Вихователь – особа або організація, яка здійснює виховання і несе відповідальність за соціальний розвиток та діяльність вихованців.

Виховний процес – створення базису формування особистісної культури, системи ціннісних ставлень до світу та самого себе; забезпечення співробітництва вихователя і вихованця, спрямованого на засвоєння вироблених людством культурних цінностей.

Виховне навчання – організація процесу навчання, яка забезпечує органічний взаємозв'язок між життєво важливими знаннями, вміннями і навичками та досвідом морально-творчої діяльності особистості, емоційно-ціннісним ставленням до світу та самої себе.

Виховний простір – результат творчої діяльності школи (вчителів та учнів), спрямованої на створення спільного ціннісно-нормативного простору життєвих подій і можливостей; динамічна система взаємопов'язаних педагогічних подій, які становлять основу життєдіяльності школи, спрямованих на особистісний розвиток учня, становлення і розвиток його життєвої компетентності, життєвого проектування.

Відповідальність – усвідомлення особистістю власної повинності, обов'язків і розумне їх виконання.

Воля – психічна функція людини, яка полягає у владі над собою, керуванні власними діями і свідомому

регулюванні своєї поведінки, прагненні досягти своєї мети.

Вчинок – основна особистісна форма і одиниця й одиниця поведінки, акт морального самовизначення, яким особистість виявляє і формує ставлення до суспільства, людей, самої себе, природи, діяльності, мистецтва.

Гендерне виховання – процес, спрямований на формування якостей, рис особистості і властивостей, що визначають необхідне суспільству ставлення людини до представників іншої статі, рівноправні соціальні взаємини статей.

Гідність – усвідомлення і переживання особистістю самої себе у сукупності духовно-моральних характеристик, які викликають повагу оточення.

Гнів – емоційне реагування людини на фізичні і психологічні перепони щодо поставленої мети.

Гуманізація виховного процесу – організація виховання на засадах людяності, визнання цінностей людської особистості, її права на вільний розвиток та реалізацію своїх здібностей.

Група – складова гуртка, відділу, відділення або іншого творчого об'єднання одного профілю.

Гурток – об'єднання вихованців, учнів і слухачів відповідно до їх нахилів, здібностей, інтересів до конкретного виду діяльності з урахуванням їх віку, психофізичних особливостей, стану здоров'я.

Девіантна поведінка (відхильна поведінка) – поведінка індивіда або групи, яка не відповідає загальноприйнятим нормам, унаслідок чого відбувається порушення цих норм.

Диспозиція – готовність особистості до певної соціальної поведінки, до дій у певній послідовності тим чи іншим способом.

Духовні цінності – витвори людського духу, зафіксовані у здобутках культури, науки, моралі, мистецтва.

Емокорекція педагогічна – зміна негативних емоцій

вихованця (збентеженості, розгубленості, журби) на позитивні (задоволення, радості), які активізують сутнісні сили людини.

Емпатія (від англ. empathy – співпереживання, співчуття) – здатність особистості відгукуватися на особистісні переживання інших.

Етика (від гр. ethika – звичка, норів, звичай) – наука, об'єктом вивчення якої є мораль. У етиці вирізняють дві низки проблем: 1) питання про те, як має чинити людина (нормативна етика); 2) теоретичні питання про походження і сутність моралі.

Життєва компетентність – здатність людини ефективно розв'язувати проблеми, які виникають в реальних життєвих ситуаціях, діяти адекватно до вимог соціуму та згідно з власною природою.

Життєва стратегія – інтегральна модель побудови та здійснення особистістю власного життя, яка включає основні життєві принципи і цінності, життєву позицію особистості.

Життєві цінності – сукупність особливо значущих для життєдіяльності особистості цінностей (матеріальних та нематеріальних), які відповідають її потребам, ідеалам, смислам.

Життєве проектування – цілеспрямована (технологізована) творча діяльність особистості, яка включає визначення стратегічних життєвих цілей особистості, їх обґрунтування та взаємоузгодження (систематизацію), планування та моніторинг їх досягнення, аналіз та корекцію досягнутих життєвих результатів.

Життєтворчі компетенції – система здатностей особистості до свідомого та творчого визначення і здійснення власного життя як індивідуально-особистісного життєвого проекту. Життєтворчі компетенції передбачають здатність та готовність до життєпізнання, життєпередбачення, життєвизначення, життєздійснення, життєорганізації та життєвдосконалення.

Життєтворчість – особлива і вища форма прояву творчої природи людини; духовно-практична діяльність особистості, спрямована на свідоме й творче проектування та здійснення власного життя як індивідуально особистісного життєвого проекту.

Закономірності виховання – це стійкі, повторювані, об'єктивно існуючі суттєві зв'язки в процесі виховання, реалізація яких сприяє забезпеченню ефективності розвитку особистості школяра.

Засоби виховання – предмети матеріальної і духовної культури, які використовуються для реалізації завдання формування гармонійно і всебічно розвиненої особистості.

Звички – психічні новоутворення, завдяки яким індивід спроможний виконувати певну дію раціонально, з належною точністю та швидкістю, без зайвих затрат фізичної та нервово-психічної енергії.

Клубні об'єднання – організаційно оформлені та стабільно функціонуючі у навчальному закладі групи однодумців, зайнятих соціально-корисною, культурно-дозвільною діяльністю, які функціонують на базі самоврядування; самодіяльні творчі об'єднання, які сприяють задоволенню різнобічних інтересів і потреб у підвищенні своєї духовної культури, формують уміння самостійно висловлюватися, обстоювати свої думки, погляди й почуття. Діяльність у клубах базується на принципах добровільності, самоврядування, колективного пошуку, індивідуалізації форм і методів. За тематичною спрямованістю клуби бувають економічні, історичні, політичні, культурологічні, світоглядні, народознавчі, юридичні, інформаційні, відео-клуби.

Колектив (від лат. *collectivus* – збірний) – організована форма об'єднання людей на основі спільної соціально значущої діяльності.

Лідер (від англ. *leader* – провідний, керівник) – особистість, член колективу, що користується визнанням та

авторитетом групи і за якою група визнає право приймати рішення про дії у важливих ситуаціях, бути організатором діяльності групи і регулювати відносини у групі, виявляти ініціативу в діях, здатен брати на себе відповідальність за діяльність колективу.

Мета виховання – сукупність властивостей особистості, до виховання яких прагне суспільство.

Методи виховання – конкретні шляхи впливу на свідомість, почуття, волю, поведінку школярів з метою вирішення педагогічних завдань у процесі спільної діяльності вихованців і вихователів.

Методи формування суспільної свідомості

Бесіда етична – метод формування свідомості, який полягає в обґрунтуванні вчителем життєво важливої теми, формулюванні питань, які спонукають до розмови, залученні учнів до оцінки подій, учинків, явищ суспільного життя, вироблення правильного ставлення до навколишньої дійсності, своїх громадських і моральних обов'язків. Вона допомагає з'ясувати, як вихованець розуміє сутність певних правил і норм поведінки, наскільки в нього сформувалися звички щодо їх дотримання. У бесіді необхідно спиратися на особистий досвід учнів, їхні вчинки.

Бесіду варто використовувати з урахуванням особливостей конкретної особистості, в ній потрібно дотримуватися тактовності, толерантності.

У процесі бесіди слід підвести учнів до самостійних висновків, спрямувати їх до висловлення думок.

У практиці шкільного виховання проводяться планові і непланові етичні бесіди. Краще, коли бесіда носить випереджувальний характер.

Організація і проведення бесід залежать від віку дітей. У початкових класах бесіди варто будувати індуктивним шляхом. З віком, коли учні навчаються аналізу фактів поведінки і діяльності, умінню оперувати поняттями більш високого рівня узагальнення, добір змісту бесід і методика їх проведення можуть і повинні все більше

спиратися на ініціативу вихованців.

Важливо, щоб бесіда мала проблемний характер, передбачала боротьбу поглядів, ідей, думок. Вихователь повинен стимулювати нестандартні питання, допомагати школярам самим знаходити відповіді на них. Не можна допускати, щоб етична бесіда розвивалась за раніше складеним сценарієм із заучуванням готових або підказаних дорослими відповідей. Неприпустимо перетворювати бесіду в лекцію. Матеріал для бесіди повинен бути близьким до емоційного досвіду вихованців. У процесі бесіди важливо з'ясувати всі точки зору і підвести дітей до самостійно зроблених правильних висновків.

Бесіди можуть бути *колективними і індивідуальними*.

Колективні етичні бесіди можуть орієнтовно мати таку структуру: повідомлення конкретних фактів; пояснення цих фактів і їх аналіз за активної участі всіх співбесідників; обговорення конкретних аналогічних ситуацій; узагальнення найсуттєвіших ознак конкретних моральних якостей і співставлення їх з раніше засвоєними знаннями, мотивація і формулювання морального правила; використання учнями засвоєних понять при оцінці своєї поведінки, поведінки інших людей.

Індивідуальну бесіду доцільніше проводити, коли учень знаходиться в спокійному психічному стані, здатний на відвертість. Не слід починати бесіду з докорів чи звинувачень. Вихованець повинен відчувати, що педагог хоче йому допомогти усвідомити правильну суть вчинку, дії, явища. Дуже важливо, щоб під час бесіди не виник психологічний бар'єр. Якщо учень неправильно розуміє ситуацію, необхідно тактовно, не принижуючи його гідності, пояснити, що він помиляється. У присутності товаришів бесіда повинна бути короткою, діловою, спокійною, без іронії чи зарозумілості. Вихованець лише тоді відгукнеться на заклик вихователя, коли відчує, що обговорювана проблема дійсно хвилює його наставника, що

він уболіває за справу і має намір допомогти.

Диспут – метод формування суспільної свідомості; вільний, жвавий обмін думками, колективне обговорення питань, які хвилюють його учасників.

Тематика диспутів повинна бути цікавою для дітей і близькою до їхнього досвіду; вона має бути дилемною і спонукати учнів до глибоких роздумів, пошуку власних вирішень обговорюваної проблеми.

На етапі підготовки до диспуту педагог визначає його тему і мету, створює організаційну групу, розподіляє обов'язки, обирає ведучого, організовує проведення анкетування.

Основний етап передбачає розвиток дискусії на основі сформульованих питань, які мають стимулювати роздуми учнів над проблемою. Диспут, як правило, розпочинають із проблемного запитання до аудиторії; показу інсценованого епізоду літературного твору; короткого виступу ведучого, в якому оголошується порядок проведення диспуту, конкретизується предмет обговорення, актуальність, уточнюються окремі поняття.

Важливо, щоб під час диспуту учні уважно вислуховували винесені на обговорення думки, обстоювали свою позицію, переконуючись у правильності чи помилковості поглядів як своїх, так і опонентів. Доцільно оприлюднити правила поведінки під час диспуту: вільний обмін думками, рівність усіх у суперечці, головне – факти, логіка, доказовість; непристойні жарти, образи забороняються, гостре влучне слово схвалюється.

На завершальному етапі відбувається аналіз диспуту, підходів до вирішення проблеми, заохочувальні оцінки найактивніших учасників диспуту.

Дискусія – метод групового обговорення проблеми з метою з'ясування істини шляхом зіставлення різних думок. Для неї характерні чіткість мети, компетентність, науковий підхід до проблеми, повага до аргументів опонента, послідовна критика міркувань учасників обговорення.

У процесі дискусії можливе використання таких прийомів: аргументації (сукупності аргументів на користь будь-якого твердження), дебатів (обміну думками з певних питань), демонстрації (логічного розміркування, в процесі якого на підставі аргументів роблять висновок про істинність чи хибність гіпотези, полеміки (суперечка з метою захистити свою точку зору і заперечити думку опонента), софістики (умисне використання в дискусії помилкових доказів (софізмів), які зовні видаються істинними), евристики (мистецтво сперечатися, користуючись засобами, розрахованими на перемогу).

У початкових класах дискусії не проводяться.

Лекція – організований, доступний системний виклад тієї чи іншої проблеми соціально-політичного, морального, ідейно-естетичного змісту. Лекція повинна бути переконлива, з доказами й аргументами. Мова вчителя – емоційна й жива. Педагог повинен давати власну оцінку фактам, подіям і явищам, використовувати різні прийоми для підтримки уваги учнів. Теоретичні положення лекції потрібно розкривати в тісному взаємозв'язку з практикою і з життям учнівського колективу. У початкових класах лекції не проводяться.

Переконування – метод виховання, що передбачає умисний цілеспрямований вплив на свідомість, волю і почуття вихованців з метою формування в них стійких переконань, певних норм поведінки.

Переконування реалізується через низку прийомів: пояснення, розкриття можливих наслідків діяльності (бездіяльності), бесіда, звернення до почуття совісті та честі, диспут, умовляння, застереження.

Переконування складається з гіпотези (того, що треба довести), доказів чи аргументів (того, за допомогою чого доводиться гіпотеза) і демонстрації (способу доведення).

Воно має бути послідовним, логічним, максимально доказовим, відповідати рівню вікового розвитку особистості. Переконуючи інших, вихователь повинен сам

глибоко вірити у те, про що повідомляє.

Приклад – метод, вплив якого базується на такій психологічній особливості: явища, які сприймаються зором, швидко і без труднощів відбиваються у свідомості. Приклад дає конкретні зразки для наслідування і тим самим активно формує свідомість, почуття, переконання, активізує діяльність. У процесі виховання використовуються різні приклади: батьків, вихователів, друзів, видатних людей, героїв книг, фільмів.

Учитель повинен спрямувати наслідування на позитивний приклад, але паралельно він повинен учити вихованця протистояти негативному. Негативні приклади використовуються рідко, лише тоді, коли йдеться про правове, антиалкогольне виховання, з метою показу недоцільності наслідування певних конкретних учинків.

Роз'яснення – метод тлумачення явищ, подій, правил і норм поведінки, розкриття соціального, морального, естетичного змісту вимог до дитини, вчинків, подій, явищ, допомога в оцінці учнями людських взаємин. Треба не лише знайомити вихованця із зовнішнім змістом того чи іншого правила (як треба йому діяти), а обов'язково пояснювати, чому необхідно дотримуватися встановленого правила (варто розкривати можливі результати помилкових дій). Для переконливості слід вдаватися до яскравих прикладів.

Сугестивний метод (від лат. suggestio – навіювання) – психологічний вплив на підсвідомість особи, розрахований на беззаперечне сприйняття незалежно від їх думок і волі. Засобами сугестивного впливу є слова, жести, міміка.

Методи формування досвіду позитивної поведінки та організації діяльності

Вимога педагогічна – метод, який передбачає педагогічний вплив на свідомість учнів з метою спонукати їх до позитивної діяльності або гальмування негативних дій і вчинків. Вимога впливає не тільки на свідомість, а й

активізує вольові якості, перебудовує мотиваційну і почуттєву сфери діяльності в потрібному напрямі, сприяє виробленню позитивних навичок і звичок поведінки.

Вимоги повинні бути доцільними, зрозумілими й посильними, випереджувати розвиток особистості, але, водночас, справедливими, чітко сформульованими (що саме, де, в якому обсязі, до якого часу, якими засобами і кому саме треба зробити), повинні стосуватися всіх сфер життєдіяльності учнів. Вимоги слід пред'являти систематично з поступовим ускладненням.

За формою висловлення вимоги бувають прямі й опосередковані.

Прямі вимоги містять чітку вказівку щодо того, які дії та як потрібно виконувати.

Висловлюють їх у безапеляційній (авторитарній) формі, рішучим тоном, який не терпить заперечень, підкреслюють інтонацією, мімікою.

Опосередковані вимоги поділяють на три групи: а) пов'язані з позитивним ставленням педагога до вихованця (прохання, довіра, схвалення); б) не передбачають чіткого ставлення вихователя до дітей, а базується на ставленні вихованця до стимульованої діяльності (порада, натяк, умовна вимога, вимога, висунена в ігровій формі; в) демонструють негативне ставлення педагога до діяльності вихованця, до вияву певних його моральних якостей (осуд, недовіра, погроза).

Виховна справа – проект, спрямований на формування в учнів визначених програмою виховних якостей.

Виховні ситуації – спеціально організовані педагогічні умови для формування в учнів мотивів позитивної поведінки чи подолання особистісних недоліків; сприяють формуванню в учнів здатності уявляти себе на місці іншої людини, приймати найбільш доцільні рішення, узгоджувати з ними власні дії.

Різновиди виховних ситуацій: вербальні (наведення

афористичних висловів, розповіді із моральною проблематикою, казкові сюжети і реальні події); уявні (створення учневі умов для аналізу ним своєї поведінки, оцінки певної події); конфліктні (в їх основі – гострі моменти, психологічні зриви, потрясіння); ситуації-задачі, ситуації-вправи (обговорення проблем ігрової ситуації, що спонукають учнів до певних дій, моральних учинків).

Прийоми створення виховних ситуацій умовно поділяють на *творчі* (пробуджують бажання виявляти свої позитивні риси) та *гальмівні* (гальмують негативні прояви поведінки):

- *виявлення педагогом доброти, уваги та піклування* (сприятиме пробудженню й активізації прихованих гуманних почуттів учня, зміцненню його впевненості у своїх силах, залученню до цікавої діяльності);

- *паралельна педагогічна дія* (непрямий вплив на вихованця через колектив, у процесі якого негативні риси характеру чи поведінки долають не завдяки безпосередньому звертанню до учня, а організацією впливу на нього колективу);

- *осуд*;

- *наказ*;

- *ласкавий докір*;

- *натяк*;

- *удавана байдужість* (педагог, завдяки своїй витримці, вдає, що не помітив недостойного вчинку і продовжує свої дії, наче нічого не сталося; учень, здивувавшись, що його вчинок проігноровано, відчуває незручність і недоречність своєї поведінки);

- *іронія* (демонстрація винного в кумедному вигляді, удаваного схвалення, карикатури; при цьому неприпустимо ображати особистість вихованця);

- *розвінчання* (використовується у випадку пихатості та удаваному авторитеті вихованця; полягає у згадуванні недоліків учня в присутності товаришів; неприпустиме перетворення зауважень у чіпляння);

- вияв обурення; попередження; вибух емоцій;

- «обхідний рух» (відведення від вихованця звинувачення з боку колективу, виникнення подиву та почуття вдячності педагогу);

- «фланговий підхід» (активізація в учня позитивних почуттів, які переважають над іншими, їх виявлення у добрій справі);

- пробудження тривоги відносно можливого покарання (повідомлення вихованцю про розкриття його вчинку, але без виявлення вчителем свого ставлення до нього; пробудження в учня почуття невідомості, тривоги, нетерпіння, розвиток тенденції до самоаналізу вчинків).

Вправи – багаторазове повторення певних дій, учинків з метою набуття звичок і навичок правильної суспільної поведінки. Учні щоденно вправляються у виконанні розпорядку дня, вимог шкільного режиму, у навчальній і трудовій діяльності.

Громадська думка – метод, який передбачає відображення колективної думки. Для формування громадської думки вчитель залучає вихованців до колективного обговорення явищ і подій у житті класу, школи, привчає учнів давати їм принципову оцінку. Громадська думка сприяє активізації учнівського колективу за утвердження норм моралі, є опорою педколективу в цій боротьбі, робить набутком колективу кращі зразки поведінки. Етапи формування громадської думки такі: а) виявлення і вивчення індивідуальних думок; б) узагальнення і об'єднання думок; в) цілеспрямована діяльність і творчість колективу.

Доручення – метод виховання, що має на меті вправління учня в позитивних діях і вчинках: учневі з боку педагога чи учнівського колективу дається певне завдання, виконання якого вимагає певних дій чи вчинків.

Доручення добирають так, щоб його виконання сприяло розвитку якостей, які у вихованців відсутні. Одержавши його, учень повинен усвідомити

важливість його виконання і значення для колективу і себе.

Доручення повинні бути посилюваними, з часом їх доцільно ускладнювати за змістом і методикою виконання.

Ефективність доручення значно залежить від організації контролю за його виконанням та його оцінювання.

Привчання – організація планомірного і регулярного виконання дітьми певних дій з метою перетворення їх у звичні форми громадської поведінки. Метод привчання має особливе значення у вихованні, учень повинен постійно дотримуватися певних вимог з перших же днів перебування у школі. Привчати потрібно за допомогою чітких правил, показів зразка. Для цього потрібен час, форсування може зашкодити.

Методи стимулювання позитивної поведінки і діяльності

Заохочення – метод нейтрального стимулювання поведінки, сутність якого у вираженні позитивної оцінки дії вихованців. Його прийоми: схвалення, підбадьорення, похвала, вдячність, авансування, цікава перспектива, надання почесних прав, нагородження грамотами, подарунками та ін.

Умови ефективності використання методу заохочення такі:

- 1) не можна перехвалювати дитину;
- 2) не слід, реалізуючи прийоми заохочення, протиставляти вихованця решті членів колективу;
- 3) у застосуванні методу слід дотримуватися індивідуального підходу;
- 4) необхідно виявляти обережність і почуття міри, зокрема не потрібно хвалити: а) за те, що дароване природою (розум, здоров'я, врода тощо); б) за те, що досягнуто не своїми зусиллями, власною працею; в) понад два рази за одне й те ж досягнення; г) керуючись почуттям жалості; д) у зв'язку з бажанням сподобатися;
- 5) необхідно утримуватись від заохочень у ситуаціях,

у яких без них можна обійтись.

Змагання – один із способів стимулювання різнобічної діяльності учнів. Відомі такі форми змагання: конкурси і олімпіади, фестивалі і огляди художньої самодіяльності дітей, виставки образотворчого мистецтва і технічної творчості, шкільні спартакіади, вікторини та ін. Змагання сприяють виявленню і розвитку інтересів і творчих здібностей учнів, розширенню знань і світогляду, активізації пізнавальної та іншої суспільно-корисної діяльності.

Організуючи змагання, необхідно дотримуватися етичних норм (не можна, наприклад, організовувати змагання в чуйності, гуманності, принциповості; слід подбати про об'єктивність підбиття підсумків змагання). Метод допомагає мобілізувати активність, самодіяльність та ініціативу учнів.

Рекомендується організовувати змагання між класами, а не в межах одного класу, а якщо все ж таки в одному – бажано постійно перегруповувати дітей, щоб між ними не виникла озлобленість, нездорова конкуренція, звинувачення одне одного.

Покарання – метод педагогічної дії, яка повинна запобігати небажаним учинкам, гальмувати їх, викликати почуття провини перед собою та іншими людьми. Прийоми покарання: позбавлення цікавої перспективи; накладання додаткових обов'язків; позбавлення (обмеження) певних прав; вираження морального осуду, зауваження, попередження, обговорення на зборах, догана, відлучення від занять, виключення зі школи та ін.

В.О. Сухомлинський вважав, що у вихованні бажано обходитися без покарань, оскільки в душі дитини, яка зазнала потрясіння, пов'язаного з покаранням, послаблюються внутрішні сили, призначені природою для самовиховання». Найбільш дієвим покаранням педагог вважав виклик почуття внутрішнього легкого сорому за недостойну поведінку.

Умови ефективності використання методу покарання:

1) є більш ефективним, якщо здійснюється колективом або підтримується ним, тому потрібно спиратися на громадську думку, проте зважати й на індивідуальні особливості сприйнятливості школяра (у деяких ситуаціях цей метод може бути надто жорстоким);

2) не рекомендується використовувати групові покарання;

3) якщо рішення про покарання прийнято, то порушник повинен бути покараний; але у випадку, коли дитина усвідомила провину, карати її не обов'язково;

4) покарання буде ефективним, якщо воно зрозуміле учневі і він вважає його справедливим;

5) після покарання про нього не згадують, а з учнем підтримують нормальні стосунки;

6) здійснюючи покарання, не можна ображати учня (караємо не за особистою неприязню, а за педагогічною необхідністю);

7) не можна перетворювати покарання в засіб помсти;

8) покарання вимагає педагогічного такту, глибокого знання педагогічної і вікової психології;

9) метод використовують лише в комплексі з іншими;

10) покарання не повинно шкодити здоров'ю дитини – ні фізично, ні морально;

11) слід дотримуватися принципу: за один раз – одне покарання (якщо навіть одночасно було здійснено кілька негативних учинків);

12) не можна карати і сварити: коли дитина хвора; їсть; після сну; перед сном; під час гри, роботи; відразу після фізичної або душевної травми; коли виявляє нездатність, нерозумність, недосвідченість; коли не може впоратися зі страхом, неухважністю, лінощами, рухливістю, роздратуванням, з іншим недоліком або коли докладає щирі зусилля для виправлення.

Неприпустимі: садизм, приниження гідності, лайки, фізичне покарання, безкінечне моралізування, злісне

відчуження.

Мораль (від лат. *moralis* – звичай) – система поглядів і уявлень, норм, оцінок, які регулюють моральну поведінку людей у всіх сферах суспільного життя (праці, побуті, політиці, науці, сімейних, особистісних, колективних, міжнаціональних та міжнародних стосунках).

Моральність – об’єктивована мораль, особливий вид практичної діяльності особистості, який мотивується моральними ідеалами, переконаннями, принципами.

Моральне виховання – виховна діяльність школи і сім’ї, громадян, метою якої є формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки.

Моральна свідомість – вираження ідеалів, на які орієнтується людина.

Моральні почуття – стійкі переживання у свідомості, які зумовлюють вольові реакції людини, ставлення її до себе, інших, явищ буття. («Не розум – початок і керівник добродійності, а швидше – порух почуттів. Спочатку повинен виникнути певний несвідомий запал до прекрасного, а потім уже розум виголошує свій вирок і судить») (Аристотель).

Моральна спрямованість – стійка суспільна позиція особистості, що формується на світоглядній основі, мотивах поведінки і виявляється як властивість особистості в різних умовах.

Морально-духовний розвиток – процес оволодіння особистістю гуманістичними моральними цінностями, які становлять стрижень її духовної культури.

Навички – схильність людини до відносно усталених способів дій, поведінки; формуються в результаті набуття досвіду поведінки.

Навчання – процес динамічної взаємодії вчителя і учня, в результаті якого формуються знання, вміння, навички.

Наукова картина світу – система наукових уявлень

про найзагальніші закони будови й розвитку Всесвіту та його окремих частин.

Національна свідомість – основа патріотичного виховання, глибинне усвідомлення своєї етнічної приналежності та своєрідності історичної долі, є невід’ємним атрибутом кожної нації. Вона включає любов до України, історичного й самобутнього образу свого народу, віру в духовну силу народу та його призначення; силу волі й відповідальність за те, щоб народ України посів почесне місце в цивілізованому світі; уміння осмислювати історію, культуру, мистецтво, цінності, мораль, звичаї, обряди, символіку свого народу, нації, рідного краю; систему вчинків, що є наслідком любові до Батьківщини, віри, відповідальності, осмислення; готовність свідомо служити інтересам України.

Національно-патріотичне виховання дітей та молоді – комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім’ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов’язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації.

Неперервність – особливість процесу виховання, яка полягає в тому, що він не має перерв, триває все життя.

Норма особистісна – умовний культурно-історичний стандарт припустимої індивідуальної своєрідності вихованця, який передбачає певну форму його буття, стиль життя, міру самореалізації; визначається життєвою позицією, її рухом до досягнення власної сутності,

призначення.

Органи самоврядування – уповноважені колективу на основі демократичних виборів, які допомагають педагогу здійснювати керівні функції, підтримувати зв'язок із уповноваженими іншими колективів.

Особистість – суспільна істота, яка вільно та відповідально визначає свою позицію серед інших, здатна до свідомих соціальних дій; орієнтується у своїй життєдіяльності на прийнятті суспільством цінності.

Патріотизм – любов і відданість Батьківщині, прагнення своїми діями служити її інтересам.

Патріотичне виховання – складова національного виховання, головною метою якого є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин. Воно сприяє єднанню українського народу, зміцненню соціально-економічних, духовних, культурних основ розвитку українського суспільства і держави.

Педагогічно занедбані діти – учні, в яких під впливом несприятливих соціальних, психолого-педагогічних та інших умов сформувався негативне ставлення до навчання, соціально цінних норм поведінки, які втратили почуття відповідальності за свої вчинки, зневірилися в собі.

Перевиховання – виховний процес, спрямований на подолання негативних рис особистості, що сформувалися під впливом несприятливих умов виховання.

Переконання – більш високий ступень усвідомлення оточуючого світу, впевненість людини в правильності своїх поглядів і переконань, що вимагає постійної готовності їх відстоювати; психічний стан особистості, який характеризується стійкими поглядами, впевненістю у правильності власних думок, поглядів, це сукупність знань,

ідей, концепцій, теорій, гіпотез, в які людина вірить як в істину. Переконання – головний компонент світогляду, який характеризує його як форму самосвідомості, несе в собі мотив ставлення людини до світу.

Позашкільний навчальний заклад – складова системи позашкільної освіти, яка надає знання, формуючи вміння та навички за інтересами, забезпечує потреби особистості у творчій самореалізації та інтелектуальний, духовний і фізичний розвиток, підготовку до активної професійної та громадської діяльності, створює умови для соціального захисту та організації змістовного дозвілля відповідно до здібностей, обдарувань та стану здоров'я вихованців, учнів і слухачів.

Позиція – система ставлень особистості до явищ, людей, об'єктів; їх оцінка, заснована на індивідуальному досвіді, моральних принципах і переконаннях.

Почуття – психічні стани і процеси, в яких відображається емоційна сторона духовного світу людини, її суб'єктивне переживання подій та емоційне ставлення до навколишнього світу.

Погляди – певна точка зору на сутність важливих явищ природи, суспільного життя, людського пізнання; прийняті людиною як достовірні ідеї, знання, теоретичні концепції, передбачення, що пояснюють явища природи і суспільства, є орієнтирами в поведінці, діяльності, стосунках.

Позакласна робота – освітня та виховна робота, спрямована на задоволення інтересів і запитів дітей, організована в позаурочний час педагогічним колективом загальноосвітніх навчальних закладів.

Позашкільна освіта – сукупність знань, умінь та навичок, які отримують вихованці, учні і слухачі в позашкільних навчальних закладах у час, вільний від навчання в загальноосвітніх та інших навчальних закладах.

Прийом виховання – частина загального методу виховання, окрема дія (вплив).

Приниження – міжособистісне явище, яке полягає в тому, що особистість ставлять у принизливе становище, ображають, принижують її роль.

Принципи виховання – керівні положення, які відображають загальні закономірності процесу виховання і визначають вимоги до змісту, організації і методів виховного процесу.

Родинне виховання – загальна назва процесів впливу на дітей з боку батьків і інших членів сім'ї з метою отримання бажаних виховних результатів.

Розвиток особистості – послідовні кількісні та якісні зміни свідомості та поведінки особистості від народження і до кінця життя, становлення людини як суб'єкта культури і життєтворчості.

Розумове виховання – цілеспрямована діяльність педагогів, батьків, громадськості, самого учня з розвитку розумових сил і мислення учнів, прищеплення їм культури розумової праці.

Розумовий розвиток – процес удосконалення інтелектуальної сфери і здібностей учня.

Самопрогнозування – механізм, за допомогою якого особистість визначає можливості свого розвитку, виокремлює вимоги, на які необхідно орієнтуватися.

Самосвідомість – вищий рівень розвитку свідомості, який є основою формування розумової активності та самостійності особистості в її судженнях і діях.

Світогляд – синтез знань, ідей, практичного досвіду і морально-емоційних оцінок, які відображають в узагальненій формі об'єктивну реальність, особливості буття людини, її місце в конкретних історико-суспільних відносинах.

Секція – це об'єднання вихованців, учнів і слухачів для проведення дослідницької, пошукової та експериментальної роботи з різних проблем науки, техніки, мистецтва, а також за спортивно-технічним, туристсько-краєзнавчим або іншим напрямом діяльності.

Сім'я – союз людей, права та обов'язки яких виникають зі шлюбу, родинних відносин, усиновлення (удочеріння) та прийняття дітей на виховання.

Статеве виховання – процес засвоєння підростаючим поколінням знань про взаємини статей, формування культури поведінки і потреб керуватися нормами моралі в стосунках з особами протилежної статі.

Студія – об'єднання вихованців, учнів і слухачів з різних видів або жанрів мистецтва: музичного, вокально-хорового, театрального, хореографічного, фольклорного, фольклорно-етнографічного, акторського, образотворчого, кіно-, відео-, фотоаматорського, літературно-творчого, композиторського.

Самовиховання – цілеспрямована, свідома, систематична діяльність особистості, з метою вироблення в собі бажаних духовних, інтелектуальних, моральних, естетичних, фізичних та інших позитивних рис й усунення негативних.

Свідомість особистості – властива людині функція головного мозку, яка полягає у відображенні об'єктивних властивостей предметів і явищ навколишнього світу, процесів, що відбуваються в ньому, своїх дій у попередньому мисленнєвому їх накресленні і прогнозуванні наслідків.

Сором – емоція, яка виникає у суб'єкта внаслідок усвідомлення ним невідповідності своїх учинків прийнятим у суспільстві нормам чи вимогам моралі.

Соціалізація – процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення і розвиток як цілісної особистості.

Форма – спосіб організації виховного процесу, який відображує внутрішній зв'язок його елементів і характеризує взаємини вихователів і вихованців.

Формування – складний процес становлення людини як особистості, який відбувається в результаті розвитку і виховання; цілеспрямований процес соціалізації

особистості, що характеризується умовною завершеністю.

Художньо-естетичне середовище – діяльнісна основа та стійка сукупність наявних культурних цінностей; які охоплюють предметні результати художньо-творчої діяльності), форми відносин людей із реаліями культури, естетичного оточення.

Цілеспрямованість – особливість виховання, яка полягає в обґрунтованій послідовності виховних цілей, постійному корегуванні виховних дій, доборі відповідних методів і прийомів для досягнення цих цілей.

Цінність – опосередкований культурою еталон належного в досягненні актуальних потреб.

Ціннісна система – складно побудований регулятор особистості, який відображає у своїй структурі та змісті особливості її духовно-практичної діяльності.

Ціннісні орієнтації – спрямованість інтересів і потреб особистості на певну ієрархію життєвих цінностей; способи диференціації нею об'єктів і явищ за їх значущістю для себе.

Чесць – моральне ставлення особистості до світу людей і світу речей, пов'язане з відповідністю складових Я-образу особистості та її здібностей вимогам певної суспільної діяльності, яка набуває значення смисло-життєвого устремління.

Школа життєтворчості – відкрита виховна система, спрямована на виховання дитини як суб'єкта власного життя й успіху.

Я-концепція – цілісний погляд людини на себе. Містить когнітивний компонент, Я-образ, емоційний компонент (самоповага, любов до себе), оцінно-вольовий компонент (прагнення підвищити самооцінку, завоювати повагу).

У процесі укладання термінологічного довідника було використано такі джерела:

Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навчальний посібник / І.Д. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с.

Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навчальний посібник / О.Вишневецький. – К. : Знання, 2008. – 566 с.

Зайченко І.В. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / І.В. Зайченко. – К. : Освіта України, КНТ, 2008. – 528 с.

Єрмаков І.Г. Життєвий проект особистості : від теорії до практики : практико зорієнтований посібник / І.Г. Єрмаков, Д.О. Пузіков. – К. : Освіта України, 2007. – 210 с.

Мойсеюк Н.Є. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н.Є. Мойсеюк. – [5-е вид., доповнене і переробл.] – К. : [б. и.], 2007. – 656 с.

Омеляненко В.Л. Теорія та методика виховання : навчально-методичний посібник / В.Л. Омеляненко, А.І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2008. – 415 с.

Подласый И.П. Педагогика (новый курс) : в 2 кн. / И.П. Подласый. – М. : Владос, 2001. – Книга 2. Процесс воспитания. – 255 с.

Стельмахович М.Г. Народна педагогіка / М.Г. Стельмахович. – К. : Радянська школа, 1985. – 312 с.

Фіцула М.М. Педагогіка : навчальний посібник / М.М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2009. – 560 с.

Ярошук Л. Г. Методика виховної роботи : навчально-методичний комплекс / Л. Г. Ярошук ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України. – К. : Слово, 2012. – 314 с.

Навчально-методичне видання

ПРИТУЛИК Наталія Валеріївна

**ПРАКТИКУМ
З ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИХОВАННЯ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

Технічний редактор **В.М. Лозовий**
Дизайнери обкладинки **А. Колесніченко, В. Коток**